**T.C.**
**İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ**
**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**
**PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI**
**KLİNİK PSİKOLOJİ BİLİM DALI**

# ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN EBEVEYN ÖZ YETERLİLİĞİ, UTANÇ VE SUÇLULUK DUYGULARI İLE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ALEYNA IŞIK**

**İSTANBUL – 2026**

**T.C.**
**İSTANBUL KENT ÜNİVERSİTESİ**
**LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**
**PSİKOLOJİ ANABİLİM DALI**
**KLİNİK PSİKOLOJİ BİLİM DALI**

# ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUĞU OLAN ANNELERİN EBEVEYN ÖZ YETERLİLİĞİ, UTANÇ VE SUÇLULUK DUYGULARI İLE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ARASINDAKİ İLİŞKİ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**ALEYNA IŞIK**

**Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi ZAFER TAPANCI**

**İSTANBUL – 2026**

# KABUL VE ONAY

Aleyna IŞIK tarafından hazırlanan **"**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliliği, Utanç Ve Suçluluk Duyguları İle Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki" adlı tez çalışmasının savunması 29.01.2026 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen jüri tarafından oy birliği ile İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Psikoloji Anabilim Dalı Klinik Psikoloji Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri İmza

Danışman
Dr. Öğr.Üyesi ZAFER TAPANCI

Üye
……

Üye
……

Üye
……

İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun …….. tarih ve …….. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bülent DEMİR
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

# BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Aleyna IŞIK

29.01.2026

# ÖN SÖZ

Bu çalışma, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin yaşamlarında karşılaştıkları duygusal yüklerin ve bu yüklerin psikolojik dayanıklılıkları üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik bir çabanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, anneler için hem eşsiz bir sevgi ve bağlılık kaynağı hem de birçok duygusal ve fiziksel zorluğu beraberinde getiren bir yaşam deneyimidir. Bu süreçte, annelerin ebeveyn öz yeterlikleri, utanç ve suçluluk duyguları gibi psikolojik unsurların, dayanıklılıkları ve genel yaşam kaliteleri üzerindeki etkileri dikkate değer bir inceleme alanı sunmaktadır.

Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin yaşadıkları duygusal zorlukların anlaşılmasına ve bu alanda destekleyici müdahalelerin geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bulguları, annelerin güçlü yönlerini ve karşılaştıkları zorlukları daha iyi anlamaya yönelik değerli bilgiler sunmaktadır. Elde edilen sonuçların, bu zorlu süreci deneyimleyen annelere yönelik daha etkili destek programlarının tasarlanmasına rehberlik edeceği umulmaktadır.

Bu süreçte, çalışmanın her aşamasında yanımda olan ve değerli katkılarıyla yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Zafer TAPANCI ve araştırmaya destek veren tüm katılımcılara şükranlarımı sunarım. Ayrıca, değerli anne ve babama çalışma sürecindeki sabırları ve tüm destekleri için teşekkür ederim.

Bu çalışmanın, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin karşılaştıkları zorlukların daha iyi anlaşılmasına ve onların hayatlarını iyileştirmeye yönelik çözümler geliştirilmesine katkı sağlaması en büyük temennimdir.

Aleyna IŞIK

29.01.2026

# İÇİNDEKİLER

**KISALTMALAR** ..... **i**

**TABLO LİSTESİ** ..... **ii**

**ÖZET** ..... **iii**

**ABSTRACT** ..... **iv**

**GİRİŞ** ..... **1**

**BÖLÜM 1: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI** ..... **3**

1.1. Araştırmanın Amacı ..... 3

1.2. Araştırmanın Önemi ..... 3

1.3. Araştırmanın Problemi ..... 4

1.4. Araştırmanın Hipotezleri ..... 5

1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları ..... 5

1.6. Araştırmanın Varsayımları ..... 5

1.7. Tanımlar ..... 6

**BÖLÜM 2: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ** ..... **7**

2.1. Ebeveyn Öz Yeterliliği Kavramı ..... 7

2.2. Ebeveyn Öz Yeterliliğini Etkileyen Faktörler ..... 8

2.3. Utanç ve Suçluluk Kavramlarının Tanımı ..... 9

2.3.1. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerde Utanç ve Suçluluk ..... 10

2.4. Psikolojik Dayanıklılık Kavramı ..... 11

2.4.1. Psikolojik Dayanıklılığı Etkileyen Faktörler ..... 13

2.4.2. Ebeveyn Öz Yeterliliği ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki ..... 14

2.5. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerde Psikolojik Zorluklar ..... 16

2.5.1. Ebeveynlerin Yaşadığı Stres ve Depresyon ..... 17

2.5.2. Destek Mekanizmalarının Rolü ..... 19

2.6. Suçluluk ve Utançla Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki ..... 20

**BÖLÜM 3: YÖNTEM** ..... **22**

3.1. Evren ve Örneklem ..... 22

3.2. Araştırma Modeli ..... 22

3.3. Veri Toplama Araçları ..... 22

3.3.1. Sosyo-Demografik Bilgi Formu ..... 22

3.3.2. Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği ..... 22

3.3.3. Suçluluk ve Utanç Ölçeği ..... 23
3.3.4. Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ..... 23
3.4. Verilerin Analizi ..... 24
**BÖLÜM 4: BULGULAR ..... 26**
4.1. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 27
4.2. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 29
4.3. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 33
4.4. Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 36
4.5. Çalışma Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 39
4.6. Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 41
4.7. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duyguları Arasındaki İlişki ..... 45
4.8. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Psikolojik Dayanıklıkları Arasındaki İlişki ..... 45
4.9. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklıkları Arasındaki İlişki ..... 46
4.10. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duygularının Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi ..... 47
**BÖLÜM 5: TARTIŞMA ..... 48**
5.1. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterlik Düzeyleri ..... 48
5.2. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Düzeyleri ..... 49
5.3. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 49

5.4.1. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Öz Yeterlik Düzeyleri ..... 50
5.4.2. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Düzeyleri ..... 51
5.4.3. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi ..... 51
5.5.1 Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Duyguları ..... 53
5.5.2. Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 54
5.6. Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 56
5.7. Çalışma Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 57
5.8.1 Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ..... 59
5.8.2. Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ..... 60
5.9. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duyguları Arasındaki İlişki ..... 61
5.10. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki ..... 62
5.11. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki ..... 63
5.12. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duygularının Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi ..... 64
**SONUÇ VE ÖNERİLER ..... 66**
**KAYNAKÇA ..... 70**
**EKLER ..... 85**
**ÖZ GEÇMİŞ ..... 90**

# KISALTMALAR

**DEHB** **:** Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD))

**DS** **:** Down Sendromu (Down Syndrome (MDS))

**FY** **:** Fiziksel Yetersizlik (Physical Disability (PHD))

**OSB** **:** Otizm spektrum bozukluğu

**OSB** **:** Otizm Spektrum Bozukluğu (Autism Spectrum Disorder (ASD))

**ÖÖG** **:** Özgül Öğrenme Güçlüğü Specific Learning Disability (SLD))

**PSE** **:** Ebeveyn öz yeterliliği

**SED** **:** Sosyoekonomik Statü (Socio-Economic Status)

# TABLO LİSTESİ

**Tablo 1:** Araştırma Grubuna Ait Betimsel İstatistikler....26
**Tablo 2:** Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterlik Düzeyleri....27
**Tablo 3:** Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç Ve Suçluluk Düzeyleri....28
**Tablo 4:** Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri....29
**Tablo 5:** Eğitim Durumu Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği....30
**Tablo 6:** Eğitim Durumu Değişkenine Göre Utanç Ve Suçluluk Düzeyleri....31
**Tablo 7:** Eğitim Durumu Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri....32
**Tablo 8:** Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği....33
**Tablo 9:** Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Utanç Ve Suçluluk Düzeyleri....34
**Tablo 10:** Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri....35
**Tablo 11:** Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği....36
**Tablo 12:** Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Utanç Ve Suçluluk Düzeyleri....37
**Tablo 13:** Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri....38
**Tablo 14:** Çalışma Durumu Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği....39
**Tablo 15:** Çalışma Durumu Değişkenine Göre Utanç Ve Suçluluk Düzeyleri....39
**Tablo 16:** Çalışma Durumu Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri....40
**Tablo 17:** Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği....41
**Tablo 18:** Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Utanç Ve Suçluluk Düzeyleri42
**Tablo 19:** Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri....43
**Tablo 20:** Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği İle Utanç Ve Suçluluk Duyguları Arasındaki İlişki....45
**Tablo 21:** Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği İle Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişki....46
**Tablo 22:** Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç Ve Suçluluk Duyguları İle Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişki....46
**Tablo 23:** Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği İle Utanç Ve Suçluluk Duygularının Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi....47

# ÖZET

**İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki**

**Yazar: Aleyna IŞIK**

**Yüksek Lisans Tezi**

**Psikoloji Ana Bilim Dalı / Klinik Psikoloji Bilim Dalı**

**Danışman: Dr. Öğr.Üyesi ZAFER TAPANCI**

**Ocak, 2026 – 90 Sayfa**

Bu çalışma, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveynlik süreçlerinde karşılaştıkları duygusal yüklerin etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu anneler, çocuklarının özel ihtiyaçlarını karşılarken hem fiziksel hem de duygusal açıdan yoğun bir yük taşımakta; bu süreçte ebeveyn öz yeterlilikleri, yaşadıkları utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılıkları önemli bir rol oynamaktadır. Araştırma, bu annelerin yaşadığı zorlukları daha iyi anlamak ve bu doğrultuda destekleyici müdahalelerin geliştirilmesine katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişki düzeyini belirlemeyi hedeflemektedir. Çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin; ebeveyn öz yeterlilik düzeyleri, utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Katılımcılar, İstanbul Kent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün etik ilkelerine uygun şekilde belirlenmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin genel olarak yüksek düzeyde ebeveyn öz yeterliliğine sahip oldukları görülmektedir (M=95.93, SD=14.797). Bu yüksek yeterlilik düzeyi, annelerin çocuklarının bakımında kendilerini yeterli hissetmeleri, stresle başa çıkabilmeleri ve toplumsal destek mekanizmalarından faydalanmaları ile açıklanmaktadır. Buna karşın, annelerin utanç düzeyleri yüksek (M=42.56, SD=10.667) ve suçluluk düzeyleri ise çok yüksek (M=51.94, SD=11.668) bulunmuştur. Bu sonuçlar, annelerin çocuklarının özel gereksinimlerinden dolayı sıklıkla kendilerini sorumlu hissettiklerini ve bu durumun utanç ve suçluluk duygularını artırdığını göstermektedir.

Çalışma, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin yüksek ebeveyn öz yeterliliğine rağmen yoğun utanç ve suçluluk duyguları yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Bu duygusal yüklerin, annelerin psikolojik dayanıklılığını etkileyebileceği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, sosyal destek sistemlerinin güçlendirilmesi ve toplumsal farkındalığı artıran müdahalelerin geliştirilmesi, annelerin yaşam kalitelerinin artırılması açısından önem taşımaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Öz yeterlilik, utanç, suçluluk, özel gereksinim, psikoloji

# ABSTRACT

**Istanbul Kent University Postgraduate Education Institute**

**The Relationship Between Parental Self-Efficacy, Feelings of Shame and Guilt, and Psychological Resilience of Mothers of Children with Special Needs**

**Author: Aleyna IŞIK**

**Master Thesis**

**Department of Psychology / Department of Clinical Psychology**

**Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi ZAFER TAPANCI**

**January, 2026 – 90 Pages**

This study aims to examine the emotional burdens experienced by mothers of children with special needs throughout their parenting processes. These mothers carry a significant physical and emotional load while trying to meet their children's special needs. In this context, their parental self-efficacy, feelings of shame and guilt, and psychological resilience play a crucial role. The research was conducted to better understand the challenges faced by these mothers and to contribute to the development of supportive interventions accordingly.

A relational screening model was used in the study. This model aims to determine the level of relationship between two or more variables. The study analyzed the relationships between the parental self-efficacy levels, feelings of shame and guilt, and psychological resilience of mothers of children with special needs. Participants were selected in accordance with the ethical principles of Istanbul Kent University Graduate School of Education.

According to the research results, mothers of children with special needs generally exhibited high levels of parental self-efficacy (M=95.93, SD=14.797). This high level of efficacy can be explained by the mothers' sense of competence in caring for their children, their ability to cope with stress, and their use of social support mechanisms. However, their levels of shame were found to be high (M=42.56, SD=10.667), and their levels of guilt were very high (M=51.94, SD=11.668). These findings suggest that mothers often feel responsible for their children's special needs, which in turn increases their feelings of shame and guilt.

The study reveals that despite having high parental self-efficacy, mothers of children with special needs experience intense feelings of shame and guilt. These emotional burdens may affect their psychological resilience. Therefore, strengthening social support systems and developing interventions that raise public awareness are essential for improving the quality of life of these mothers.

**Keywords:** Self-efficacy, shame, guilt, special needs, psychology

# GİRİŞ

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden biri sosyal bir varlık olmasıdır. İnsan hayatının neredeyse her döneminde diğer insanlarla iletişim kurma ve onlarla ilişkiler geliştirmeye ihtiyaç duyar **(**Kağıtçıbaşı, 2010; Baumeister ve Leary, 1995**)**. Bu sosyal olgu doğumdan ölüme kadar karşılıklı etkileşimlerle ilerler, gelişir ve şekillenir. Yaşam ve ilişkiler yumağı içerisinde bazı durumlar vardır ki, toplumda var olabilme ve toplum içinde kabul görme gibi kavramları doğrudan etkiler (Jespersen ve ark., 2019). Toplum, çocuklarının yetiştirilmesinde önemli bir rol oynar. Bazı ebeveynler çocuklarından utanır ve onları bir yük olarak görür. Diğerleri ise çocuklarına bakmayı bir görev olarak görür (Maheswari vd., 2020). Özel gereksinimli birey olarak toplum içinde var olmak ve özel gereksinimli çocuğa sahip olmak, ebeveynler için büyük bir sorumluluk ve zorlu bir yolculuk anlamına gelir. Diğer bir deyişle, özel gereksinimi olan birey ve aileleri hem bu özel gereksinimden dolayı hem de toplumun bu gereksinimleri göz ardı etmesinden dolayı yaşamlarının her alanında dezavantajlı konumda bulunmaktadırlar (Abberley, 1987: 16). Dolayısı ile engel sosyal bir olgu olup, bireyin zedelenme ya da yetersizliği sonucunda ortaya çıkan sosyal ve çevresel sonuçları temsil eder. (Yüksel ve Tanrıverdi, 2019).

Özel gereksinimli çocukların annelerinin normal çocukların annelerinden daha fazla stres yaşaması ve kaygı düzeyinin diğer annelere göre yüksek olması normal bir durum olarak görülebilir (Islam, Shanaz ve Farjana, 2013). Farklı engel durumlarına sahip çocukların ebeveynlerinde daha yüksek düzeyde kaygı ve depresyon, olumsuz ebeveyn-çocuk etkileşimleri, çocuğun güvensiz bağlanması, fiziksel istismar ve çocuğun davranışsal ve duygusal sorunları kayıt altına alınmaktadır (Feizi vd., 2014). Özel gereksinimli çocuğu olan anneler, ebeveynlik süreçlerinde diğer ebeveynlere kıyasla daha karmaşık ve zorlu bir yolculukla karşı karşıya kalmaktadır. Bu anneler, çocuklarının özel ihtiyaçlarını karşılarken, kendi psikolojik ve duygusal durumlarıyla da başa çıkmak zorundadır (Karadağ, 2009). Ebeveyn öz yeterliliği, bir annenin çocuğunun ihtiyaçlarını başarılı bir şekilde karşılayabileceğine dair inancını ifade eder ve bu inanç, çocuğun gelişimi ve bakım sürecinde kritik bir rol oynar (Jones ve Prinz, 2005). Ancak, bu süreçte anneler sıklıkla utanç ve suçluluk duygularıyla da mücadele ederler. Özellikle, toplumsal beklentiler ve çevresel baskılar, bu duyguların yoğunluğunu artırabilir (Güney, 2025).

Bu duygusal yük, annenin psikolojik dayanıklılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir (Rutter, 2006; Davis ve Carter, 2008). Psikolojik dayanıklılık, bireyin stresli ve zorlu durumlarla başa çıkma kapasitesini ifade eder **(**Masten, 2001; Connor ve Davidson, 2003).

Yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılık, bir annenin stres ve zorluklarla başa çıkma becerisini artırabilirken, tersi durumlarda bu süreç anneler için daha zor olmaktadır (Ün ve Akgül, 2022; Connor ve Davidson, 2003). Mahoney (2009) çocuğun engelliliğinin şiddetinin annenin ebeveynlik stresinin önemli bir öngörücüsü olduğunu belirtmiştir; ayrıca, çocuklarda yaygın gelişimsel bozuklukların tanısı ve herhangi bir müdahaleden önce ebeveyn-çocuk etkileşimleri, tedaviden sonra ebeveyn-çocuk etkileşimlerindeki değişikliklerin öngörücüsüdür. Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri, tipik olarak gelişen çocukların ebeveynlerine ve diğer engelli çocukların ebeveynlerine kıyasla daha yüksek düzeyde ebeveynlik stresi ve daha yüksek duygusal belirtiler gösterebilmektedir (Davis ve Carter, 2008). Bu bağlamda, ebeveyn öz yeterliliği, utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi anlamak, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin duygusal ve psikolojik sağlığını desteklemek açısından büyük önem taşır.

Bu çalışmada, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin ebeveyn öz yeterlilikleri, yaşadıkları utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir ve bu ilişkiden ortaya çıkacak sonuçların ebeveynleri destekleyici klinik çalışmalara dayanak olması beklenmektedir.

# BÖLÜM 1: ARAŞTIRMANIN KAPSAMI

## 1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterlilik düzeyleri ile utanç ve suçluluk duyguları arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bu değişkenlerin annelerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır.

Özel gereksinimli çocukların bakım süreci, ebeveynler için hem duygusal hem de fiziksel açıdan yüksek düzeyde stres, sorumluluk ve zorluk içermektedir. Bu bağlamda, annelerin kendilerini ebeveyn olarak yeterli görme düzeyleri, yaşadıkları utanç ve suçluluk duyguları, onların psikolojik dayanıklılıklarını doğrudan etkileyebilecek önemli psikososyal faktörlerdir. Annelerinin bu zorlu süreçte karşılaştıkları duygusal yüklerin ve bu yüklerin psikolojik dayanıklılıkları üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak çalışmanın ana hedefidir.

## 1.2. Araştırmanın Önemi

Özel ihtiyaçları olan çocukların annelerinde ebeveyn öz yeterliliği, utanç ve suçluluk duyguları ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkinin araştırılması, bu ebeveynlerin karşılaştığı benzersiz zorluklar göz önüne alındığında son derece önemlidir. Özel gereksinimli çocukların bakımı, anneler için ciddi psikolojik ve duygusal zorluklar oluşturabilir. Ebeveynlerin kendi yeteneklerine duydukları güvenin (öz yeterlilik), bu zorlayıcı durumlarla nasıl başa çıkabileceklerini ve bu süreçte yaşadıkları suçluluk veya utanç duygularının etkilerini nasıl yönetebileceklerini anlamak kritiktir. Yapılmış bazı çalışmalar yüksek ebeveyn öz yeterliliğine sahip annelerin, çocuklarıyla ilgili zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkabildiğini ve bu süreçte psikolojik dayanıklılıklarının arttığını göstermiştir (Pranindita ve Ayriza, 2019). Bu bağlamda, ebeveyn öz yeterliliğinin artırılmasına yönelik müdahalelerin, annelerin duygusal dayanıklılığını artırabileceği ve suçluluk veya utanç gibi olumsuz duyguların etkisini azaltabileceği öne sürülmektedir (Kuhn ve Carter, 2006).

Düşük öz yeterliliğe sahip anneler, özellikle çocuklarının davranış problemleri karşısında daha yüksek düzeyde kaygı ve depresyon yaşama eğiliminde olduğu gözlenmektedir (Hastings ve Brown, 2002). Bu durum, annelerin psikolojik sağlığını olumsuz etkilemesi kaçınılmazdır ve zaman içinde aile içindeki ilişkilerde zorluklara neden olabilir. Bu ve benzeri durumlarda toplumsal baskılardan kaynaklanan artan duygusal ve psikolojik yükler yaşarlar. Bu faktörlerin nasıl etkileşime girdiğini anlamak, bu annelerin ruh sağlığı ve refahı hakkında kritik iç görüler sağlayabilir. Bu alandaki araştırmalar, dayanıklılığı artırabilecek öz yeterlilik (bakım verme zorluklarıyla başa çıkma yeteneğine olan inanç) gibi temel psikolojik mekanizmaları

belirlemeye yardımcı olur. Ayrıca, dayanıklılığı aşındırabilecek ve ruh sağlığı sorunlarına katkıda bulunabilecek utanç ve suçluluk gibi olumsuz duygusal durumlara ışık tutar.

Bu dinamikleri inceleyerek, bu araştırma ebeveyn öz yeterliliğini artıran, zararlı duyguları azaltan ve psikolojik dayanıklılığı güçlendiren hedefli müdahalelerin ve destek sistemlerinin geliştirilmesine bilgi sağlayabilir. Bu tür bulgular, yalnızca annelerin ruh sağlığını iyileştirmekle kalmayıp aynı zamanda ailelerinin genel refahına da katkıda bulunan kapsamlı destek stratejileri oluşturmak için çok önemlidir. Bu tür araştırmalar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha sağlıklı aile dinamiklerinin kurulmasına katkı sağlayabilir. Sonuç itibarıyla bu araştırma, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin yaşam kalitesini artırmak ve duygusal zorluklarla başa çıkmalarını desteklemek için kritik bir öneme sahiptir.

### 1.3. Araştırmanın Problemi

Özel gereksinimli çocuğu olan anneler, çocuklarının durumları nedeniyle yoğun duygusal tepkiler yaşayabilirler. Bu duygusal tepkiler arasında utanç ve suçluluk duyguları önemli bir yer tutar. Annelerin ebeveyn öz yeterliliği, yani ebeveynlik rolünde kendilerini yeterli hissetmeleri, bu duygusal tepkilerle yakından ilişkilidir. Özel gereksinimli çocukların anneleri, çocuklarının geleceği konusunda daha az iyimser olabilir ve çocuklarının başarısızlıklarına karşı daha duyarlı olabilirler (Sedova vd., 2022). Anılan bu anneler genel olarak daha yüksek düzeyde suçluluk duygusu yaşarlar ve bu durum, ebeveyn öz yeterliliklerini olumsuz etkileyebilir (Kuhn ve Carter, 2006). Utanç ve suçluluk duyguları, annelerin psikolojik dayanıklılıklarını da etkileyebilir ve bu duyguların annelerin psikolojik sağlığı üzerinde önemli etkileri olabilir (Caldwell vd., 2020; Hawkins vd,. 2019). Daha yüksek ebeveyn öz yeterliliği, ebeveynlik stresinin azalmasıyla bağlantılıdır ve bu da özel ihtiyaçları olan çocukların anneleri arasında daha fazla psikolojik dayanıklılığı teşvik eder (Nurlatifah ve Fikrie, 2022). Bu duygularla başa çıkma kapasitesi olan psikolojik dayanıklılığın, ebeveyn öz yeterliliği ile nasıl ilişkili olduğu suçluluk ve utanç duygularının bu ilişkiye nasıl etki ettiği konusunda sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Öz yeterlik dayanıklılığı artırabilirken, suçluluk ve utanç duyguları psikolojik refahı azaltabilir ve bu anneleri desteklemek için hedefli müdahalelere olan ihtiyacı vurgulayabilir. Karşılaşılan duygusal zorlukların anneler arasında benzersiz bir güç ve topluluk oluşturabileceğini ve beklenmedik esnekliğe yol açabileceği de başka bir varsayım olarak karşımıza çıkabilir.

Bu araştırmanın problemi, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterliliği ile suçluluk ve utanç duyguları arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin psikolojik dayanıklılıkla olan etkileşimini anlamaktır. Araştırma, bu faktörler arasındaki ilişkileri keşfederek özel gereksinimli çocuklara sahip anneler için destek stratejileri geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Böylece annelerin yaşadığı duygusal tepkilerin ve ebeveynlik algılarının, onların psikolojik dayanıklılıkları üzerindeki etkilerini anlamak mümkün olacaktır.

### 1.4. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezleri aşağıda sıralanmıştır:

**H1:** Ebeveyn öz yeterliliği ile utanç ve suçluluk duyguları arasında negatif yönde anlamlı ilişki vardır.

**H2:** Ebeveyn öz yeterliliği ile psikolojik dayanıklılık toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır.

**H3:** Utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılık arasında negatif yönde anlamlı ilişki vardır.

**H4:** Ebeveyn öz yeterliliği, utanç ve suçluluk duyguları psikolojik dayanıklılığı anlamlı şekilde yordar.

**H5:** Eğitim düzeyine göre psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı fark vardır.

**H6:** Sosyo-ekonomik düzeye göre utanç ve suçluluk düzeyleri arasında anlamlı fark vardır.

**H7:** Çocuğun özel gereksinim türüne göre annelerin utanç ve suçluluk düzeyleri arasında anlamlı fark vardır.

### 1.5. Araştırmanın Sınırlılıkları

- Araştırma yalnızca bir coğrafi bölge ve grup üzerinde gerçekleştirildiğinden, sonuçların farklı kültürel ve sosyo-ekonomik bağlamlarda geçerliliğini sınırlayabilir.
- Veri toplama araçları yalnızca ölçek ve katılımcı bilgi formu ile sınırlıdır. Kullanılan bu yöntemler katılımcıların duygu durumlarını tam olarak yansıtmayabilir.
- Araştırmada kullanılan örneklem büyüklüğü sınırlıdır. Bu da sonuçların genellenebilir olmasını kısıtlayabilir.
- Öz yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık gibi kavramların ölçülmesinde kullanılan ölçeklerin geçerliliği ve güvenilirliği her zaman net olmayabilir.
- Çalışmada yalnızca özel gereksinimli çocuklara sahip anneler incelendiği için kontrol grubu oluşturulmamış; bu durum sonuçların karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesini kısıtlamıştır.

### 1.6. Araştırmanın Varsayımları

- Annelerin kendilerine yöneltilen soruları dürüst ve açık bir şekilde yanıtladıkları, özellikle utanç ve suçluluk gibi hassas duyguları rapor ederken, katılımcıların kendilerini sosyal olarak kabul edilebilir bir biçimde göstermeye çalışmadığı,
- Evrenden alınan örneklem grubunun evreni temsil ettiği,

- Ölçme araçlarının yeterli derecede geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır.

### 1.7. Tanımlar

Öz-yeterlik: Kişinin bir şeyler elde etme isteği doğrultusunda eylemlerini düzenleme ve sürdürme becerisine olan inancı olarak tanımlanmaktadır (Bandura, 1977).

Özel gereksinim: Bireyin çeşitli eğitim ihtiyaçlarının bireysel olarak planlanmış bir programı gerekli kılması olarak tanımlanmaktadır (Eripek, 2007).

Ebeveyn öz yeterliği (PSE): Genel öz-yeterlik kavramının içindedir ve kişinin ebeveynlik yapma becerisine ilişkin beklentisi olarak tanımlanmaktadır (Jones ve Prinz, 2005).

Utanç: Genellikle suçluluk duygusuyla karıştırılsa da bu iki duygu arasında önemli farklar vardır. Suçluluk daha çok kişinin belirli bir davranışıyla ilgili hissettiği olumsuz duyguyu ifade ederken, utanç bireyin tüm varlığını hedef alan daha kapsamlı bir olumsuz yargıdır (Tangney vd,. 2007).

Psikolojik dayanıklılık (resilience): Bireyin stresli, zorlayıcı ya da zorlayıcı yaşam olayları karşısında esneklik göstererek, bu zorluklardan psikolojik açıdan sağlıklı bir şekilde toparlanma kapasitesi olarak tanımlanabilir (Luthar vd., 2000).

Suçluluk duygusu: Genellikle bireyi daha sorumlu ve etik davranışlar sergilemeye yönlendiren yapıcı bir duygu olarak kabul edilir. Bu duygu, öz farkındalıkla birlikte bireyin sosyal ilişkilerini düzeltme ve hatalarını telafi etme isteğini artırabilir. Ancak, aşırı suçluluk duygusu, bireyin öz saygısını zedeleyebilir ve depresyon ve benzeri psikolojik sorunlara yol açabilir (Baumeister vd., 1994).

# BÖLÜM 2: ARAŞTIRMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

## 2.1. Ebeveyn Öz Yeterliliği Kavramı

Ebeveyn öz yeterliliği, ebeveynlerin ebeveynlik görevlerini etkili bir şekilde yönetme ve çocuklarının gelişimini olumlu yönde etkileme yeteneklerine olan inançlarını ifade eder. Bu kavram, bireylerin görevleri başarıyla yerine getirme yeteneklerine olan güvenlerinin önemini vurgulayan Bandura'nın öz yeterlilik teorisine dayanır (Jones ve Prinz, 2005). Ebeveyn özyeterliği, ebeveyn işlevselliğinin güçlü bir belirleyicisidir. Öz yeterliğin, ebeveyn becerilerinde itici bir güç olduğu göz ardı edilmemelidir. Bununla birlikte ebeveyn yeterliliğini desteklemek, ebeveynliğin ve sonuç olarak aile yaşamının kalitesini artırabilme konusunda bir umut olacaktır (Özkubat ve Elibol, 2018).

Öz yeterlik ebeveyn ve çocuk arasındaki ilişkinin kalitesi üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Ebeveyn öz yeterliği sadece stres, depresyon ve pasif başa çıkma becerileri ile bağlantılı değildir, aynı zamanda ebeveynin zihinsel süreçleri ile de bağlantılıdır (Young, 2011).

PSE, aynı zamanda ebeveynlik becerilerinin gelişimi için önemli bir müdahale hedefidir. Ebeveynlerin çocuklarıyla daha etkili ilişkiler kurabilmeleri için PSE'yi artırmaya yönelik programlar ve eğitimler, olumlu sonuçlar doğurabilir. Çocukların yaşı, ebeveynin ruh hali ve sosyal destek gibi çeşitli faktörler PSE düzeyini etkileyebilir. Özellikle ebeveynlerin stres ve kaygı düzeylerinin düşük olduğu ve sosyal destek aldıkları durumlarda PSE seviyeleri daha yüksektir. Yüksek düzeyde ebeveyn öz yeterliliği, ebeveynlerin çocuklarıyla daha etkili ve tutarlı bir şekilde ilgilenmelerine yardımcı olur. Bu ebeveynler, çocuklarının ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı olup, sorunlarla başa çıkmada daha fazla güven sergilerler.

Ebeveynlik Kalitesi Üzerindeki Etkisi: PSE, olumlu ebeveynlik davranışlarını önemli ölçüde tahmin eder. Ebeveynlik zorluklarıyla başa çıkabileceklerine inanan ebeveynlerin yapıcı ebeveynlik uygulamaları kullanma olasılıkları daha yüksektir (Coleman ve Karraker, 1998).

Çocuk Gelişimi Üzerindeki Etkisi: Yüksek PSE seviyeleri, gelişmiş duygusal düzenleme, davranış ve akademik başarı gibi sonuçlarla olumlu yönde ilişkilidir. PSE, çocukların gelişimini doğrudan ebeveynlik uygulamaları yoluyla ve dolaylı olarak ebeveynlerin ruh sağlığı yoluyla etkiler (Albanese vd., 2019).

Zorluklar ve Değişkenlik: PSE, çocuğun yaşına, ebeveyn eğitim düzeyine ve kültürel bağlama bağlı olarak değişebilir. Ebeveynler, ergenliğe geçişte yeni gelişimsel zorluklar ortaya çıktıkça öz yeterliliklerinde sıklıkla bir düşüş yaşarlar (Glatz ve Buchanan, 2015). Bunun yanı sıra; ebeveynlerin çevrelerinden, ailelerinden veya arkadaşlarından yeterince destek almaması, finansal yetersizlik, engelli veya özel ihtiyaçları olan çocukların bakımı, ebeveynlerin

çalışmaları ve çocuk bakımı arasında denge kuramaması öz yeterliliklerini olumsuz etkileyebilir.

Müdahale ve Destek: Müdahaleler yoluyla PSE'yi geliştirmek, özellikle risk altındaki popülasyonlarda veya gelişimsel zorlukları olan çocukları yetiştirenler gibi ek stres faktörleriyle karşı karşıya kalan ebeveynlerde olumlu sonuçlar göstermiştir (Kuhn ve Carter, 2006).

Sonuç olarak, PSE ebeveynlik uygulamalarını ve çocukla ilgili gelişimsel sonuçları şekillendirmede kritik bir rol oynar. Ebeveynlerin kendilerine olan güvenlerinin güçlü olduğu durumlarda çocuklarına daha iyi bir rehberlik yapabilmelerini sağlar. Bu durum hem ebeveynleri hem de çocukları desteklemeye yönelik müdahaleler için değerli bir kavram haline getirir.

### 2.2. Ebeveyn Öz Yeterliliğini Etkileyen Faktörler

Aile Özellikleri: Çalışmalar, PSE (Ebeveyn öz yeterliliği)'nin eğitim geçmişine ve kültürel bağlama bağlı olarak önemli ölçüde değiştiğini göstermektedir. Örneğin, yükseköğrenim düzeyine sahip ebeveynler, daha düşük eğitim düzeyine sahip olanlara kıyasla medya kullanımını yönetme ve hasta çocukların bakımında daha fazla öz yeterlilik bildirirler (Gessulat vd., 2023). Ebeveynlerin daha yüksek eğitim seviyelerini, çocuklarının hem akademik hem de kişisel alanlardaki öz yeterlilikleriyle ilişkilendirmek mümkündür. Bu kapsamda İyi eğitimli ebeveynlerin çocukları genellikle daha yüksek akademik öz yeterlilik göstermesi beklenebilir. Aile desteğinin yanı sıra daha yüksek ebeveyn eğitiminin çocukların akademik yeteneklerine olan güvenini artırdığını ve bunun da akademik performansı iyileştirdiğini söyleyebiliriz. Ebeveynler çocuklarının eğitimi için çocuklarından daha yüksek beklentilere sahip olduğu durumlarda bu çocukların akademik öz yeterliliğini azaltabilir ve daha sonra akademik başarıyı etkileyebilir.

Psikolojik Sağlık: Yaşlı yetişkinler arasında, daha yüksek PSE, daha düşük psikolojik sıkıntı ve artan sosyal destek ile ilişkilidir, bu da ruh sağlığının öz verimlilikte hayati bir rol oynadığını düşündürür (Kestler-Peleg vd., 2023).

Terapötik Destek: Aile terapisi, özellikle davranış sorunları olan çocukları içeren vakalarda, ebeveynlerin güvenini dolaylı olarak destekleyen stratejiler kullanarak PSE'yi artırabilir (Ahola vd., 2023).

Tüm bu faktörlerle birlikte Ebeveynlerin yüksek eğitim seviyesi, çocuk yetiştirme sürecindeki yeterliliklerini olumlu etkileyebilir. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip ebeveynler, çocuk gelişimi ve eğitimi hakkında daha fazla bilgiye sahip olduklarından kendilerine daha fazla güvenebilirler.

Ebeveynlik Deneyimi: Ebeveynlerin daha önce çocuk yetiştirme deneyimleri olması, yeni karşılaştıkları zorluklarla daha iyi başa çıkmalarını sağlayabilir. İlk çocuklarını yetiştiren ebeveynler, deneyimsizlik nedeniyle daha fazla kaygı yaşayabilirken, sonraki çocuklarda öz yeterliliklerinin daha yüksek olduğu bilinmektedir.

Çevresel Faktörler: Toplumda var olan destek mekanizmaları, ebeveynlerin öz yeterliliğini etkileyen önemli değişkenlerdendir. Aile danışmanlığı, ebeveynlik kursları gibi hizmetler, ebeveynlerin kendilerini daha yetkin hissetmelerine yardımcı olabilir.

Kültürel ve Geleneksel Faktörler: Kültür ve gelenekler, ebeveynlerin çocuklarına nasıl bakmaları gerektiğini şekillendirir. Bazı kültürlerde ebeveynler daha fazla destek görürken, bazı kültürlerde ebeveynler çocuk yetiştirme sürecinde daha fazla yalnız bırakılabilir. Bu durum, öz yeterliliği önemli ölçüde etkiler.

Ebeveyn-Çocuk İlişkisi: Ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişki, ebeveynlerin kendilerini yeterli hissedip hissetmemelerinde önemli bir rol oynar. Çocuğun olumlu geri dönüşleri ve gelişimi, ebeveynlerin özgüvenini artırırken, zorluklarla karşılaşmaları ebeveynlerin yetersizlik hissetmesine neden olabilir.

### 2.3. Utanç ve Suçluluk Kavramlarının Tanımı

Utanç ve suçluluk, bireyin kendi davranışları veya kişiliğiyle ilgili negatif değerlendirmeler sonucunda hissettiği öz-bilinç duygularıdır. Duygusal ve ahlaki bağlamda bireyin davranışlarına yönelik içsel değerlendirmelerini ifade eden önemli psikolojik kavramlardır. Utanç ve suçluluğun öz-bilinçli ve ahlaki duygular olduğunu, ahlaki davranışı kolaylaştırdığını, öz-değerlendirme içerdiğini, utancın sosyal bir duygu olarak tüm benliği etkilediğini ve suçluluğun başkalarına yönelik olduğunu söylemek yanlış bir tanımlama olmaz. Bu iki duygu öz değerlendirmeyi içerirken, odak bakımından temelde farklılık gösterebilir. Bu iki kavram sıklıkla birbirine karıştırılsa da psikolojide farklı yönlere odaklandıkları şekliyle ele alınırlar. Turan ve Cohen (2016) utanç kavramını kişinin kendi benliğiyle ilgili negatif değerlendirmeler sonucunda oluşan bir duygudur. Birey, kendisini hatalı veya kusurlu bir insan olarak algıladığında utanç ortaya çıkar. Bu duygu, genellikle kişinin başkalarının gözünde nasıl göründüğüne dair endişeleri olduğunda veya sosyal olarak açığa çıkarıldığında tetiklenir şeklinde tanımlamaktadır.

Utanç, değersizlik duygularına ve saklanma veya kaçma arzusuna yol açan olumsuz bir öz değerlendirme içerir (Azevedo vd., 2022).

Robertson (1994) çalışmasında utanç duygusunu benlik değerlendirmesinin negatif olması ve kişinin kendisini eksik hissetmesiyle karakterize edilir. Şeklinde tanımlamaktadır.

Utanç: Genellikle suçluluk duygusuyla karıştırılsa da bu iki duygu arasında önemli farklar vardır. Suçluluk daha çok kişinin belirli bir davranışıyla ilgili hissettiği olumsuz duyguyu ifade ederken, utanç bireyin tüm varlığını hedef alan daha kapsamlı bir olumsuz yargıdır (Tangney vd. 2007). Utanç duygumuz, düşünce yapımızı ve paralel olarak davranışlarımızı yönlendiren güçlü duygularımızdan bir tanesidir ve ahlaki yaşamlarımızdaki rolü oldukça önemlidir. Ahlaki bakımdan iyi bir birey olmayı ve kendini düzeltmeyi motive edebilir ve ahlaksızlığı yaşamından uzaklaştırabilirken, aynı zamanda ahlaksız eylemleri teşvik edebilir. Bazen de ahlaki olarak zararsız olan özelliklerimiz ve eylemlerimizden utanmamıza neden olabilir. Örneğin sevdiğimiz bir insanı ihmal ediyor olmak kişiyi utandırabileceği gibi fiziksel özellikler (boyunun kısa olması vs.) veya maddi yetersizlik yüzünden de utanılabilmektedir.

Suçluluk ve utanç duygusunun genellikle olumsuz olaylara yanıt olarak ortaya çıktığını öne sürülmektedir. Aslında her iki duyguda hayatımızda önemli rol oynayan, karmaşık bilinçli duygulardır. Utanç bir bütün olarak benlikle ilgiliyken suçluluk kişinin yaptığı eylemlerle ilgilidir. Bu ayrım, bu duyguların zihinsel sağlık ve sosyal davranış üzerindeki etkilerini anlamada önemli rol üstlenmektedir.

Genellikle belirli eylemlere bir yanıt olarak tanımlanan suçluluk, davranışın olumsuz değerlendirilmesini vurgular ve onarıcı eylemleri teşvik eder (Azevedo vd., 2022). Hosser ve diğerleri (2008) bir başka tanımlamada suçluluk için özellikle başkalarına verilen zararları düzeltme çabalarını teşvik eder ve sosyal olarak daha olumlu davranışları destekler, diye söz etmiştir.

Bu iki kavram, bireyin duygusal ve ahlaki dünyasında önemli bir rol oynar ve toplumla olan etkileşimlerinde belirleyici olabilir.

### 2.3.1. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerde Utanç ve Suçluluk

Özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerde utanç ve suçluluk, oldukça yaygın ve karmaşık bir konudur. Özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynler, çocuklarının durumu nedeniyle çeşitli duygusal zorluklar yaşarlar. Çocuğun engellilik durumu, ebeveynlerde bazen başarısızlık, sosyal izolasyon ve suçluluk duyguları oluşturabilir. Utanç ve suçluluk bu duygular arasında yaygın olup, ebeveynlerin kendilerini ve çocuklarını nasıl gördüklerini önemli ölçüde etkileyebilir. Bu duygular, ebeveynlerin çocuklarının ihtiyaçları ve toplumsal beklentiler arasındaki dengeyi kurma çabasından kaynaklanır. Araştırmalar, bu duyguların ebeveyn-çocuk ilişkileri ve aile içi dinamikler üzerinde önemli etkileri olabileceğini göstermektedir. Utanç ve suçluluk, ebeveynlerin çocuklarının engelli olmasını kendi yetersizlikleri olarak algılamalarından kaynaklanabilir (Karimi vd., 2022).

Bir çocuğun özel gereksinimli olarak dünyaya gelmesi, ebeveynler için güçlü bir suçluluk kaynağı olabilir. Özellikle anneler, çocuklarının durumunda bir sorumluluk payı olduğu hissiyle, daha fazla suçluluk yaşayabilirler. Yapılan bir araştırma, özel gereksinimli çocukların annelerinin, normal gelişim gösteren çocuklara sahip annelere kıyasla daha yüksek suçluluk hissettiklerini göstermiştir. Bu anneler, çocuklarının geleceğine dair daha az iyimser olmakla birlikte, onlarla daha fazla iş birliği yapmaya eğilimlidirler (Sedova vd., 2022).

Utanç ise ebeveynlerin çocuklarının durumunun toplum tarafından nasıl algılandığına dair duydukları endişe ile ilişkilidir. Özellikle toplumsal gözlemin olduğu durumlarda utanç duygusu daha fazla tetiklenebilir. Bu duygu, ebeveynlerin kendilerini yetersiz hissetmelerine yol açabilir ve aile içi dinamikleri olumsuz etkileyebilir (Scarnier vd., 2009). Öğrenme güçlüğü olan çocuklara sahip ebeveynlerde utanç duygusu daha fazla gözlemlenebilir. Bazı araştırmalar utanç ve suçluluk duygularından dolayı ebeveynlerin çocuklarına daha az destek olabileceğini savunmaktadır.

Engelli çocuğa sahip olmanın aile içi bazı etkileri olacaktır örneğin ailede diğer bireylerle ilişkileri de etkileyebilir. Kandel ve Merrick (2003) yaptıkları bir araştırmada engelli bir çocuğa sahip olmanın kardeşler ve ebeveynler arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini incelemiştir. Utanç ve suçluluk, bazen ebeveynlerin çocuğun engelinden dolayı diğer aile bireylerine yeterince zaman ayıramadıkları düşüncesiyle artabildiği sonucuna ulaşmışlardır. Bu durum engelli bireye ayrılan fazladan zamanın diğer çocuklara karşı bir suçluluk duygusu ortaya çıkarması beklenebilir bir gerçekliktir.

Özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynler yoğun utanç ve suçluluk duyguları yaşayabilirler. Bu duygular, ebeveynlerin çocuklarıyla olan ilişkilerini ve genel psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Bu duygular, ebeveyn-çocuk ilişkileri, toplumsal algılar ve aile içi dinamikler üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Bu duyguların fark edilmesi ve ele alınması, ebeveynlerin psikolojik sağlıklarını korumaları ve çocuklarına daha iyi destek olmaları açısından kritik öneme sahiptir. Sosyal destek mekanizmaları, toplumsal farkındalık programları, Öz-şefkat eğitimi gibi müdahale programları bu tür duyguların hafifletilmesine, ebeveynlerin psikolojik durumlarının iyileştirilmesine yardımcı olabilir.

Tüm bu olumsuz durumlara karşılık olarak bazı çalışmalarda suçluluk ve utanç yaygın olsa da ebeveynleri destek aramaya ve ebeveynlik stratejilerini geliştirmeye motive edebileceklerini ve bu zorlukların ortasında bir dayanıklılık potansiyelini vurgulayabileceğini öne sürüyor.

### 2.4. Psikolojik Dayanıklılık Kavramı

Psikolojik dayanıklılık, bireylerin stres ve zorluklarla başa çıkma ve bu süreçte ruh sağlığını koruma yeteneği olarak tanımlanır. Bu kavram, bireylerin travmatik olaylar, kronik stres ve

diğer olumsuz yaşam koşulları karşısında nasıl başarılı bir şekilde uyum sağlayabildiklerini anlamak için önemlidir. Psikolojik dayanıklılık, bireylerin yaşamlarındaki zorluklara rağmen ruhsal sağlıklarını koruyabilme yeteneğini ifade eder ve bu alandaki araştırmalar, dayanıklılığı artırmaya yönelik müdahalelerin geliştirilmesine odaklanmaktadır. Bir başka deyişle psikolojik dayanıklılığı bir kişinin stresli olaylar karşısında nasıl toparlandığını ve hayatındaki olumsuz deneyimlerden nasıl olumlu sonuçlar çıkardığını açıklayan bir psikolojik özellik olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Mevcut dayanıklılık müdahale çalışmalarının yetersiz tanımlamalar, değerlendirme araçları ve çalışma tasarımları nedeniyle sınırlı bir faydası bulunmaktadır ve bu durum iyileştirilmiş çalışma tasarımlarına ve tanımlara ihtiyaç olduğunu göstermektedir (Chmitorz vd., 2018).

Araştırmalar, dayanıklılığın zihinsel ve fiziksel sağlığı önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Örneğin, öğrenciler üzerinde yapılan çalışmalar, daha yüksek dayanıklılığın gelişmiş öznel refahla ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (Potapchuk ve Polishchuk 2024).

Psikolojik dayanıklılık, varoluşsal amaçlara yönelik kararlılığı sürdürme ve yaşamın çeşitli alanlarında karşılaşılan zorlukların üstesinden azim ve öz farkındalıkla gelme yeteneğidir (Sisto vd., 2019). Bu konu üzerine literatür araştırması yapıldığında birçok araştırma psikolojik dayanıklılığın bireylerin ruh sağlığı üzerindeki olumlu etkilerinden bahsettiği görülür. İnsanların zorlu yaşam olaylarına karşı verdikleri tepkinin büyük ölçüde psikolojik dayanıklılık düzeylerine bağlı olduğu, olumlu duyguların dayanıklılığı artırabileceğini ve stresle daha iyi başa çıkmayı sağlayabileceği gibi tanımlamalarla sıklıkla karşılaşılmaktadır.

Dayanıklılığı anlamak, etkili psikolojik müdahaleler geliştirmek için hayati önem taşır. Dayanıklılığı artıran stratejiler daha iyi başa çıkma mekanizmalarına ve genel yaşam memnuniyetine yol açabilir (Paulík, 2023).

Psikolojik dayanıklılık, çeşitli olumsuzluklara karşı uyarlanabilir tepkiler gerektiren karmaşık bir yapıdır ve gelecekteki teoriler, çoklu talepleri, meta-bilişsel ve duygusal süreçleri ve dayanıklılık ile başa çıkma arasındaki ayrımı dikkate almalıdır (Fletcher ve Sarkar 2013).

Dayanıklılık genellikle olumlu görülse de tüm bireylerin sıkıntılara benzer şekilde tepki vermediğini ve bazılarının dayanıklılık özelliklerine sahip olmasına rağmen mücadele edebileceğini kabul etmek önemlidir. Bu karmaşıklık, psikolojik uygulamada özel yaklaşımlara duyulan ihtiyacın altını çizmektedir. Genetik, çevresel ve bilişsel faktörler, dayanıklılığı belirlemede önemli rol oynar. Dayanıklılığı artırmaya yönelik müdahaleler, özellikle stresli iş ortamlarında çalışan bireyler için faydalı olabilir. Ancak, bu müdahalelerin etkinliğini değerlendiren çalışmaların metodolojik sınırlamaları göz önünde bulundurulmalıdır.

Gelecekteki araştırmalar, dayanıklılığı daha iyi anlamak ve ölçmek için daha standart ve geçerli yöntemler geliştirmelidir.

### 2.4.1. Psikolojik Dayanıklılığı Etkileyen Faktörler

Psikolojik dayanıklılığı etkileyen birçok faktör bulunmaktadır ve bu faktörler, bireyin içsel özelliklerinden, çevresel desteklere kadar geniş bir yelpazede ele alınabilir. Psikolojik dayanıklılık yeteneği, bireyin duygusal, bilişsel ve davranışsal stratejiler geliştirmesi ile ilişkilidir ve birçok faktör tarafından etkilenir. Bu kavram, bireyin ruh sağlığını koruma ve olumsuz koşullara karşı koyabilme kapasitesini tanımlar.

Psikolojik dayanıklılığı etkileyen psikososyal faktörler arasında güvensiz bağlanma, nevrotiklik, öz yeterlilik, amaç duygusu, başa çıkma davranışları, sosyal destek ve endokrin, genetik, inflamatuar, metabolik, nöral ve kardiyovasküler süreçler gibi nörobiyolojik faktörler yer almaktadır (Laird vd., 2019).

Bireyin sahip olduğu kişisel özellikler, geleceğe dair olumlu bir bakış açısı, kendi duygularını ve davranışlarını kontrol edebilme yetisi (Öz Denetim), etkili başa çıkma stratejilerine sahip olan bireyler, sosyal çevrenin sunduğu destek, aile desteği, iyi bir sosyal çevreye sahip olan bireyler ve çevresel faktörler gibi birçok neden psikolojik dayanıklılığı bir şekilde etkileyebilmektedir. Araştırma konumuz çerçevesinde bu etkiler; Psikolojik dayanıklılık, kişisel faktörler, sosyal destek, örgütsel ve çevresel faktörler olarak incelenebilir.

Psikolojik dayanıklılık, kişisel, sosyal ve çevresel alanları kapsayan çeşitli faktörlerden etkilenir. Bu faktörleri anlamak, farklı nüfuslarda dayanıklılığı artırmak için stratejiler geliştirmeye yardımcı olabilir.

Kişisel faktörler; öz etkililik ve eğitim ile gelir olarak iki başlıkta incelenebilir.

Öz Etkililik: Daha yüksek öz-yeterlik, hemşire akademilerinde görüldüğü gibi psikolojik dayanıklılık ile pozitif ilişkilidir (Özdemir ve Kaplan 2024). Bir çalışma, öz yeterliliğin, ergenler arasında dayanıklılıktaki varyansın %36,8'ini oluşturan, fiziksel aktivite ve duygu düzenlemesinin etkisini aşan, dayanıklılığın güçlü bir öngörücüsü olduğunu bulmuştur (Cakir vd., 2024).

Eğitim ve Gelir: Majör depresif bozukluğu olan hastalarda eğitim düzeyi ve kişisel gelir dayanıklılığı önemli ölçüde etkiler. Çin'de yapılan çalışmaya göre, remisyondaki majör depresif bozukluğu olan hastalarda psikolojik dayanıklılığı etkileyen faktörler arasında eğitim, gelir, sosyal destek, refah ve öz yeterlik sayılabilir (Wang vd., 2023). Maddi olanaklar, eğitim seviyesi ve kültürel normlar da dayanıklılığı etkileyen önemli unsurlar olarak kabul edilebilir. Daha yüksek ekonomik kaynaklara sahip bireyler, bu kaynakları kullanarak çeşitli stresli durumlarla başa çıkmada daha avantajlı olabilirler.

Sosyal destek faktörleri; aile ile arkadaş ilişkileri ve iş-yaşam dengesi olmak üzere iki başlıkta incelenebilir.

Aile ve Arkadaş İlişkileri: Güçlü sosyal ağlar, özellikle hemşirelik ve gurbetçi rolleri gibi yüksek stresli mesleklerde dayanıklılığı artırır (Özdemir ve Kaplan, 2024). Sağlıklı aile içi iletişim, bireylerin sorunlarını dile getirme ve çözüm bulma konusunda cesaretlendirilmesini sağlar. İyi bir iletişim ağı, bireyin kendini güvende hissetmesine katkıda bulunur ki bu katkının doğal sonucu olarak psikolojik dayanıklılık güçlenebilir.

İş-Yaşam Dengesi: Kişisel refah için zaman ayırmak dayanıklılığı olumlu yönde etkilerken, iş merkezli yaşam tarzları bunu azaltabilir (Aslan vd., 2023). İşyerinde psikolojik dayanıklılık üzerine yapılan araştırmaların çoğunluğu, bireysel dayanıklılığı istikrarlı bir kişilik özelliği, bir yetenek veya bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır. Süreç perspektifi, psikolojik dayanıklılığı, çeşitli olumsuzluklara yanıt olarak duygularda ve davranışlarda ilerleme geliştirme ve olumlu uyum gösterme olarak ifade eder. Bu çalışmalar dayanıklılığı, "önemli olumsuzluklar içinde olumlu uyumu kapsayan dinamik bir süreç" olarak tanımlar (Gao vd., 2023).

Örgütsel ve çevresel faktörler; liderlik ile takım dinamiği ve kültürel-toplumsal bağlam olarak iki başlıkta incelenebilir.

Liderlik ve Takım Dinamiği: Takım dinamiği, bir grup içerisindeki bireylerin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu, rollerini nasıl benimsediklerini ve ekip içinde nasıl iş birliği yaptıklarını ifade eder. Liderlik ve takım dinamiği, organizasyonel başarının kritik bileşenleridir ve bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkisi psikolojik dayanıklılığa oldukça yüksek seviyede pozitif olarak yansıyabilir. Örneğin Eryilmaz ve diğerleri (2024) yaptıkları çalışmada Etkili liderlik ve destekleyici ekip ortamlarının, uçak kurtarma gibi yüksek stresli işlerde dayanıklılığı teşvik etmek için çok önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kültürel ve Toplumsal Bağlam: Acil durum hazırlığı da dahil olmak üzere daha geniş toplumsal çevre, esnekliğin şekillenmesinde önemli bir rol oynar (Eryilmaz vd., 2024).

Bu faktörler dayanıklılığı artırmanın yollarını vurgularken, dayanıklılığın farklı bağlamlar ve popülasyonlar arasında önemli ölçüde değişebileceğini düşünmek de önemlidir. Bu faktörler kritik olsa da bazı çalışmalar dayanıklılığın hedefli müdahalelerle de geliştirilebileceğini ve olumsuz koşullara rağmen büyüme potansiyeline işaret ettiğini göstermektedir.

### 2.4.2. Ebeveyn Öz Yeterliliği ve Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki

Ebeveyn öz yeterliliği ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki önemlidir. Hem ebeveyn ruh sağlığını hem de çocuk gelişimini etkilemesi kaçınılmazdır. Yapılan birçok araştırmada, daha yüksek ebeveyn öz yeterliliğinin, gelişmiş psikolojik dayanıklılık ile ilişkili olduğunu ve bunun da ebeveynlik sonuçlarını ve çocuk refahını artırdığını görmek mümkündür. Aile, bir bireyin

gelişiminde en önemli çevresel faktörlerden biridir. Ebeveynler, çocuklarının fiziksel, duygusal ve psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada birincil role sahiptir. Durum bu şekildeyken, ebeveynlerin kendilerini çocuk yetiştirme süreçlerinde ne kadar yeterli hissettikleri, yani ebeveyn öz yeterlilikleri hem kendi psikolojik durumları hem de çocuklarının gelişimleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Başka bir açıdan bakarsak ebeveyn öz yeterliliği ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki, özellikle stresli ebeveynlik dönemlerinde önemli hale gelir. Öz yeterlilik olarak tanımlanan bu kişisel inanç, ebeveynlik sürecinde karşılaşılan zorluklarla mücadele etmekte etkili bir faktördür. Öz yeterlilik düzeyleri yüksek olan bireyler; ebeveynlikle alakalı sorumluluklar gerektiren konularda kendisine güvenen, bir sorunla karşılaşıldığında daha az çaresizlik duygusunu hisseden, sorunu çözmek için daha çok gayret eden bireylerdir (Kahraman vd., 2023).

Ebeveynlik gibi zorlu bir süreçte kişinin kendine dair inancı oldukça önemlidir (Teti ve Gelfand, 1991).

Öz yeterlilik inancı, bireylerin kendilerini güçlükler karşısında ne kadar iyi güdüledikleri, belirledikleri hedeflere ulaşabilmek için ne kadar gayret etmeleri gerektiğini etkiler. Yüksek öz yeterliliğe sahip olan bireyler psikolojik ve fiziksel dayanıklılığını arttırarak, depresyon ve stresten daha az oranda etkilenmektedirler (Bandura, 2012). Benzer bir şekilde Connor ve Davidson (2003)' da kişilerin strese karşı dayanıklı, zor durumlarda mücadeleci yapısının bir kişilik özelliği olduğunu ve olumlu tutum göstermeyi sürdürmesinin ise psikolojik sağlamlığı ifade ettiğini belirtmiştir.

Nalbant (2016) yapmış olduğu araştırmada annesi çalışan çocukların sosyal yetkinliklerinin daha yüksek olduğunu bildirmiştir. Benzer olarak birçok araştırmada annesi çalışan bireylerin çalışmayanlara göre akademik, sosyal, duygusal ve genel öz yeterlilik düzeylerinin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ve kendilik değerlerinin daha yüksek olduğu izlenmiştir. Bu durum annenin evde olmadığı durumlarda çocukların kendi kendilerini idare edebilir hale gelmelerinin ve sorumluluk bilinci geliştirmiş olmalarının sonucu olarak öz yeterlilik duygusunun gelişmesi doğrultusunda açıklanabilir (Toraman vd., 2023).

İlave olarak annenin psikolojik sağlamlığının yüksek olması; çocukla ilişkisinde bir risk faktörü ile karşılaştığında çocuk ile etkileşimini olumlu yönetebilmesinde etkili olabilmektedir (Montigny ve Lacharite 2005). Aile içinde çocukların ebeveynleri ile daha çok vakit geçirdiği durumlarda ebeveynlerin sıcaklığı ve destekleyici tutumu çocukların hayata hazırlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Ebeveynlik tutumları üzerine yapılan çalışmalar çocukla ebeveyn etkileşiminde ebeveynin tercih ettiği tutumlardan baskı, disiplin ve aşırı koruyuculuk davranışlarının çocuğu olumsuz

etkilediği; demokratik tutuma yönelik davranışların ise çocuğun gelişimini desteklediği sonucuna ulaşmıştır (Sümer vd., 2010).

Ebeveyn öz yeterliliği ve psikolojik dayanıklılık, ebeveynlerin hem kendi refahları hem de çocuklarının sağlıklı gelişimi açısından kritik öneme sahiptir. Bu iki kavramın birbiriyle olan ilişkisi, ebeveynlerin daha iyi bir psikolojik esneklik geliştirmelerine ve stresli durumlarla daha etkili bir şekilde başa çıkmalarına yardımcı olabilir. Ebeveyn öz yeterliliğinin artırılması, psikolojik dayanıklılığın da güçlenmesine katkı sağlayarak ebeveynlerin daha sağlıklı ve etkili bir ebeveynlik deneyimi yaşamalarını sağlar.

Bu bağlamda, ebeveynlere yönelik öz yeterlilik artırıcı programlar ve psikolojik dayanıklılığı geliştiren destek mekanizmalarının oluşturulması, ebeveynlerin çocuk yetiştirme süreçlerinde karşılaştıkları zorluklarla başa çıkabilme kapasitelerini artırabilir.

### 2.5. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerde Psikolojik Zorluklar

Özel gereksinimli çocuklar fiziksel, entelektüel, duygusal ve sosyal kısıtlamaları olan çocuklardır. Bu çocuklar gelişimlerinde engellerle karşılaşırlar, bu nedenle akranlarının gelişimiyle aynı değildirler. Özel gereksinimli çocuk kategorileri profesyoneller tarafından engelli, özürlü veya istisnai olarak tanımlanabilir (Reynolds ve Fletcher, 2007).

Özel ihtiyaçları olan çocuklara bakmak, ebeveynler için duygusal ve bilişsel refahlarını etkileyen önemli psikolojik zorluklar sunar. Birçok araştırma, çeşitli stres faktörlerini, başa çıkma mekanizmalarını ve bu yükleri hafifletmek için sistemik desteğe duyulan ihtiyacı vurgular ve kararlılıkla bunun üzerinde durur. Ebeveynler, özel gereksinimli çocuklara sahip olduklarında, pek çok psikolojik zorlukla karşı karşıya kalırlar. Bu süreç, ebeveynler için stres, kaygı, tükenmişlik ve sosyal izolasyon gibi etkiler yaratabilir.

Özel eğitim gereksinimi olan çocukların bulunduğu ailelerde ebeveyn stresi; cinsiyet, tanıya bağlı başa çıkma sorunları, sosyoekonomik özellikler ve sosyal izolasyon gibi faktörlerle bağlantılıdır (Cheng ve Lai, 2023).

Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri, öfke nöbetleri, beslenme, okul masrafları ve ayrımcılıkla başa çıkma konusunda zorluklarla karşılaşıyor ve etkili ebeveynlik için temel bilginin önemini vurguluyor. Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri, çocuklarının hangi engeli olursa olsun, sayısız ve farklı zorluklarla karşı karşıyadır. Sık sık yaşadıkları yakın çevrelerinde ayrımcılık ve mücadelelerle karşılaşırlar. Özel gereksinimli çocukların hiperaktif, rahatsız edici, tehlikeli ve sorun çıkaran kişiler olarak anılması göz önüne alındığında, insanların onlara karşı kabulü boşluklar içerir. Ebeveynler, özel gereksinimli çocuklarıyla ilgilenirken hala bu tür bir klişeleştirme hissediyorlar. Genellikle, kabul, hoşgörü, eşit muamele

ve çeşitli sosyal hizmetlere erişim yoluyla özel gereksinimli çocuklarına yönelik sosyal anlayış ararlar (Estojero, 2022).

Özel gereksinimli çocukların ebeveynleri stres, kaygı ve öfke gibi duygusal zorluklar yaşarlar ve sıklıkla duygusal destek gruplarından veya terapiden faydalanırlar (Heiman, 2021). Bir çalışmada, ebeveynlerin %36,6'sının ciddi düzeyde psikolojik sıkıntı yaşadığı bulunmuştur. Bu sıkıntılar genellikle iş durumu gibi demografik değişkenlerle ilişkilidir. Ancak, yaş, eğitim seviyesi ve çocuklarının tanısı gibi faktörler üzerinde önemli bir etkisi olmadığı görülmüştür (Wahab ve Ramli 2022).

Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmanın ebeveynlerin sosyal ve ailevi ilişkilerini olumsuz etkilediği gözlenmiştir. Özellikle, evlilik içi ilişkilerde stres, çatışma ve zaman zaman ayrılıklara neden olabilmektedir. Bazı ebeveynler bu durumu daha pozitif bir bakış açısıyla karşılarken, diğerleri duygusal destek alarak bu zorluklarla başa çıkmaya çalışmaktadır (Heiman, 2021).

Özel gereksinimli bir çocuğu büyütmek ebeveynler için oldukça zorlu ve çoğu zaman bunaltıcı bir görevdir. Ebeveynlerin algıladığı gerçek durum olarak, çocuğun bağımsız, rutin bir yetişkin hayatı yaşaması pek olası değildir, ebeveynlik ebeveynlerin yaşam boyu misyonu gibi görünmektedir. Çeşitli çalışmalar, özel gereksinimli bir çocuğu ebeveyn olarak yetiştirmenin yüksek düzeyde duygusal, finansal ve ailevi maliyetlere yol açtığını göstermiştir (Craig vd., 2020; Hayes ve Watson, 2013). Tüm bu olumsuzlukların yanında birçok araştırma bu durumda olan ailelerde, ebeveynlerin okul eğitimine olumlu katılımının, öğrencilerin akademik başarılarının ve sosyo-duygusal gelişimlerinin artmasıyla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Benzer çalışmalar ayrıca, ebeveynleri eğitimlerine aktif olarak katılan öğrencilerin, ebeveynleri katılmayan öğrencilere göre daha iyi performans gösterdiğini açıklamıştır.

Özel gereksinimli çocuk sahibi olmak, ebeveynlerin ciddi psikolojik zorluklar yaşamasına neden olmaktadır. Bu zorluklar stres, tükenmişlik, sosyal izolasyon ve depresyon gibi sorunlara yol açabilir. Bu süreçte duygusal destek almak ve stres yönetimi tekniklerine başvurmak, ebeveynlerin iyilik halini artırarak bu zorluklarla başa çıkmalarına, bu sürecin yönetilmesine önemli katkı sağlayarak yardımcı olabilir. Psikolojik yükler önemli olsa da bu zorlukları anlamak, ebeveynleri etkili bir şekilde desteklemek için hedeflenen müdahaleleri sağlayabilir.

### 2.5.1. Ebeveynlerin Yaşadığı Stres ve Depresyon

Özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerin yaşadığı stres ve depresyon, çeşitli psikolojik ve sosyal faktörlerle tetiklenebilir. Özel gereksinimli çocuk sahibi olmak, ebeveynler için büyük bir psikolojik ve duygusal yük oluşturur. Bu zorluklar sıklıkla stres ve depresyon gibi olumsuz etkilerle kendini gösterir ve bu durum ebeveynlerin yaşam kalitesini ciddi şekilde

etkileyebilir. Bu konu hakkında günümüze kadar yapılmış olan birçok araştırmaya göre, psikolojik gerginliğin, uzun süreli duygusal zorluklara yol açabilecek sosyal destek ve başa çıkma stratejilerinin eksikliği nedeniyle daha da kötüleştiğini göstermektedir. Özel ihtiyaçları olan çocukların ebeveynleri, bakım ile ilgili benzersiz zorluklar nedeniyle genellikle yüksek düzeyde stres ve depresyon yaşarlar. Bu duygusal gerginliğin sosyal destek ve çocuğun özel ihtiyaçları gibi faktörlerden önemli ölçüde etkilendiğini bilinmektedir.

Çocuk yetiştirmek ebeveynlere neşe ve memnuniyet getirir. Ancak, ebeveynler genellikle bir çocuğun doğumundan sonra bir sürü zorlukla karşılaşırlar. Sonuç olarak, çocuk yetiştirmek stres yaratır ve ebeveynlerin yaşam tarzlarında çok sayıda değişiklik yapmasını ve sorumlulukları kabul etmesini gerektirir (Zelman ve Ferro 2018). Ebeveynler, özellikle çocuklarında engellilik varsa, çocuk yetiştirirken ebeveyn stresi yaşayabilirler (Murphy vd., 2007).

Ebeveynlerin yaşadığı stres, özel ihtiyaçları olan bir çocuğa bakmaya uyum sağlamalarını önemli ölçüde etkileyebilir. Başarılı uyum, diğer şeylerin yanı sıra, ebeveynlerin stresle nasıl başa çıktığına bağlıdır. Örneğin otizmli çocukların anne ve babalarının yaşadığı stres birden fazla faktöre bağlıdır. Annelerin, çocuklarının düşük düzeydeki öz yeterlilik, davranış sorunları ve fiziksel gelişimiyle ilişkili olarak babalardan daha fazla stres yaşadıkları bulunmuştur (Moes vd., 1992). Otizm veya Down sendromu olan çocukların ebeveynleri, sürekli bakım gerektiren durumlar nedeniyle yüksek stres yaşarlar. Bu stres hem annelerde hem de babalarda psikolojik sorunlara yol açabilir (Dabrowska ve Pisula, 2010).

Engelli çocukların ebeveynleri, tipik olarak gelişmekte olan çocuklara kıyasla daha yüksek stres seviyeleri bildirmektedir ve çalışmalar, özel ihtiyaçları olan çocukların babaları için ortalama stres puanı 44.50 olduğunu göstermiştir (Tien vd., 2022). Özellikle, gelişimsel engelli kişilerin bakıcıları üzerinde yapılan bir anket, engelli çocukların velilerinin %52'sinin şüpheli depresyon tanısı aldığını bildirdi. Başka bir çalışma, engelli çocukların ebeveynlerinin %19'unun depresyonda olduğunun bulunduğunu öne sürmektedir (Resch vd., 2012).

Özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerin engelli çocukların bakımı sırasında yaşanan stres, engelli çocukların annelerinin psikolojik refahını tehdit eden bir faktördür. Ancak, yüksek ebeveyn stresi engelli çocukların anneleri arasında depresyona katkıda bulunsa da annelerin etraflarındaki gayri resmi sosyal destek algılarının yüksek olduğu durumlarda depresyon düzeyinin azaldığını tespit etmiştir (Gyeong ve Lee, 2022).

Özel gereksinimli çocuğa sahip olmak, ebeveynlerin yaşamlarında ciddi stres ve depresyona yol açabileceği kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum, destekleyici müdahaleler ve başa çıkma stratejileriyle hafifletilebilir. Bu araştırmalar, özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerin

yaşadığı stres ve depresyonun çeşitli faktörlerden etkilendiğini ve destek mekanizmalarının bu süreçte önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Özel ihtiyaçları olan çocukların ebeveynlerinin karşılaştığı zorluklar gerçekten çok önemli olsa da sosyal desteğin ve hedefe yönelik müdahaleler ve bu aileleri desteklemede toplum ve sağlık kaynaklarının kullanılmasıyla çok önemli düzelmeler görüleceği de aşikârdır.

### 2.5.2. Destek Mekanizmalarının Rolü

Sosyal destek mekanizmaları, duygusal, araçsal, bilgilendirici ve yeniden değerlendirme yardımı sağlayarak stres faktörlerinin etkilerini azaltabilen, duygusal yardım sağlayarak stres faktörünü azaltmada çok önemli bir rol oynar. Bazı araştırmalar, alınan sosyal desteğin, ebeveynlik ve kronik sağlık koşulları da dâhil olmak üzere çeşitli şekillerde stresin etkilerini önemli ölçüde düşürülebileceğini göstermektedir.

Engelli çocukların annelerinin, çeşitli engelliliklere veya kronik sağlık sorunlarına sahip çocukların ailelerindeki anne depresyonu ve stresi üzerine yapılan bir literatür taramasına ve iki meta-analize göre daha yüksek oranda depresif semptomlar, stres ve klinik depresyon yaşadıkları bulunmuştur (Miodrag vd., 2015). Özel gereksinimli bir çocuğa sahip olmak, çocuğuna bakmakla ilgili ek iş nedeniyle ebeveynlerin stres seviyelerini artırabilir (Carollo vd., 2021). Özel bir çocuğu yetiştirirken, bir dizi yeni zorlukla karşılaşırlar. Ebeveynlik görevleri sıklıkla yeniden yorumlanır ve özellikle yardım yetersiz veya hiç olmadığında ebeveynler için önemli bir zorluk ve stres oluşturabilir. Özel çocukların ebeveynleri, savunucular, tıbbi bakıcılar ve yapılandırılmış faaliyetlerin organizatörleri olarak geleneksel rollerini yeniden şekillendiren yeni ve alışılmadık engellerle karşı karşıyadır. Finansal sorunlar, evlilik anlaşmazlıkları ve sosyal izolasyon, ebeveynler için stres kaynakları olabilir (Cauda, 2017).

Bu stres, ciddi psikolojik zorluklara yol açabilmektedir ve genellikle çocuklarının bakımı ve geleceğiyle ilgili kaygılardan kaynaklanır. Bu tür ebeveynlerin stresini azaltmada sosyal destek mekanizmaları hem kritik hem de değerli bir rol oynar. Sosyal destek, ebeveynlerin hem duygusal hem de pratik ihtiyaçlarını karşılayarak onların stresle başa çıkma yeteneklerini güçlendirir. Sosyal destek, engelli çocukların ebeveynleri için önemli bir başa çıkma kaynağıdır, çünkü aynı zamanda stresi azaltmada da rol oynar (Schmitt vd., 2014). Bununla birlikte, birçok ebeveyn, artan stres ve endişe ile ilişkili yetersiz sosyal destek yaşamaktadır (Ballesteros vd., 2024).

Bir çocuğa bakmanın karmaşıklıklarında gezinmek, sosyal desteğin nasıl önemli bir rol oynadığını anlamak için zorunludur; bu yaşamdaki seçimlerin ve deneyimlerin doğrulanması açısından da önemlidir. Bilgilendirici, pratik ve sosyal destek, bu sosyal sistemin sunabileceği çeşitli destek türlerinden sadece birkaçıdır (Zhou, 2014).

Daha fazla stres altında olan annelerin sosyal yardım arama olasılığı daha yüksektir ve bu eğilim, talepkar çocuk özelliklerinin varlığıyla ilişkilidir. Özel gereksinimli çocukların annelerinin resmi yardımdan daha fazla gayrı resmi yardımdan yararlandığı bulunmuştur. Birçok çalışma, yardım alan ebeveynlerin çocuklarıyla daha olumlu duygusal ilişkilere sahip olduğunu bulmuştur. Dahası, anne melankolisi ve kaygısı, annelerin yetersiz sosyal desteğiyle en iyi şekilde açıklanmıştır. Bir ailenin, profesyonel tabanlı bir organizasyondan resmi olarak veya ailenin çok değer verdiği daha az resmi bir organizasyondan (örneğin bir sosyal kulüp veya kilise) gayrı resmi olarak aldığı hizmetler (Almheiri vd., 2023).

Sosyal destek, kişilerarası iletişimi, çeşitli etkileşimleri, sevgiyle birlikte saygı ve anlayışlı olmayı, ilgi, şefkat, bakım ve arkadaşlık yanında finansal desteği ve kabul görmeyi içerir. Sosyal destek, zihinsel ve fiziksel sağlığı bir ömür boyu etkileyebilir.

Sosyal destek stresi azaltmada çok önemli bir rol oynar; daha güçlü destek ağlarına sahip anneler daha düşük düzeyde ruh sağlığı sorunları bildirirler (Almheiri vd., 2023). Özellikle, ebeveynlik stresi ebeveynlik etkinliği üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı bir etkiye sahiptir ve sosyal destekten etkilenir (Ballesteros vd., 2024). Bunun yanı sıra, destek gruplarının ebeveynlerin depresyon düzeylerini düşürdüğü ve kendilik saygılarını artırdığı görülmüştür. Destek grupları, ebeveynlerin yalnız olmadığını hissetmelerine ve duygusal destek bulmalarına yardımcı olmaktadır (Abdi ve Kumar, 2020).

Birçok araştırmaya göre, özel gereksinimli çocukların anneleri için sosyal destek eksikliği önemli bir stres kaynağıdır. Stres ve sosyal destek eksikliği arasındaki bağlantıyı incelemek bu soruna yardımcı olabilecek birçok noktayı gün ışığına çıkartmak olacaktır. Sosyal destek yaygın olarak güçlü bir stres azaltma aracı olarak kabul edilirken, bazı bireyler etiketlenme veya farkındalık eksikliği nedeniyle bu kaynakları yetersiz kullanabilmekte ve stres yönetimi ile baş edememektedir. Unutulmaması gereken ve birçok araştırmanın ortak sonucu olarak sosyal destek mekanizmaları, özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerin stresini azaltmada kritik bir öneme sahiptir. Aile, arkadaşlar, sosyal gruplar, profesyonel hizmetler ve devlet politikaları gibi çeşitli kaynaklardan gelen destekler, ebeveynlerin stres ve depresyonla başa çıkma kapasitelerini artırır. Sosyal destek, sadece fiziksel yardımla sınırlı kalmayıp, duygusal ve psikolojik destek de sağlayarak ebeveynlerin genel refahını iyileştirir, ebeveynlerin psikolojik iyilik halini güçlendirebilir.

### 2.6. Suçluluk ve Utançla Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki

Suçluluk ve utanç duyguları ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki, çok uzun zamandır araştırmacılar tarafından incelenmiş ve birçok bilimsel araştırmaya konu olmuştur. Bu ilişki özellikle stres altında yaşayan bireylerde (örneğin özel gereksinimli çocuğa sahip anneler gibi)

daha da belirginleşmektedir. Utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılık arasında kurulan ilişki üzerine yapılan araştırmalar, bu olumsuz duyguların annelerin ruh sağlığı ve baş etme becerileri üzerinde belirgin etkiler yarattığını göstermektedir. Özellikle utanç duygusunun, bireyin kendisini tamamen değersiz ve kabul edilemez olarak değerlendirmesine neden olduğu ve bunun depresyon ve anksiyete gibi psikolojik sorunlara zemin hazırladığı saptanmıştır. (Caldwell vd., 2020).

Ayrıca, utanç eğiliminin, doğum sonrası travma yaşamış annelerde travma sonrası büyümeyi baskıladığı ve psikolojik dayanıklılığın gelişimini engellediği de belirtilmiştir (Jarašiūnaitė-Fedosejeva vd. 2024). Skalski vd. (2024) yaptıkları bir çalışmada utanç duygusunun psikolojik dayanıklılığı olumsuz etkilediğini ve kişinin stres karşısında toparlanma gücünü azalttığını bulmuştur.

Pigeon ve arkadaşları yaptıkları çalışmada, çocukluk sarsıntısı sonucu oluşan yoğun utanç duygularının bireylerin yetişkinlikte kurdukları ilişkilerde güven ve dayanıklılık düzeylerini azalttığını vurgulamıştır. Bu bağlamda utanç duygusu, bazı ayrıntıları arkadaşlarıyla paylaşmasını engelliyordu ve suçluluk duygusu, destek istediği için kendisini yargılayabilecekleri veya reddedebilecekleri inancını güçlendirmiş gibi görünmektedir. (Pigeon vd. 2025)

Jang vd. (2025) yaptıkları çalışmada hem suçluluğun hem de utancın bireylerin psikolojik sağlamlığı üzerinde etkili olduğunu, özellikle suçluluk eğilimli bireylerin daha çok içsel çözümleme yaptığını ve dayanıklılıklarının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Psikolojik dayanıklılığın gözlemlenen en önemli rollerinden bir tanesi koruyucu rolüdür. Yüksek psikolojik dayanıklılığa sahip bireylerde, suçluluk ve utanç duyguları daha düşük seviyededir. Özellikle çalışan annelerde yapılan bir çalışmada, psikolojik dayanıklılık arttıkça iş kaynaklı suçluluk duygusunun azaldığı bulunmuştur (İlksen vd. 2025). Benzer şekilde okul zorbalığına maruz kalan gençler üzerinde yapılan bir çalışmada, dayanıklılık utanç ve suçluluk duygularını azaltıcı bir rol oynadığı, dayanıklılığı yüksek olanlarda utanç ve suçluluk duygularının olumsuz etkileri daha az olduğu bulunmuştur (Cavalera ve Quiroga, 2024).

# BÖLÜM 3: YÖNTEM

## 3.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024 yılında Antalya ilinde bulunan "Akdeniz Otizm Derneği" üyeleri olan anneler ile Antalya ili Serik ilçesinde bulunan "Özel Serik Özelim Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi", "Özel Serik Kumsaati Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi" ve "Özel Sevgi Bağı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde eğitime devam etmekte olan özel gereksinimli 314 öğrencinin anneleri ($M_{yaş}$= 39.12, SD=8.52) oluşturmuştur.

Çalışma grubunun belirlenmesinde özel gereksinimli çocuğu olan annelere yönelik herhangi bir kısıtlama ya da ayrım yapılmamış, araştırmaya katılmaya gönüllü olan tüm anneler örnekleme dahil edilmiştir. Bu doğrultuda katılımcılara ulaşmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Uygulama yaklaşık 35 dakika sürmüştür. Uygulaması sonrası elde edilen 327 ölçekten 13 tanesi bazı soruların boş bırakılması veya iki farklı cevap verilmesi nedeniyle değerlendirme dışı tutulmuş ve 314 ölçek geçerli kabul edilmiştir.

## 3.2. Araştırma Modeli

Araştırmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterliliği, utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi belirlemek için genel tarama modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modeli, iki veya daha fazla sayıdaki değişken arasındaki birlikte değişim varlığı veya derecesini belirlemeyi amaçlayan bir araştırma modelidir. İlişkisel tarama modelinde, değişkenlerin birlikte değişip değişmediği; değişme varsa bunun nasıl olduğu saptanmaya çalışılır (Karasar, 2011).

## 3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerini toplamak amacıyla; "Sosyo-Demografik Bilgi Formu" ile" "Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği", "Suçluluk Utanç Ölçeği" ve "Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği" kullanılmıştır.

### 3.3.1. Sosyo-Demografik Bilgi Formu

Bu formda araştırmaya katılan annelerin; yaşı, eğitim düzeyi, sosyo-ekonomik düzeyi, yaşadığı yer ve çalışma durumu ile özel gereksinimli çocuğunun gereksinim türüne ilişkin maddeler yer almıştır.

### 3.3.2. Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği

Guimond, Moore, Aier, Maxon ve Diken (2005) tarafından geliştirilen "Yetersizliği olan Çocukların Ebeveynleri için Öz Yeterlik Ölçeği" (Parental Self-Efficacy Instrument for Children with Disabilities-PSICD), Cavkaytar, Aksoy ve Ardıç (2014) tarafından Türkçeye

uyarlama güncellemesi yapılmıştır. Güncelleme için yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmaları sonucunda; orijinal ölçektekinin aksine ölçeğin ölçtüğü özelliği tek boyutlu olarak ölçtüğü tespit edilmiştir. Buna göre uyarlanan ölçek tek boyut ve 17 maddeden oluşmuştur. Ölçek (1) kesinlikle katılmıyorum, (7) kesinlikle katılıyorum şeklinde derecelenen 7'li likert tipi bir ölçektir. Ölçekte yer alan tüm maddeler olumlu ifadedir ve yüksek puanlar, yüksek öz yeterlik düzeyini ifade etmektedir.

Bu çalışma için ölçeğin güvenirlik bulgularından Cronbach Alfa katsayısının .92 olduğu tespit edilmiş ve güvenirlik katsayısının istenilen düzeyde olduğu görülmüştür.

Ölçekten alınabilecek toplam puanlar 17 ile 119 arasında değişmektedir. Bu çalışmada puan aralıkları; 17–37 arası "çok düşük", 38–58 arası "düşük", 59–79 arası "orta", 80–99 arası "yüksek" ve 100–119 arası "çok yüksek" ebeveyn öz yeterlik düzeyini ifade edecek şekilde sınıflandırılmıştır.

### 3.3.3. Suçluluk ve Utanç Ölçeği

1992 yılında Nesrin Şahin ve Nail Şahin tarafından geliştirilen "Suçluluk ve Utanç Ölçeği" (Guilt and Shame Scale, GSS), "suçluluk" ve "utanç" olmak üzere iki alt faktör ve toplam 24 maddeden oluşmuştur. Her bir boyutun madde sayısı 12'dir. Ölçek (1) hiç rahatsızlık duymazdım, (5) çok rahatsızlık duyardım şeklinde derecelenen 5'li likert tipi bir ölçektir.

Bu çalışmada ölçeğin güvenirlik katsayıları utanç alt boyutu için .83, suçluluk alt boyutu için .95 ve ölçeğin tamamı için .93 olarak hesaplanmıştır.

Ölçekten alınabilecek toplam puanlar en az 24, en fazla 120 olabilmektedir. Bu çalışmada puanlar; 24–47 arası "düşük", 48–71 arası "orta", 72–95 arası "yüksek" ve 96–120 arası "çok yüksek" düzeyde suçluluk ve/veya utanç eğilimini yansıtacak şekilde değerlendirilmiştir.

### 3.3.4. Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

Friborg ve arkadaşları (2003) tarafından geliştirilen (The Resilience Scale for Adults) ölçek, Basım ve Çetin (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Buna göre ölçek, orijinal ölçek yapısına benzer şekilde "yapısal stil" (4 madde), "gelecek algısı" (4 madde), "aile uyumu" (6 madde), "kendilik algısı" (6 madde), "sosyal yeterlilik" (6 madde) ve "sosyal kaynaklar" (7 madde) olmak üzere 6 alt boyut ve 33 maddeden oluşan 5'li Likert tipi bir ölçektir. Ölçek değerlendirilirken, psikolojik dayanıklılığın yüksek veya düşük ölçülmesinde puanlama biçimi serbest bırakıldığından; bu çalışmada yüksek puanlar yüksek psikolojik dayanıklılıkla ilişkilendirilmiştir. Puanlar arttıkça psikolojik dayanıklılık da artacak şekilde ilişkilendirildiği için, ölçekte yer alan 1, 3, 4, 8, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 23, 24, 25, 27, 31, 33 numaralı sorular tersten puanlanmıştır (5-4-3-2-1 şeklinde). Ölçeğin geçerlik çalışması için yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, altı faktörlü yapı toplam %57'lik varyans açıklamıştır. Ölçeğin

güvenirliği için yapısal eşitlik modelinin iç tutarlılık değerleri; "yapısal stil" için 0.76, "gelecek algısı" için 0.75, "aile uyumu" için 0.86, "kendilik algısı" için 0.80, "sosyal yeterlilik" için 0.82 ve "sosyal kaynaklar" için 0.84 olarak tespit edilmiştir.

Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılığına ilişkin hesaplanan Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları; yapısal stil alt boyutu için .86, gelecek algısı için .88, aile uyumu için .83, kendilik algısı için .84, sosyal yeterlilik için .80, sosyal kaynaklar için .82 ve ölçeğin tamamı için .92 olarak bulunmuştur.

Ölçekten alınabilecek toplam puanlar 33 ile 165 arasında değişmektedir. Bu puanlar, çalışmada yapılan sınıflandırmaya göre; 33-65 arası düşük, 66-98 arası orta, 99-131 arası yüksek ve 132-165 arası çok yüksek psikolojik dayanıklılık düzeyini ifade etmektedir. Alt boyutlar için ise minimum ve maksimum puan aralıkları sırasıyla yapısal stil için 4-20, gelecek algısı için 4-20, aile uyumu için 6-30, kendilik algısı için 6-30, sosyal yeterlilik için 6-30 ve sosyal kaynaklar için 7-35'tir.

### 3.4. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde, ilk işlem olarak ölçek toplam puanlarının skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerine bakılarak normallik analizi yapılmıştır. Analiz sonucu ölçek toplam puanlarının çarpıklık ve basıklık değerlerinin-1.5 ile +1,5 arasında değer aldığı için tespit edilerek veri setinin normal dağılım gösterdiği varsayılmış ve parametrik test teknikleri kullanılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Verilerin analizinde betimsel istatitistiksel testler (sayı, frekans, aritmetik ortalama ve standart sapma), bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki farklılığı tespit etmek amacıyla, ikili grup karşılaştırmalarında bağımsız örneklem t-testi, çoklu grup karşılaştırmalarında ise tek yönlü varyans analizi (one-way anova) testleri kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizinde birimler arasındaki farkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek amacıyla Tukey HSD post-hoc testi yapılmıştır. Ölçekler arasındaki ilişkilere bakmak için ise Pearson Korelasyon Analizi yapılmıştır. Bununla birlikte özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz-yeterliği ile utanç ve suçluluk duygularının, annelerin psikolojik dayanıklılığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılmıştır. Bu analizlerde ebeveyn öz yeterlik ölçeği toplam puanı ile utanç ve suçluluk ölçeği alt faktör puanlarının her biri bağımsız değişken, ebeveynlerin psikolojik dayanıklılığı ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır. Verilerin yorumlanmasında 0.01 ve 0.05 anlamlılık düzeyleri kullanılmıştır. Araştırma verileri SPSS 21 programı ile analiz edilmiştir.

Ayrıca araştırmada, ölçeklerin uygulanması ile elde edilen puanların güvenirliklerini belirlemek için Cronbach Alpha değerleri hesaplanmıştır. Buna göre; ebeveyn öz yeterlik ölçeği

Cronbach Alpha değeri 0.916, utanç ve suçluluk ölçeğinin 0.93 ve psikolojik dayanıklılık ölçeğinin güvenirlik katsayısı ise 0,73 olarak hesaplanmıştır. Cronbach Alpha değerlerinin 0.60'tan büyük olduğu durumlar literatürde, ölçme aracının güvenirliği için yeterli kabul edilmektedir. Buna göre elde edilen sonuçlarda ölçeklerin güvenilir olduğu söylenebilir.

# BÖLÜM 4: BULGULAR

Araştırmanın çalışma grubunu, 2024 yılında Antalya ilinde bulunan "Akdeniz Otizm Derneği" üyeleri olan anneler ile Antalya ili Serik ilçesinde bulunan "Özel Serik Özelim Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi", "Özel Serik Kumsaati Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi" ve "Özel Sevgi Bağı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi'nde eğitime devam etmekte olan özel gereksinimli 314 öğrencinin anneleri ($M_{yaş}$= 39.12, SD=8.52) oluşturmuştur.

Araştırma grubuna ait betimsel istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

**Tablo 1**

**Araştırma Grubuna Ait Betimsel İstatistikler**

| **Değişkenler** | | **N** | **%** |
|---|---|---|---|
| **Eğitimi** | İlköğretim | 148 | 47.1 |
| | Lise | 106 | 33.8 |
| | Lisans / Lisansüstü | 60 | 19.1 |
| | Toplam | 314 | 100.0 |
| **Sosyo-ekonomik Düzey** | İyi | 50 | 15.9 |
| | Orta | 232 | 73.9 |
| | Kötü | 32 | 10.2 |
| | Toplam | 314 | 100.0 |
| **Yaşadığınız Yer** | Büyükşehir | 64 | 20.4 |
| | İl | 40 | 12.7 |
| | İlçe | 166 | 52.9 |
| | Köy | 44 | 14.0 |
| | Toplam | 314 | 100.0 |
| **Çalışma Durumu** | Çalışıyorum | 58 | 18.5 |
| | Çalışmıyorum | 256 | 81.5 |
| | Toplam | 314 | 100.0 |
| **Çocuğun Özel Gereksinim Türü** | Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu | 12 | 3.8 |
| | Dil ve konuşma bozukluğu | 36 | 11.5 |
| | Down sendromu | 30 | 9.6 |
| | Fiziksel yetersizlik | 56 | 17.8 |
| | Otizm spektrum bozukluğu | 124 | 39.5 |
| | Özgül öğrenme güçlüğü | 24 | 7.6 |
| | Zihinsel yetersizlik | 32 | 10.2 |
| | Toplam | 314 | 100.0 |

Tablo 1'de araştırma grubuna ait sosyo-demografik bilgilerin betimsel istatistiklerini sunmaktadır. Katılımcıların eğitim durumu, sosyo-ekonomik düzeyleri, yaşadıkları yer, çalışma durumu ve çocuklarının özel gereksinim türlerine dair frekans (f) ve yüzde (%) dağılımları tablo halinde gösterilmiştir.

Araştırmaya katılan annelerin çoğunun ilköğretim ($N_{ilköğretim}$=148, %47.1) düzeyde eğitim aldığı görülmektedir. Ayrıca, örneklemin önemli bir kısmı çalışmamakta ($N_{çalışmayan}$=256, %81.5), orta düzeyde sosyo-ekonomik ($N_{orta}$=232, %73.9) gelir grubunda ve ilçede ($N_{ilçe}$=166, %52.9) yaşamaktadır. Çocukların özel gereksinim türlerine bakıldığında otizm spektrum bozukluğu ($N_{OSB}$ =124, %39.5) tanısının diğer tanılara göre daha yüksek oranda yer aldığı görülmektedir.

Bu veriler, araştırma grubunun genel özelliklerini ortaya koymakta ve çalışmada incelenen psikolojik değişkenlerin yorumlanması açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır.

### 4.1. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Araştırma grubunda yer alan özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterlik düzeylerine ait puan ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 2'de verilmiştir.

**Tablo 2**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterlik Düzeyleri**

| DEĞİŞKENLER | N | M | SD |
|---|---|---|---|
| Ebeveyn Öz Yeterliği | 314 | 95.93 | 14.797 |

Tablo 2 incelendiğinde özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin (*M*=95.93, SD=14.797) yüksek seviyede olduğu görülmüştür. (80-99 arası: yüksek).

Araştırma grubunda yer alan özel gereksinimli çocuğu olan annelerin utanç ve suçluluk duygu düzeylerine ait puan ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 3'te verilmiştir.

**Tablo 3**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Düzeyleri**

| DEĞİŞKENLER | N | M | SD |
|---|---|---|---|
| Utanç Düzeyi | 314 | 42.56 | 10.667 |
| Suçluluk Düzeyi | 314 | 51.94 | 11.688 |
| Utanç ve Suçluluk Düzeyi Toplam | 314 | 94.50 | 20.559 |

Tablo 3'e göre, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin utanç düzeyine ilişkin ortalama puanları 42.56 olup, bu değer yüksek düzeyde utanç hissine işaret etmektedir (36–47 arası: yüksek).

Suçluluk düzeyine ilişkin ortalama puan ise 51.94 olup, bu değer çok yüksek düzeyde suçluluk hissine karşılık gelmektedir (48–60 arası: çok yüksek).

Utanç ve suçluluk toplam puanı ortalaması 94.50 olarak hesaplanmıştır. Bu toplam değer, kesme değerlerine göre yüksek düzeyde utanç/suçluluk eğilimini göstermektedir (72–95 arası: yüksek).

Araştırma grubunda yer alan özel gereksinimli çocuğu olan annelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerine ait puan ortalamaları ve standart sapma değerleri Tablo 4'te verilmiştir.

**Tablo 4**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri**

| DEĞİŞKENLER | N | M | SD |
|---|---|---|---|
| Yapısal Stil | 314 | 11.99 | 2.772 |
| Gelecek Algısı | 314 | 12.05 | 2.091 |
| Aile Uyumu | 314 | 17.10 | 3.701 |
| Kendilik Algısı | 314 | 18.36 | 3.401 |
| Sosyal Yeterlilik | 314 | 19.72 | 2.990 |
| Sosyal Kaynaklar | 314 | 19.38 | 3.949 |
| Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi Toplam | 314 | 98.63 | 10.515 |

Tablo 4 incelendiğinde özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, toplam psikolojik dayanıklılık düzeylerinin (*M*=98.63, SD=10.515) orta seviyede olduğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerin, ölçek alt boyutlarından "Yapısal Stil" (*M*=11.99, SD=2.772), "Gelecek Algısı" (*M*=12.05, SD=2.091), "Aile Uyumu" (*M*=17.10, SD=3.701), "Kendilik Algısı" (*M*=18.36, SD=3.401), "Sosyal Yeterlilik" (*M*=19.72, SD=2.990) ve "Sosyal Kaynaklar" (*M*=19.38, SD=3.949) alt boyutlarının psikolojik dayanıklılık düzeyleri gösterilmiştir.

Ölçekten alınabilecek toplam puanlar 33 ile 165 arasında değişmektedir. Bu puanlar, çalışmada yapılan sınıflandırmaya göre; 33-65 arası düşük, 66-98 arası orta, 99-131 arası yüksek ve 132-165 arası çok yüksek psikolojik dayanıklılık düzeyini ifade etmektedir. Alt boyutlar için ise minimum ve maksimum puan aralıkları sırasıyla Yapısal Stil için 4-20, Gelecek Algısı için 4-20, Aile Uyumu için 6-30, Kendilik Algısı için 6-30, Sosyal Yeterlilik için 6-30 ve Sosyal Kaynaklar için 7-35'tir.

**4.2. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri**

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 5'te verilmiştir

**Tablo 5**

**Eğitim Durumu Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği**

| Boyutlar | Eğitim Durumu | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Ebeveyn Öz Yeterliği | İlköğretim (İö) | 148 | 91.49 | 18.333 | 4 | 2.708 | .030* | Ls>İö |
| | Lise (Ls) | 106 | 98.96 | 15.967 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü | 60 | 88.77 | 6.086 | | | | |

*p<0.05

Tablo 5 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde eğitim durumlarına bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre; lise düzeyinde eğitime sahip annelerin öz yeterlik düzeylerinin ($M_{lise}$=98.96), ilköğretim ($M_{ilköğretim}$=91.49) düzeyinde eğitime sahip annelerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Ebeveyn öz yeterliğinde diğer eğitim durumları açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir (p>.05).

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk duygu düzeylerinin eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

**Tablo 6**

**Eğitim Durumu Değişkenine Göre Utanç ve Suçluluk Düzeyleri**

| Boyutlar | Eğitim Durumu | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Utanç Düzeyi** | İlköğretim (İö) | 148 | 35.885 | 10.924 | 4 | 7.698 | .000* | İö < Lsn |
| | Lise (Ls) | 106 | 42.20 | 11.414 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 37.44 | 3.967 | | | | |
| **Suçluluk Düzeyi** | İlköğretim (İö) | 148 | 47.25 | 16.866 | 4 | 3.528 | .008* | İö < Lsn |
| | Lise (Ls) | 106 | 50.26 | 12.907 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 52.55 | 4.379 | | | | |
| **Utanç ve Suçluluk Düzeyi Toplam** | İlköğretim (İö) | 148 | 83.135 | 26.522 | 4 | 5.620 | .000* | İö < Ls<br>İö < Lsn |
| | Lise (Ls) | 106 | 92.47 | 22.909 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 90.00 | 7.643 | | | | |

*p<0.05

Tablo 6 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk düzeylerinde hem alt boyutlar açısından hem de ölçek toplamında eğitim durumlarına bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre; utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanında ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinin ($M_{ilköğretim}$=83.135), lise ($M_{lise}$=92.47) ve lisans / lisansüstü ($M_{LSN}$=90.00) düzeyinde eğitime sahip annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Yine ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin utanç ($M_{ilköğretim}$=35.885) alt boyutuna ilişkin puan ortalamalarının lisans / lisansüstü ($M_{LSN}$=37.44) düzeyi eğitime sahip annelerden daha düşük olduğu görülmüştür. İlköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin suçluluk ($M_{ilköğretim}$=47.25) alt boyutuna ilişkin duygu düzeylerinde ise yine lisans / lisansüstü ($M_{LSN}$=52.55) düzeyinde eğitime sahip annelere göre daha düşük düzeyde suçluluk duydukları tespit edilmiştir (p<0.05).

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin eğitim durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

**Tablo 7**

**Eğitim Durumu Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri**

| Boyutlar | Eğitim Durumu | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Yapısal Stil** | İlköğretim (İö) | 148 | 10.46 | 3.100 | 4 | 3.863 | .004* | İö < Ls<br>İö < Lsn |
| | Lise (Ls) | 106 | 12.33 | 2.284 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 12.24 | 1.295 | | | | |
| **Gelecek Algısı** | İlköğretim (İö) | 148 | 10.64 | 1.881 | 4 | 6.632 | .000* | İö < Ls<br>İö < Lsn |
| | Lise (Ls) | 106 | 12.54 | 1.794 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 12.98 | 1.038 | | | | |
| **Aile Uyumu** | İlköğretim (İö) | 148 | 14.66 | 3.140 | 4 | 5.039 | .001* | İö < Ls<br>İö < Lsn |
| | Lise (Ls) | 106 | 17.37 | 3.190 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 17.89 | 1.988 | | | | |
| **Kendilik Algısı** | İlköğretim (İö) | 148 | 17.67 | 3.218 | 4 | 4.102 | .003* | Lsn < İö<br>Lsn < Ls |
| | Lise (Ls) | 106 | 18.69 | 3.021 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 14.39 | 1.934 | | | | |
| **Sosyal Yeterlilik** | İlköğretim (İö) | 148 | 19.62 | 3.910 | 4 | 1.394 | .236 | |
| | Lise (Ls) | 106 | 20.8 | 2.941 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 18.56 | 1.531 | | | | |
| **Sosyal Kaynaklar** | İlköğretim (İö) | 148 | 19.05 | 3.625 | 4 | .549 | .700 | |
| | Lise (Ls) | 106 | 19.13 | 3.306 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 18.37 | 2.265 | | | | |
| **Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi Toplam** | İlköğretim (İö) | 148 | 92.12 | 10.702 | 4 | 5.130 | .001* | İö < Ls<br>İö < Lsn |
| | Lise (Ls) | 106 | 100.28 | 6.527 | | | | |
| | Lisans / Lisansüstü (Lsn) | 60 | 94.465 | 6.764 | | | | |

*p<0.05

Tablo 7 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık ölçeği "Yapısal Stil", "Gelecek Algısı", "Aile Uyumu" ve "Kendilik Algısı" alt boyutları ile ölçek toplam puanında eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<.05). Buna göre;

"Yapısal Stil" alt boyutunda ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamaları ($M_{ilköğretim}$=10.46), lise ($M_{lise}$=12.33) ve lisans / lisansüstü ($M_{LSN}$=12.24) düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

"Gelecek Algısı" alt boyutunda ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamaları ($M_{ilköğretim}$=10.64), lise ($M_{lise}$=12.54), lisans / lisansüstü ($M_{LSN}$=12.98) düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

"Aile Uyumu" alt boyutunda yine ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarının ($M_{ilköğretim}$=14.66), lise ($M_{lise}$=17.37) ve lisans / lisansüstü ($M_{LSN}$=17.89) düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.
"Kendilik Algısı" alt boyutunda ise lisans / lisansüstü düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarının ($M_{LSN}$=14.39), ilköğretim ($M_{ilköğretim}$=17.67) ve lise ($M_{lise}$=18.69) düzeyinde eğitime sahip annelerden daha düşük olduğu görülmüştür.
Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanında da ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin ($M_{ilköğretim}$=92.12), lise ($M_{lise}$=100.28) ve lisans / lisansüstü ($M_{LSN}$=94.465) düzeyinde eğitime sahip annelerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.
Diğer alt boyutlar açısından eğitim düzeyi değişkeni açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir (p>.05).

### 4.3. Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin sosyo-ekonomik düzeylerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

**Tablo 8**

**Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği**

| Boyutlar | Sosyo-ekonomik Düzey | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Ebeveyn Öz Yeterliği** | İyi (İ) | 50 | 98.25 | 14.464 | 3 | 4.979 | .002* | K < O<br>K < İ |
| | Orta (O) | 232 | 96.22 | 13.485 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 87.75 | 23.167 | | | | |

*p<0.05

Tablo 8 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde sosyo-ekonomik durumlarına bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre; sosyo-ekonomik düzeyini kötü olarak tanımlayan annelerin öz yeterlik düzeylerinin ($M_{kötü}$=87.75), sosyo-ekonomik düzeylerini orta ($M_{orta}$=96.22) ve iyi ($M_{iyi}$=98.25) olarak tanımlayan annelerden daha düşük olduğu görülmüştür (p<.05).

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk duygu düzeylerinin sosyo-ekonomik durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

**Tablo 9**

**Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Utanç ve Suçluluk Düzeyleri**

| Boyutlar | Sosyo-ekonomik Düzey | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Utanç Düzeyi** | İyi (İ) | 50 | 44.20 | 38.60 | 3 | 5.440 | .001* | K < O |
| | Orta (O) | 232 | 43.31 | 10.332 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 38.12 | 13.906 | | | | |
| **Suçluluk Düzeyi** | İyi (İ) | 50 | 47.47 | 10.673 | 3 | 7.029 | .000* | İ < O |
| | Orta (O) | 232 | 53.02 | 10.860 | | | | K < O |
| | Kötü (K) | 32 | 45.56 | 17.435 | | | | K < İ |
| **Utanç ve Suçluluk Düzeyi Toplam** | İyi (İ) | 50 | 86.07 | 16.555 | 3 | 7.412 | .000* | İ < O |
| | Orta (O) | 232 | 96.33 | 19.273 | | | | K < O |
| | Kötü (K) | 32 | 83.68 | 30.155 | | | | K < İ |

*p<0.05

Tablo 9 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk düzeylerinde hem alt boyutlar açısından hem de ölçek toplamında sosyo-ekonomik durumlarına bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

Buna göre; utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanında sosyo-ekonomik durumunu iyi olarak nitelendiren annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinin ($M_{iyi}$=86.07) ve orta ($M_{orta}$=96.33) sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Yine sosyo-ekonomik durumunu kötü ($M_{kötü}$=83.68) olarak nitelendiren annelerin de utanç ve suçluluk düzeylerinin, orta ($M_{orta}$=96.33) ve iyi ($M_{iyi}$=86.07) sosyo-ekonomik düzeydeki annelerden daha düşük olduğu görülmüştür.

"Utanç" alt boyutunda sosyo-ekonomik durumunu kötü olarak nitelendiren annelerin utanç düzeylerinin ($M_{kötü}$ = 38.12) ve orta ($M_{orta}$= 43.31) sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin utanç düzeylerinden daha düşük olduğu görülmüştür.

"Suçluluk" alt boyutunda ise sosyo-ekonomik durumunu iyi olarak nitelendiren annelerin suçluluk düzeylerinin ($M_{iyi}$= 47.47) ve orta ($M_{orta}$=53.02) sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin suçluluk düzeylerinden daha düşük olduğu görülmüştür. Yine suçluluk alt boyutunda kötü

sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin suçluluk ($M_{kötü}$=45.56) düzeylerinin iyi ($M_{iyi}$=47.47) ve orta ($M_{orta}$=53.02) sosyo-eokonomik düzeydeki annelerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin sosyo-ekonomik durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

**Tablo 10**

**Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri**

| Boyutlar | Sosyo-ekonomik Durum | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Yapısal Stil** | İyi (İ) | 50 | 12.30 | 1.800 | 3 | 2.072 | .104 | |
| | Orta (O) | 232 | 11.84 | 2.884 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 11.93 | 2.746 | | | | |
| **Gelecek Algısı** | İyi (İ) | 50 | 12.27 | 2.213 | 3 | 2.921 | .034* | O < İ |
| | Orta (O) | 232 | 11.93 | 2.085 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 11.93 | 2.046 | | | | |
| **Aile Uyumu** | İyi (İ) | 50 | 16.85 | 2.666 | 3 | 3.617 | .014* | K < İ |
| | Orta (O) | 232 | 17.07 | 3.921 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 16.12 | 2.937 | | | | |
| **Kendilik Algısı** | İyi (İ) | 50 | 16.77 | 3.291 | 3 | 3.354 | .019* | İ < O<br>İ < K |
| | Orta (O) | 232 | 18.42 | 3.253 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 19.00 | 4.642 | | | | |
| **Sosyal Yeterlilik** | İyi (İ) | 50 | 18.17 | 2.749 | 3 | 3.564 | .015* | İ < O<br>İ < K |
| | Orta (O) | 232 | 19.83 | 2.864 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 20.06 | 4.071 | | | | |
| **Sosyal Kaynaklar** | İyi (İ) | 50 | 18.62 | 3.604 | 3 | .564 | .639 | |
| | Orta (O) | 232 | 19.41 | 3.963 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 19.56 | 4.203 | | | | |
| **Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi Toplam** | İyi (İ) | 50 | 95.00 | 11.615 | 3 | 4.655 | .003* | İ < O<br>İ < K |
| | Orta (O) | 232 | 98.53 | 9.838 | | | | |
| | Kötü (K) | 32 | 98.62 | 13.357 | | | | |

*p<0.05

Tablo 10 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinde "Gelecek Algısı", "Aile Uyumu", "Kendilik Algısı" ve "Sosyal Yeterlilik" alt boyutları ile ölçek toplam puanında sosyo-ekonomik durumları açısından anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<.05).

Buna göre;

"Gelecek Algısı" alt boyutunda orta sosyo-ekonomik düzeye ($M_{orta}$=11.93) sahip annelerin puan ortalamalarının, iyi ($M_{iyi}$=12.27) düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

"Aile Uyumu" alt boyutunda sosyo-ekonomik düzeyi kötü ($M_{kötü}$=16.12) annelerin puan ortalamalarının iyi ($M_{iyi}$=16.85) düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

"Kendilik Algısı" alt boyutunda iyi sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının ($M_{iyi}$=16.77), orta ($M_{orta}$=18.42) ve kötü ($M_{kötü}$=19.00) sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

"Sosyal Yeterlilik" alt boyutunda da iyi sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının ($M_{iyi}$=18.17), orta ($M_{orta}$=19.83) ve kötü ($M_{kötü}$=20.06) sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanında da iyi sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının ($M_{iyi}$=95.00), orta ($M_{orta}$=98.53) ve kötü ($M_{kötü}$=98.62) sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

Yapısal stil ve sosyal kaynaklar alt boyutları açısından ise sosyo-ekonomik durum değişkeni açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir (p>.05).

### 4.4. Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin yaşadıkları yere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

**Tablo 11**

**Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği**

| Boyutlar | Yaşanılan Yer | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Ebeveyn Öz Yeterliği** | Büyükşehir (B) | 64 | 91.59 | 14.040 | 3 | 3.759 | .011* | B < İç |
| | İl (İ) | 40 | 93.35 | 18.874 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 98.30 | 14.376 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 95.68 | 11.527 | | | | |

*p<0.05

Tablo 11 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde yaşadıkları yere bağlı anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre; büyükşehirde yaşayan annelerin öz yeterlik düzeylerinin ($M_{büyükşehir}$=91.59), ilçede

($M_{ilçe}$=98.30) yaşayan annelerden daha düşük olduğu görülmüştür (p<.05). Ebeveyn öz yeterliğinde ilde ve köyde yaşayan anneler açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir (p>.05). Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk duygu düzeylerinin yaşanılan yere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

**Tablo 12**

**Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Utanç ve Suçluluk Düzeyleri**

| Boyutlar | Yaşanılan Yer | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Utanç Düzeyi** | Büyükşehir (B) | 64 | 42.75 | 12.704 | 3 | 1.241 | .295 | |
| | İl (İ) | 40 | 39.55 | 12.887 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 43.09 | 9.050 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 43.04 | 10.824 | | | | |
| **Suçluluk Düzeyi** | Büyükşehir (B) | 64 | 49.65 | 15.075 | 3 | 9.209 | .000* | B < İç<br>İ < İç<br>İ < K |
| | İl (İ) | 40 | 44.70 | 16.414 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 54.46 | 8.051 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 52.31 | 9.328 | | | | |
| **Utanç ve Suçluluk Düzeyi Toplam** | Büyükşehir (B) | 64 | 92.40 | 26.652 | 3 | 4.974 | .002* | İ < İç<br>İ < K |
| | İl (İ) | 40 | 84.25 | 28.345 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 97.56 | 14.928 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 95.36 | 17.633 | | | | |

*p<0.05

Tablo 12 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk düzeylerinde suçluluk alt boyutu ile ölçek toplamında yaşanılan yere bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05).

Buna göre; utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanında ilde yaşayan annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinin ($M_{il}$=84.25), ilçe ($M_{ilçe}$=97.56) ve köyde ($M_{köy}$=95.36) yaşayan annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Alt boyutlardan suçluluk alt boyutunda da ölçek toplam puanında olduğu gibi; ilde yaşayan annelerin suçluluk düzeylerinin ($M_{il}$=44.70), ilçe ($M_{ilçe}$=54.46) ve köyde ($M_{köy}$=52.31) yaşayan annelerin suçluluk düzeylerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yine suçluluk alt boyutunda büyükşehirde yaşayan annelerin suçluluk düzeylerinin ($M_{büyükşehir}$=49.65), ilçede ($M_{ilçe}$=54.46) yaşayan annelerden daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Utanç alt boyutunda ise yaşanılan yere bağlı olarak herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir (p>0.05).

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yaşadıkları yere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 13'te verilmiştir.

**Tablo 13**

**Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri**

| Boyutlar | Yaşanılan Yer | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Yapısal Stil** | Büyükşehir (B) | 64 | 11.87 | 2.615 | 3 | .060 | .981 | |
| | İl (İ) | 40 | 12.05 | 1.678 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 12.03 | 3.100 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 11.95 | 2.542 | | | | |
| **Gelecek Algısı** | Büyükşehir (B) | 64 | 12.00 | 2.267 | 3 | 1.213 | .305 | |
| | İl (İ) | 40 | 12.55 | 1.825 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 11.90 | 2.149 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 12.27 | 1.783 | | | | |
| **Aile Uyumu** | Büyükşehir (B) | 64 | 17.28 | 3.670 | 3 | 2.320 | .075 | |
| | İl (İ) | 40 | 16.70 | 2.919 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 16.79 | 3.891 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 18.36 | 3.457 | | | | |
| **Kendilik Algısı** | Büyükşehir (B) | 64 | 18.12 | 4.355 | 3 | 2.588 | .053 | |
| | İl (İ) | 40 | 19.10 | 3.462 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 18.02 | 3.043 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 19.36 | 2.820 | | | | |
| **Sosyal Yeterlilik** | Büyükşehir (B) | 64 | 18.96 | 3.385 | 3 | 4.283 | .006* | B<İ |
| | İl (İ) | 40 | 20.60 | 3.095 | | | | K< İ |
| | İlçe (İç) | 166 | 20.02 | 2.819 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 18.90 | 2.550 | | | | |
| **Sosyal Kaynaklar** | Büyükşehir (B) | 64 | 18.40 | 4.146 | 3 | 2.546 | .056 | |
| | İl (İ) | 40 | 20.35 | 4.154 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 19.63 | 3.903 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 18.95 | 3.389 | | | | |
| **Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi Toplam** | Büyükşehir (B) | 64 | 96.65 | 15.601 | 3 | 1.868 | .135 | |
| | İl (İ) | 40 | 101.35 | 6.604 | | | | |
| | İlçe (İç) | 166 | 98.42 | 9.322 | | | | |
| | Köy (K) | 44 | 99.81 | 7.803 | | | | |

*p<0.05

Tablo 13 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinde sadece "sosyal yeterlilik" alt boyutunda yaşanılan yere bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<.05). Buna göre; büyükşehirde yaşayan annelerin puan

ortalamalarının ($M_{büyükşehir}$=18.96), ilde ($M_{il}$=20.60) yaşayan annelerin puan ortalamalarından daha düşük, ilde ($M_{il}$=20.60) yaşayan annelerin puan ortalamalarının da köyde ($M_{köy}$=18.90) yaşayan annelerin puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür.

Psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanı ile diğer alt boyutlar açısından ise yaşanılan yere bağlı olarak anlamlı farklılıklar görülmemiştir (p>.05).

### 4.5. Çalışma Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin çalışma durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, bağımsız gruplarda aritmetik ortalamalara ait t-testi yapılarak sonuçları Tablo 14'te verilmiştir.

**Tablo 14**

**Çalışma Durumu Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği**

| Boyut | Çalışma Durumu | N | M | SS | SD | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Ebeveyn Öz Yeterliği** | Çalışıyor | 58 | 98.96 | 8.767 | 312 | 1.732 | .006* |
| | Çalışmıyor | 256 | 95.25 | 15.780 | | | |

*p<0.05

Tablo 14 incelendiğinde, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde çalışma durumlarına bağlı anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre, çalışan annelerin öz yeterlik düzeylerinin ($M_{çalışan}$=98.96), çalışmayan ($M_{çalışmayan}$=95.25) annelerden daha yüksek olduğu görülmüştür (p<.05).

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk duygu düzeylerinin çalışma durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, bağımsız gruplarda aritmetik ortalamalara ait t-testi yapılarak sonuçları Tablo 15'te verilmiştir.

**Tablo 15**

**Çalışma Durumu Değişkenine Göre Utanç ve Suçluluk Düzeyleri**

| Boyutlar | Çalışma Durumu | N | M | SS | SD | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Utanç Düzeyi** | Çalışıyor | 58 | 44.55 | 9.236 | 312 | 1.573 | .183 |
| | Çalışmıyor | 256 | 42.11 | 10.932 | | | |
| **Suçluluk Düzeyi** | Çalışıyor | 58 | 54.06 | 7.672 | 312 | 1.538 | .025* |
| | Çalışmıyor | 256 | 51.46 | 12.380 | | | |
| **Utanç ve Suçluluk Düzeyi Toplam** | Çalışıyor | 58 | 98.62 | 15.417 | 312 | 1.692 | .107 |
| | Çalışmıyor | 256 | 93.57 | 21.470 | | | |

*p<0.05

Tablo 15 incelendiğinde, utanç ve suçluluk ölçeği "suçluluk" alt boyutunda çalışan annelerin suçluluk düzeylerinin ($M_{çalışan}$=54.06), çalışmayan annelere ($M_{çalışmayan}$=51.46) göre daha yüksek olduğu görülmüştür (p<0.05).

Utanç alt boyutu ile ölçek toplam puanında ise annelerin çalışma durumlarına bağlı olarak herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir (p>0.05).

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin çalışma durumlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, bağımsız gruplarda aritmetik ortalamalara ait t-testi yapılarak sonuçları Tablo 16'da verilmiştir.

**Tablo 16**

**Çalışma Durumu Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri**

| Boyutlar | Çalışma Durumu | N | M | SS | SD | t | p |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Yapısal Stil** | Çalışıyor | 58 | 12.00 | 2.442 | 312 | .019 | .125 |
| | Çalışmıyor | 256 | 11.99 | 2.846 | | | |
| **Gelecek Algısı** | Çalışıyor | 58 | 11.93 | 2.368 | 312 | -.509 | .190 |
| | Çalışmıyor | 256 | 12.08 | 2.027 | | | |
| **Aile Uyumu** | Çalışıyor | 58 | 17.72 | 4.352 | 312 | 1.420 | .016* |
| | Çalışmıyor | 256 | 16.96 | 3.532 | | | |
| **Kendilik Algısı** | Çalışıyor | 58 | 18.62 | 2.796 | 312 | .622 | .035* |
| | Çalışmıyor | 256 | 18.31 | 3.526 | | | |
| **Sosyal Yeterlilik** | Çalışıyor | 58 | 19.31 | 2.295 | 312 | -1.174 | .034* |
| | Çalışmıyor | 256 | 19.81 | 3.122 | | | |
| **Sosyal Kaynaklar** | Çalışıyor | 58 | 19.89 | 3.375 | 312 | 1.099 | .273 |
| | Çalışmıyor | 256 | 19.26 | 4.065 | | | |
| **Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi Toplam** | Çalışıyor | 58 | 99.48 | 9.341 | 312 | .683 | .146 |
| | Çalışmıyor | 256 | 98.43 | 10.770 | | | |

*p<0.05

Tablo 16 incelendiğinde, psikolojik dayanıklılık ölçeği aile uyumu ($M_{çalışan}$=17.72) ile kendilik algısı ($M_{çalışan}$=18.62) alt boyutlarında çalışan annelerin puan ortalamalarının, çalışmayan annelere ($M_{çalışmayan_aile_uyumu}$=16.96, $M_{çalışmayan_kendilik_algısı}$=18.31) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Sosyal yeterlilik alt boyutunda ise çalışan annelerin puan ortalamalarının ($M_{çalışan}$=19.31), çalışmayan annelere ($M_{çalışmayan}$=19.81) göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (p<0.05).

Psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanı ile diğer alt boyutlar açısından ise çalışma durumuna bağlı olarak anlamlı farklılıklar görülmemiştir (p>.05).

### 4.6. Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Araştırma grubunda yer alan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin çocuğun özel gereksinim türüne bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 17'de verilmiştir.

**Tablo 17**

**Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Ebeveyn Öz Yeterliği**

| Boyut | Çocuğun Özel Gereksinimi | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Ebeveyn Öz Yeterliği | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 86.00 | 30.319 | 8 | 4.887 | .000* | ZY <DKB<br>DEHB<DKB |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 102.77 | 8.998 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 97.40 | 9.859 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 88.10 | 16.571 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 96.25 | 11.833 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 95.33 | 15.307 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 88.43 | 18.578 | | | | |

*p<0.05

Tablo 17 incelendiğinde, araştırma grubunda yer alan annelerin öz yeterlik düzeylerinin çocuklarının özel gereksinim türüne bağlı olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir (p<0.05). Buna göre; çocuğu zihinsel yetersizliğine sahip annelerin öz yeterlik düzeylerinin ($M_{ZY}$=88.43), çocuğu dil ve konuşma bozukluğuna ($M_{DKB}$=102.77) sahip annelerden daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür.

Bununla birlikte, çocuğunda dikkat eksikliği ve hiperaktivite ($M_{DEHB}$=86.00) bulunan annelerin öz yeterlilik düzeylerinin de dil ve konuşma bozukluğu ($M_{DKB}$=102.77) bulunan annelere göre daha düşük düzeyde oldukları tespit edilmiştir.

Diğer gereksinim türlerine bağlı olarak annelerin ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde anlamlı farklar tespit edilmemiştir (p>.05).

Araştırma grubunda yer alan annelerin, utanç ve suçluluk duygu düzeylerinin çocuğun özel gereksinim türüne bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 18'de verilmiştir.

**Tablo 18**

**Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Utanç ve Suçluluk Düzeyleri**

| Boyutlar | Çocuğun Özel Gereksinimi | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Utanç Düzeyi** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 45.66 | 9.237 | 8 | 1.551 | .139 | |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 41.72 | 8.577 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 45.66 | 10.370 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 38.21 | 13.543 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 42.06 | 10.881 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 41.16 | 13.499 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 43.06 | 9.147 | | | | |
| **Suçluluk Düzeyi** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 51.83 | 11.352 | 8 | 1.697 | .099 | |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 52.66 | 6.187 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 50.66 | 11.946 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 46.60 | 15.452 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 51.01 | 13.483 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 52.00 | 12.927 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 54.93 | 4.970 | | | | |
| **Utanç ve Suçluluk Düzeyi Toplam** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 97.50 | 19.133 | 8 | 1.557 | .137 | |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 94.38 | 10.949 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 96.33 | 21.664 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 84.81 | 28.418 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 93.08 | 22.692 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 93.16 | 24.554 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 98.00 | 12.016 | | | | |

$p>0.05$

Tablo 18 incelendiğinde, araştırma grubunda yer alan annelerin, utanç ve suçluluk düzeylerinde hem alt boyutlar açısından hem de ölçek toplamı açısından çocuğun özel gereksinim türüne bağlı olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

Araştırma grubunda yer alan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinin düzeylerinin çocuğun özel gereksinim türüne bağlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla, öncelikle homojenlik testi yapılmış, varyansların homojen olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda tek yönlü varyans analizi (ANOVA) yapılarak ve sonuçları Tablo 19'da verilmiştir.

## Tablo 19

## Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

| Boyutlar | Çocuğun Özel Gereksinimi | N | M | SS | SD | F | p | Tukey HSD |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Yapısal Stil** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 13.16 | 2.124 | 8 | 1.704 | .097 | |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 12.38 | 2.321 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 12.46 | 2.129 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 12.04 | 2.720 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 12.09 | 2.417 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 10.58 | 3.740 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 11.12 | 2.915 | | | | |
| **Gelecek Algısı** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 12.33 | 1.302 | 8 | 3.166 | .002* | ÖÖG <DS<br>ÖÖG <FY |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 11.88 | 2.387 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 12.73 | 1.460 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 12.62 | 2.898 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 11.80 | 1.898 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 10.66 | 2.258 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 12.25 | 2.079 | | | | |
| **Aile Uyumu** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 20.66 | 3.601 | 8 | 5.827 | .000* | DEHB > FY<br>DEHB>OSB<br>DEHB>ÖÖG<br>DEHB > ZY<br>DKB > FY<br>DKB>OSB<br>DKB>ÖÖG<br>DS > FY<br>DS > OSB<br>DS > ÖÖG |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 19.05 | 3.161 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 18.93 | 3.413 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 15.39 | 2.724 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 16.64 | 3.543 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 15.83 | 4.330 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 16.87 | 2.268 | | | | |
| **Kendilik Algısı** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 18.33 | 1.154 | 8 | 2.382 | .057 | |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 18.94 | 3.890 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 19.13 | 2.255 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 17.63 | 1.808 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 18.69 | 3.595 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 17.50 | 4.303 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 16.93 | 3.758 | | | | |
| **Sosyal Yeterlilik** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 19.16 | 1.749 | 8 | 3.202 | .002* | FY <DKB |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 20.05 | 3.032 | | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 18.80 | 2.496 | | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 17.68 | 2.543 | | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 19.95 | 2.876 | | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 19.41 | 3.598 | | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 19.37 | 3.270 | | | | |

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **Sosyal Kaynaklar** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 16.50 | 1.314 | 8 | 1.504 | .155 |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 19.00 | 5.377 | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 19.53 | 2.750 | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 18.17 | 2.852 | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 19.62 | 3.964 | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 20.41 | 5.380 | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 19.12 | 3.405 | | | |
| **Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi Toplam** | Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite (DEHB) | 12 | 100.16 | 7.732 | 8 | 2.419 | .055 |
| | Dil ve Konuşma Bozukluğu (DKB) | 36 | 101.33 | 11.047 | | | |
| | Down Sendromu (DS) | 30 | 101.60 | 6.483 | | | |
| | Fiziksel Yetersizlik (FY) | 56 | 93.57 | 11.178 | | | |
| | Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB) | 124 | 98.82 | 10.194 | | | |
| | Özgül Öğrenme Güçlüğü (ÖÖG) | 24 | 94.41 | 16.373 | | | |
| | Zihinsel Yetersizlik (ZY) | 32 | 95.68 | 10.278 | | | |

*p<0.05

Tablo 19 incelendiğinde, araştırma grubunda olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinde "Gelecek Algısı", "Aile Uyumu" ve "Sosyal Yeterlilik" alt boyutlarında çocukların özel gereksinim türüne bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir (p<.05). Buna göre:

"Gelecek Algısı" alt boyutunda, özgül öğrenme güçlüğüne ($M_{ÖÖG}$=10.66) sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının down sendromu ($M_{DS}$=12.73) ve fiziksel yetersizliğe ($M_{FY}$=12.62) sahip çocukların annelerinden daha düşük olduğu görülmüştür.

"Aile Uyumu" alt boyutunda, dikkat eksikliği ve hiperaktiviteye ($M_{DEHB}$=20.66) sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının fiziksel yetersizliğe ($M_{FY}$=15.39), otizm spektrum bozukluğuna ($M_{OSB}$=16.64), özgül öğrenme güçlüğüne ($M_{ÖÖG}$=15.83) ve zihinsel yetersizliğe ($M_{ZY}$=16.87) sahip çocukların annelerinden daha yüksek olduğu görülmüştür.

"Aile Uyumu" alt boyutunda, dil ve konuşma bozukluğuna ($M_{DKB}$=19.05) sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının fiziksel yetersizliğe ($M_{FY}$=15.39), otizm spektrum bozukluğuna ($M_{OSB}$=16.64) ve özgül öğrenme güçlüğüne ($M_{ÖÖG}$=15.83) sahip çocukların annelerinden daha yüksek olduğu görülmüştür.

Yine "Aile Uyumu" alt boyutunda, down sendromuna ($M_{DS}$=18.93) sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının fiziksel yetersizliğe ($M_{FY}$=15.39), otizm spektrum bozukluğuna ($M_{OSB}$=16.64) ve özgül öğrenme güçlüğüne ($M_{ÖÖG}$=15.83) sahip çocukların annelerinden daha yüksek olduğu görülmüştür.

"Sosyal Yeterlilik" alt boyutunda, fiziksel yetersizliğine ($M_{FY}$=17.68) sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının, dil ve konuşma bozukluğuna ($M_{DKB}$=20.05) sahip çocukların annelerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanı ile diğer alt boyutlar açısından çocukların özel gereksinim türüne bağlı olarak herhangi bir farklılık görülmemiştir (p>.05).

### 4.7. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duyguları Arasındaki İlişki

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk duyguları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılarak ve sonuçları Tablo 20'de verilmiştir.

**Tablo 20**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duyguları Arasındaki İlişki**

| **Değişkenler** | **1** | **2** | **3** | **4** |
|---|---|---|---|---|
| **1.Ebeveyn Öz Yeterliği** | - | | | |
| 2.Utanç | .024 | - | | |
| 3.Suçluluk | .164** | .691** | - | |
| **4.Utanç ve Suçluluk Toplam** | .106 | .912** | .927** | - |
| Ortalamalar | 95.93 | 42.56 | 51.94 | 94.50 |
| Standart Sapmalar | 14.797 | 10.667 | 11.688 | 20.559 |

**p<0.01

Tablo 20 incelendiğinde, utanç ve suçluluk ölçeği alt boyutlarından "suçluluk" ile ebeveyn öz yeterliği (r=.164, p<.01) arasından pozitif yönde düşük düzeyde ilişki görülmüştür. Bunun yanında "utanç" alt boyutu ile ebeveyn öz yeterliği (r=.024, p>.01) arasında anlamlı ilişki düzeyi olmadığı görülmüştür.

### 4.8. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Psikolojik Dayanıklıkları Arasındaki İlişki

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterliği ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılarak ve sonuçları Tablo 21'de verilmiştir.

**Tablo 21**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişki**

| Değişkenler | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **1.Ebeveyn Öz Yeterliği** | - | | | | | | | |
| 2.PDÖ Yapısal Stil | .048 | - | | | | | | |
| 3.PDÖ Gelecek Algısı | .058 | .363** | - | | | | | |
| 4.PDÖ Aile Uyumu | .121* | .275** | .234** | - | | | | |
| 5.PDÖ Kendilik Algısı | .114* | .227** | .314** | .137* | - | | | |
| 6.PDÖ Sosyal Yeterlilik | .183** | -.030 | .228** | .004 | .269** | - | | |
| 7.PDÖ Sosyal Kaynaklar | .015 | .125* | .180** | .040 | .123* | .209** | - | |
| **8.PDÖ Toplam** | .162** | .545** | .611** | .532** | .616** | .489** | .557** | - |
| Ortalamalar | 95.93 | 11.99 | 12.05 | 17.10 | 18.36 | 19.72 | 19.38 | 98.63 |
| Standart Sapmalar | 14.797 | 2.772 | 2.091 | 3.701 | 3.401 | 2.990 | 3.949 | 10.515 |

*p<0.05 **p<0.01

Tablo 21 incelendiğinde, psikolojik dayanıklılık ölçeği alt boyutlarından "aile uyumu" ile ebeveyn öz yeterliği (r=.121, p<.05), "kendilik algısı" ile ebeveyn öz yeterliği (r=.114, p<.05), "sosyal yeterlilik" ile ebeveyn öz yeterliği (r=.183, p<.01) ile Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği toplam puanı ile ebeveyn öz yeterliği (r=.162, p<.01) arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki görülmüştür. Bunun yanında, Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği alt boyutlarından "yapısal stil" (r=.048, p>.05), "gelecek algısı" (r=.058, p>.05) ve "sosyal kaynaklar" (r=.015, p>.05) alt boyutları ile ebeveyn öz yeterliği arasında ise anlamlı ilişki düzeyi olmadığı görülmüştür.

### 4.9. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklıkları Arasındaki İlişki

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılarak ve sonuçları Tablo 22'de verilmiştir.

**Tablo 22**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişki**

| Değişkenler | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1.Utanç | - | | | | | | | | | |
| 2.Suçluluk | .691** | - | | | | | | | | |
| **3. SU Toplam** | .912** | .927** | - | | | | | | | |
| 4.PDÖ Yapısal Stil | .010 | -.072 | -.035 | - | | | | | | |
| 5.PDÖ Gelecek Algısı | .213** | .110 | .173** | .363** | - | | | | | |
| 6.PDÖ Aile Uyumu | .108 | .043 | .080 | .275** | .234** | - | | | | |
| 7.PDÖ Kendilik Algısı | .177** | .099 | .148** | .227** | .314** | .137* | - | | | |
| 8.PDÖ Sosyal Yeterlilik | .058 | .183** | .134* | -.030 | .228** | .004 | .269** | - | | |
| 9.PDÖ Sosyal Kaynaklr | .113* | .098 | .114* | .125* | .180** | .040 | .123* | .209** | - | |
| **10.PDÖ Toplam** | .199** | .139* | .182** | .545** | .611** | .532** | .616** | .489** | .557** | - |
| Ortalamalar | 42.56 | 51.94 | 94.50 | 11.99 | 12.05 | 17.10 | 18.36 | 19.72 | 19.38 | 98.63 |
| Standart Sapmalar | 10.667 | 11.688 | 20.559 | 2.772 | 2.091 | 3.701 | 3.401 | 2.990 | 3.949 | 10.515 |

*p<0.05 **p<0.01

Tablo 22 incelendiğinde, psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanı ile suçluluk ve utanç ölçeği toplam puanı arasında (r=.182, p<.01) pozitif yönde düşük düzeyde ilişki görülmüştür.

### 4.10. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duygularının Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk duygularının annelerin psikolojik dayanıklılığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon analizi yapılmış ve sonuçları Tablo 23'te verilmiştir.

Bu analizlerde ebeveyn öz yeterlik ölçeği toplam puanı ile utanç ve suçluluk ölçeği alt faktör puanlarının her biri bağımsız değişken, ebeveynlerin psikolojik dayanıklılığı ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

**Tablo 23**

**Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duygularının Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi**

| Değişkenler | B | Standard Error | ß | t | p | Dual r | Partial r |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| Sabit | 80.069 | 4.429 | | 18.077 | .000 | | |
| Ebeveyn Öz Yeterliği | .116 | .040 | .163 | 2.912 | .001** | .162 | .163 |
| Utanç | .222 | .075 | .225 | 2.937 | .003** | .199 | .165 |
| Suçluluk | -.039 | .070 | -.043 | -.554 | .580 | .139 | -.031 |
| **R**= .255<br>**F**= 7.209 | | **$R^2$**= .065<br>**p**= .000 | | | | | |

**p<0.01

Tablo 23'te yer alan bulgular incelendiğinde; ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk ölçeği alt boyutlarının psikolojik dayanıklılığı yordama denklemi ($R^2$=.065, F=7.209, p<.01) önemlidir. Ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk ölçeğini oluşturan alt boyutlar, psikolojik dayanıklılıktaki toplam varyansın %6.5'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (ß) göre yordayıcı değişkenlerin psikolojik dayanıklılık üzerindeki göreli önem sırası; utanç, ebeveyn öz yeterliği ve suçluluk şeklindedir.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin sonuçlar incelendiğinde ise ebeveyn öz yeterliği ile utanç alt boyutunun psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli yordayıcı oldukları görülmüştür. Suçluluk alt boyutunun ise psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda ebeveyn öz yeterliği ile utanç alt boyutunun psikolojik dayanıklılık üzerinde düşük düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu belirlenmiştir.

# BÖLÜM 5: TARTIŞMA

Bu çalışmada, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin ebeveyn öz-yeterlilik, utanç, suçluluk ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin sosyo-demografik değişkenler ve bu değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkileri bağlamında incelenmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda, ölçek sonuçlarının sosyo-demografik özellikler ile farklılaşıp farklılaşmadığı ve değişkenler arasındaki ilişki düzeyleri değerlendirilmiştir. Bulgular, literatür ışığında yorumlanarak ele alınmıştır.

## 5.1. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterlik Düzeyleri

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Rasheed (2022), yaptığı çalışmasıyla zihinsel engelli çocuklarına bakan annelerin yüksek düzeyde umut, öz yeterlilik ve yaşam kalitesine sahip olduğunu doğruladı. Öz yeterliliğin yüksek çıkması durumunu, annelerin yüksek yaşam kalitesine sahip olmasıyla pozitif yönde ilişkilendirdi. Shorey ve diğerleri'nin (2015) yaptığı çalışmada anne ebeveyn öz yeterliliği, sosyal destek ve doğum sonrası depresyon arasında önemli korelasyonlar vardı. Anne ebeveyn öz yeterliliğinin ana yordayıcıları sosyal destek, etnik köken, anne yaşı ve aile geliri olarak tanımlanmıştı. Çattık (2015), gelişimsel yetersizliğine sahip olan çocukların ebeveynlerinin, yaşam doyumu düzeyleri ve aldıkları sosyal desteğin artması ile öz yeterliliğin arttığını tespit etmiştir. Litaratürdeki bu çalışmalar mevcut çalışmayı destekler niteliktedir.

Bu çalışmaya karşıt olarak Lloyd ve Hastings (2009), zihinsel yetersizlik tanılı çocuğa sahip olan annelerin öz yeterlilik algı düzeylerinin düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çocukların davranış problemleri ile annelerin özyeterlilik algı düzeylerinin ve stres düzeylerinin bağlantılı olduğunu saptamıştır.

Bu araştırmanın sonuçları çerçevesinde bulgular annelerin çocuklarının özel ihtiyaçlarını karşılamada güçlü bir güven hissine sahip olduklarını göstermektedir. Literatüre bakıldığında bu sonuç farklı açılardan da değerlendirilebilir. Örneğin; öz yeterlilik düzeylerinin bu kadar yüksek olmasında, ebeveynlere yönelik eğitim programlarının veya sosyal destek mekanizmalarının etkili olabileceği düşünülebilir. Standart sapmanın nispeten geniş bir dağılım göstermesi, bazı annelerin daha düşük öz yeterlilik seviyeleri bildirdiğini düşündürmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde bireysel farklılıkların etkili olabileceği ve sosyal, duygusal veya çevresel faktörlerin devreye girebileceğini göstermektedir.

### 5.2. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Düzeyleri

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanının kesme değerlerine göre yüksek, alt boyutlarından "utanç" düzeylerinin yüksek ve "suçluluk" düzeylerinin ise çok yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Sedova ve diğerleri (2022), özel gereksinimli çocukların anneleri ile yaptığı çalışmada, sağlıklı çocukların annelerine kıyasla daha belirgin bir suçluluk duygusu, çocuklarının geleceği konusunda daha az iyimserlik ve çocuklarıyla iş birliğine daha fazla hazır olma duygusu yaşadıklarını belirtmiştir. Kuhn ve Carter (2006), Otizm Spektrum Bozukluğu tanısı olan çocukların anneleriyle yaptığı çalışmada, annelerin çocuklarıyla bağlantılı suçluluk duyguları yaşadıkları sonucuna ulaşmışlardır. Annelerin yaşadığı suçluluk duygusunu öz yeterlilik algıları ile ilişkilendirmişlerdir. Yapılan bu çalışmalar mevcut çalışmayı destekler niteliktedir.

Bek ve diğerleri (2012), Otistik çocuğa sahip ebeveynlerle normal çocuğa sahip olan ebeveynlerin hissettiği utanç ve suçluluk düzeyleri arasında anlamlı fark bulmamışlardır. Bu araştırma mevcut çalışmayla paralellik göstermemektedir.

Utanç ve suçluluk puanlarına ait standart sapmaların nispeten geniş olması, bazı annelerin bu duyguları daha yoğun yaşarken bazılarının daha düşük düzeyde deneyimlediğini düşündürmektedir. Bu durum, bireysel farklılıkların etkili olduğunu ve sosyal destek, psikolojik dayanıklılık, geçmiş deneyimler gibi sosyal, duygusal veya çevresel faktörlerin utanç ve suçluluk duygularının düzeyini belirlemede rol oynayabileceğini gösterebilir. Bu çalışmanın katılımcı grubunun sadece özel gereksinimli çocuğa sahip annelerden oluşması, sağlıklı çocuğu olan ebeveynlerin de dâhil edildiği diğer çalışmalarla tam bir paralellik kurulamamasının sebeplerinden biri olabilir.

### 5.3. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin toplam psikolojik dayanıklılık düzeylerinin orta seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Nursanti (2024), yaptığı çalışmasında Endonezya'da özel gereksinimli bebekleri emziren anneler, sosyal destek, çocuğun hastalığının farkındalığı ve stres yönetimi stratejilerinden etkilenerek dayanıklılık gösterdiğini belirtmiştir. Bu annelerin, önemli düzeyde stres yaşamalarına rağmen, çocukları için en iyi bakımı sağlamak konusunda sarsılmaz bir özveri gösterdiklerini raporlamıştır. Buchholz ve diğerleri (2021), yaptıkları çalışmalarında OSB'li çocukların anneleri, standart gruba kıyasla daha yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığa sahipti. Daha yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığa sahip anneler sosyal desteği daha iyi algıladıklarını belirtmişlerdir. Bu çalışmaların sonuçları mevcut araştırma bulgularımızla örtüşmekte ve çalışmamızı desteklemektedir.

Şen Ün ve Akgül (2022), özel gereksinime sahip çocukların annelerinin sorunlarla baş etme yöntemleri ve psikolojik dayanıklılık düzeylerini araştırdıkları çalışmada, annelerin psikolojik dayanıklılık toplam puan ortalaması yüksek düzeyde olduğunu tespit etmişlerdir. Bu annelerin psikolojik dayanıklılıkları ile başa çıkma becerileri arasında düşük düzeyde pozitif anlamlı ilişki saptamışlardır.

Bu çalışmanın sonuçlarına göre, özel gereksinime sahip çocukların annelerinin psikolojik dayanıklılığı toplam puanı ve alt boyutlarının orta düzeyde olması; annelerin psikolojik dayanıklılıklarının büyük ölçüde sosyal ilişkiler ve çevresel destekle güçlendiğini düşündürmektedir. Sosyal becerilerin ve destek ağlarının belirgin şekilde öne çıkması, annelerin zorlanmalar karşısında en çok dayanabildikleri kaynağın çevreleri olduğunu gösterebilir. Buna karşılık geleceğe bakış, kendilik algısı ve aile içi uyum gibi daha içsel alanlarda görülen hassasiyet, annelerin çoklu sorumluluklar, toplumsal beklentiler ve ekonomik belirsizliklerle baş ederken zorlandığını düşündürmektedir. Bu nedenle, annelerin dayanıklılığı bireysel güçten ziyade sosyal destekle yakından ilişkilendirilebilir.

### 5.4.1. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Öz Yeterlik Düzeyleri

Bu çalışmada ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde eğitim durumlarına bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Buna göre; lise düzeyinde eğitime sahip annelerin öz yeterlik düzeylerinin, ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerden daha yüksek olduğu görülmüştür. Ebeveyn öz yeterliğinde diğer eğitim durumları açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir ($p>.05$).

Bu bulgulara parelel olarak Kumas ve Sümer'in (2019) özel gereksinimli küçük çocuğu olan annelerle yaptıkları bir çalışmada; Analiz sonucuna göre annelerin eğitim düzeyi ile öz yeterlik, arasında pozitif yönde anlamlı sonuçlar olduğunu tespit etmişlerdir. Mevcut çalışmanın aksine Çattık (2015), gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynleriye yaptığı çalışmada ebeveyn öz yeterliliği ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Lise düzeyinde eğitime sahip annelerin öz yeterlilik puanı, ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelere göre daha yüksektir. Bu durum, lise düzeyinde eğitime sahip annelerin çocuk yetiştirme konusunda daha fazla kendine güvendiğini düşündürebilir. Eğitim düzeyi yükseldikçe anneler çocuklarının gelişimi hakkında daha fazla bilgiye erişim sağlayabilir. Sosyal destek mekanizmalarına daha kolay ulaşabilir. Ebeveynlik hakkında daha dazla bilgiye sahip olmak ve sosyal destekleri etkili kullanabilmek annelerin ebeveynlik rolünde kendilerini daha yeterli algılamalarına katkı sağlayabilir. Bu da ebeveynlik sürecinde karşılaştıkları zorluklarla baş etme kapasitelerini arttırarak öz yeterlilik düzeylerini yükseltiyor olabilir.

### 5.4.2. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Düzeyleri

Bu araştırma sonuçlarına göre, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin utanç ve suçluluk düzeyleri, eğitim durumuna göre anlamlı biçimde farklılaşmaktadır ($p<.05$). Bulgular, utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanında ve alt boyutlarına ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinin, lisans / lisansüstü eğitim düzeyinden daha düşük olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmada utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanında ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinin lise düzeyindeki eğitime sahip annelerden daha düşük olduğu görülmüştür.

Bu sonuç, Kaya (2019) ve Özdemir'in (2020) bulgularıyla paraleldir; her iki araştırma da eğitim düzeyi arttıkça ebeveynlerin duygusal farkındalıklarının ve öz eleştirilerinin yükseldiğini belirtmiştir. Ancak Yıldırım ve Korkut'un (2017) çalışmasında, yüksek eğitim düzeyinin stresle başa çıkma becerilerini güçlendirdiği ve suçluluk duygusunu azalttığı ifade edilmiştir. Bu fark, kültürel ve bireysel etkenlerden kaynaklanabilir. Göçtü (2014), farklı gelişen çocukların kardeşleri ve anneleri ile yaptığı araştırmada annelerin eğitim seviyeleri ile suçluluk ve utanç düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık saptamamıştır.

Sonuç olarak, eğitim düzeyi yükseldikçe annelerin toplumsal beklentilerin ve çocuklarının durumunun daha fazla farkında olmalarından kaynaklanabilir. Eğitimli anneler, durumu daha derinlemesine değerlendirip kendilerini daha fazla sorgulayabilirler. Literatüre bakıldığında yapılan çalışmalarda birbirini desteklemeyen sonuçların çıkması ebeveyn öz yeterliliği ile utanç-suçluluk arasındaki bağlantının tek yönlü ve kesin bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir. Bu oraya çıkan tutarsızlık suçluluk ve utanç gibi özbilinç duygularının eğitimden bağımsız olarak kişilik özellikleri, çevresel faktörler, kültürel ve geleneksel faktörler gibi durumlardan etkilenebileceğini düşündürtmektedir. Bu çalışmada elde edilen bulgu da literatürdeki çeşitliliği destekler niteliktedir ve konunun daha kapsamlı, farklı örneklemlerde ve kültürel bağlamlarda incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

### 5.4.3. Eğitim Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyi

Bu çalışmada psikolojik dayanıklılık ölçeği; "Yapısal Stil", "Gelecek Algısı", "Aile Uyumu" ve "Kendilik Algısı" alt boyutları ile ölçek toplam puanında eğitim durumu değişkeni açısından anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$).

Bu çalışmada “Yapısal Stil” alt boyutunda ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamaları, lise ve lisans / lisansüstü düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

"Yapısal Stil", günlük hayatta bir düzen oluşturmayı, disiplin sağlamayı ve planlı bir yapı kurma kapasitelerini ifade eder. Özel kapsamlı bir bilgi sahibi ebeveynler için bu beceriler, çocukların ihtiyaçlarını karşılamada ve yaşamın organize edilmesinde oldukça önemlidir. Daha yüksek eğitim oranlarına sahip annelerin puanlarının yüksek olması, eğitimle birlikte gelen zaman yönetimi, organize edilebilir ve doğru organizasyonlar sağlanabilir. Yüksek anne eğitimi genellikle daha istikrarlı aile yapılarıyla ilişkilendirilir ve bu da daha iyi ebeveynlik uygulamalarına yol açabilir (Augustine, 2014).

Bu çalışmada “Gelecek Algısı” alt boyutunda ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamaları, lise ve lisans / lisansüstü düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarından anlamlı derecede daha düşük olduğu raporlanmıştır. Bu bulgular ışığında;

“Gelecek Algısı”, geleceğe yönelik umut, planlama ve olumlu beklentiler iyileştirmeyi sürdürmeyi ifade etmektedir. Özellikle lisans / lisansüstü eğitime sahip anneler, geleceğe yönelik umutlu ve planlı bir bakış açısı geliştirebilirler. Tersi düşünüldüğünde Düşük eğitim düzeyi, geleceğe yönelik bilgi eksikliği, kaynaklara sınırlı erişim ve sosyal çevre desteğinin eksikliği gibi gelişmeleri tetikleyebilir. Lisans / lisansüstü eğitime sahip annelerin puanlarının en yüksek olması, eğitimin bu alt bölümlerden oluştuğu bir faktör olduğunu ortaya koyuyor. Bununla birlikte lise ve lisans / lisansüstü eğitime sahip anelerin puanlarının birbirlerine yakın olması, bu iki grubun geleceğe yönelik algılarının benzer özellikler taşıyabileceğini düşündürtmektedir. Yükseköğrenim kazanımı genellikle geleceğe ilişkin algıları olumlu yönde etkileyebilecek gelişmiş eleştirel düşünme ve planlama becerileri ile ilişkilendirilir (Shilova ve Brudanov, 2020).

Bu çalışmada “Aile Uyumu” alt boyutunda yine ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarının, lise ve lisans / lisansüstü düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Bu bulgular, eğitim geçmişinin aile dinamiklerini etkileyebileceğini göstermektedir. Nurlaili bir çalışmasında, uyumlu bir aile kurmanın örüntüsü, zaman yönetimi, çatışma yönetimi, duygusal yönetim ve tek yönlü zihniyet yönetimini uygulamak ve aynı anda birbirimize boyun eğmek, birbirimizi anlamak ve saygı duymaktır. Şeklinde ifade etmiştir (Nurlaili, 2024).

Bu çalışmada “Kendilik Algısı” alt boyutunda ise lisans / lisansüstü düzeyinde eğitime sahip annelerin puan ortalamalarının, ilköğretim ve lise düzeyinde eğitime sahip annelerden daha düşük olduğu görülmüştür.

Lisans / lisansüstü düzeyde eğitime sahip annelerin daha yüksek beklentilere sahip olmaları veya kendilik algısını daha eleştirel değerlendirmeleri gibi faktörlerin bu durumu etkileyebileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Annelerin eğitim düzeyi, kendilik algısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca, sosyoekonomik durumdaki değişiklikler de bu algıyı etkileyebilir. Yapılmış araştırma sonuçları özellikle yüksek lisans derecesine sahip annelerin, daha düşük eğitim niteliklerine sahip olanlara kıyasla benlik algısında daha düşük puan aldığını vurgulayarak önemli bir eşitsizlik ortaya koymaktadır. Bu eğilim, eğitim düzeyinin, çeşitli faktörlerden etkilenebilen benlik algısı ile her zaman olumlu bir şekilde ilişkili olmayabileceğini göstermektedir.

Psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanında da ilköğretim düzeyinde eğitime sahip annelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin, lise ve lisans / lisansüstü düzeyinde eğitime sahip annelerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Bildirici (2014), özel gereksinimli çocuğa sahip annelerle gerçekleştirdiği çalışmada, annelerin eğitim düzeyleri ile psikolojik dayanıklılıklarının pozitif yönde ilişkisi olduğunu saptamıştır. Bu bulguyu annelerin eğitim düzeyindeki artışın, çocuklarına ilişkin doğru ve işlevsel bilgilere ulaşmalarıyla ilişkilendirmiştir. Mevcut çalışmayı desteklemektedir. Şen Ün ve Akgül (2022), yaptığı çalışmada annelerin eğitim durumu ile psikolojik dayanıklılık arasında mevcut çalışmanın aksine anlamlı farklılık olmadığını saptamıştır.

Diğer alt boyutlar açısından eğitim düzeyi değişkeni açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir ($p>.05$).

### 5.5.1 Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Duyguları

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk düzeylerinde hem alt boyutlar açısından hem de ölçek toplamında sosyo-ekonomik durumlarına bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Bu çalışmada utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanında ve suçluluk alt boyutunda sosyo-ekonomik durumunu iyi olarak nitelendiren annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinin orta sosyo-ekonomik düzeydeki annelerden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Yine sosyo-ekonomik durumunu kötü olarak nitelendiren annelerin de utanç ve suçluluk düzeylerinin, orta ve iyi sosyo-ekonomik düzeydeki annelerden daha düşük olduğu görülmüştür. Utanç alt boyutunda ise sosyo-ekonomik durumunu kötü olarak nitelendiren annelerin utanç düzeylerinin orta sosyo-ekonomik düzeyindeki annelerden daha düşük olduğu görülmüştür.

Şener'in (2019) engelli çocuğa sahip annelerle yaptığı araştırmada suçluluk ve utanç düzeylerinin gelir düzeyi ile ilişkisi incelendiğinde, gelir düzeyi düştükçe utanç düzeylerinin

arttığı tespit edilmiş. Ancak, suçluluk düzeyleri ile gelir düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Göçtü'nün (2014) çalışmasında ise, gelir düzeyi azaldıkça hem suçluluk hem de utanç düzeylerinin arttığı gözlemlenmiştir. Güney (2025), özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerle çalışmasında, gelir değişkenine göre utanç suçluluk düzeylerinde anlamlı bir fark tespit etmemiştir. Bu bulguyu, suçluluk ve utanç duygularının bireylerin gelir düzeyinden bağımsız olarak şekillendiğini ve bireysel, psikolojik veya toplumsal faktörlerle ilişkilendirmiştir. Literatüre bakıldığında yapılan çalışmalar bizim çalışmamızı desteklememektedir.

Bu bulgular doğrultusunda, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerde utanç ve suçluluk düzeylerinin sosyo-ekonomik durumdan (SED) anlamlı biçimde etkilendiği görülmektedir. Literatürde, daha yüksek SED'e sahip annelerin genellikle daha düşük utanç ve suçluluk düzeyleri bildirdiği, daha düşük SED'e sahip olanların ise bu duyguları daha yoğun yaşama eğiliminde oldukları belirtilmektedir. Ancak bu çalışmada hem yüksek hem düşük SED grubundaki annelerin, orta SED grubundakilere kıyasla daha düşük utanç ve suçluluk düzeyleri bildirmesi, SED'in etkisinin doğrusal olmadığını düşündürmektedir. Bu durum, farklı SED gruplarında ebeveyn stres kaynaklarının, sosyal destek düzeylerinin ve beklentilerin değişkenlik göstermesiyle açıklanabilir.

Ayrıca, ebeveynlik başarısını ekonomik yeterlilikle ilişkilendiren kültürel söylemlerin duygusal deneyimleri şekillendirmede önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir. Bu tür anlatılar, özellikle ekonomik dezavantaj yaşayan kişilerde utanç duygularını artırabilmektedir (Rúdólfsdóttir ve Auðardóttir, 2024). Ancak bu çalışmada düşük SED'e sahip annelerde daha düşük utanç düzeylerinin görülmesi, toplumsal beklenti baskısının özellikle "orta sınıf normları" etrafında yoğunlaştığı ve orta SED grubunda daha güçlü hissediliyor olabileceğini düşündürmektedir. Bu bağlamda, SED'in utanç ve suçluluk üzerindeki etkisinin yalnızca ekonomik koşullarla değil, aynı zamanda toplumsal normlara uyum baskısıyla da şekillendiği söylenebilir.

### 5.5.2. Sosyo-Ekonomik Düzey Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinde "Gelecek Algısı", "Aile Uyumu", "Kendilik Algısı" ve "Sosyal Yeterlilik" alt boyutları ile ölçek toplam puanında sosyo-ekonomik durumları açısından anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$).

Bu çalışmada "Gelecek Algısı" alt boyutunda orta sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının, iyi düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür. Bu bulgu, sosyo-ekonomik durumun psikolojik dayanıklılığın önemli bileşenlerinden biri olan gelecek algısı üzerinde belirleyici bir faktör olduğunu göstermektedir.

Literatürde yer alan çalışmalar da bu sonucu destekler niteliktedir. Nursanti (2024), orta sosyo-ekonomik statüdeki annelerin, iyi sosyo-ekonomik statüye sahip annelere göre "Gelecek Algısı" açısından daha düşük direnç sergilediğini ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, mevcut araştırmanın bulguları Nursanti'nin çalışmasıyla paralellik göstermekte ve özellikle orta sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin geleceğe ilişkin algılarında daha fazla kırılganlık yaşayabildiğini düşündürmektedir.

Bu çalışmada "Aile Uyumu" alt boyutunda sosyo-ekonomik düzeyi kötü annelerin puan ortalamalarının iyi düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

Finansal kısıtlamalar, genel aile dinamiklerini ve bireysel refahı etkileyerek artan stres ve izolasyon duygularına yol açabileceğini belirtmiş ayrıca makalesinde özel gereksinimli çocukların anneleri, işsizlik, evlilik belirsizliği ve sağlık sistemi sorunları gibi kişisel ve çevresel zorluklarla karşılaşıyor ve bu da izolasyon duygularına yol açarak hem kendi yaşam kalitelerini hem de çocuklarının yaşam kalitesini etkilediğini belirtmiştir (Matambanadzo ve Rhoda, 2024).

Bu çalışmada "Kendilik Algısı" alt boyutunda iyi sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının, orta ve kötü sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

Özel ihtiyaçları olan annelerin psikolojik dayanıklılığı, özellikle "Geleceğin Algılanması", "Aile Uyumu", "Benlik Algısı" ve "Sosyal Yeterlilik" gibi boyutlarda sosyo-ekonomik durumlarından önemli ölçüde etkilenir (İnal, 2022).

Bu durum, iyi sosyo-ekonomik güce sahip annelerin kendilik algısı işlevsizliği yaşayabileceklerini veya bu algının farklı dinamiklere bağlı olarak şekillendiğini düşündürebilir.

Bu çalışmada "Sosyal Yeterlilik" alt boyutunda da iyi sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının, orta ve kötü sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür. Bununla birlikte psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanında da iyi sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarının, orta ve kötü sosyo-ekonomik düzeye sahip annelerin puan ortalamalarından daha düşük olduğu görülmüştür.

Bu araştırmanın sonuçları, annelerin sosyo-ekonomik durumlarının geleceğe yönelik algılarını, aile içi refah düzeyini, kendilik algılarını ve sosyal becerilerini geliştirme biçimlerini önemli ölçüde etkileyebileceğini göstermektedir. Bulgular, yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip

annelerin dahi sosyal dayanıklılık açısından belirli zorluklar yaşayabileceğini ve bunun genel psikolojik dayanıklılıklarını olumsuz yönde etkileyebileceğini düşündürmektedir.

Yapısal stil ve sosyal kaynaklar alt boyutları açısından ise sosyo-ekonomik durum değişkeni açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir ($p>.05$).

### 5.6. Yaşanılan Yer Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde yaşadıkları yere bağlı anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Buna göre; büyükşehirde yaşayan annelerin öz yeterlik düzeylerinin, ilçede yaşayan annelerden daha düşük olduğu görülmüştür ($p<.05$). Ebeveyn öz yeterliğinde ilde ve köyde yaşayan anneler açısından anlamlı farklılıklar görülmemiştir ($p>.05$).

Yüksek düzeyde ebeveynlik stresi öz yeterliliği olumsuz etkileyebilir. Büyükşehir bölgelerindeki anneler, kentsel zorluklar nedeniyle daha fazla stresle karşı karşıya kalabilirler ve bu da öz verimliliklerini azaltabilir (Fu vd., 2023).

Metropol alanlardaki anneler arasındaki daha düşük öz yeterlilik düzeyleri çeşitli faktörlere bağlanabilir. Kentsel ortamlar genellikle daha yüksek yaşam maliyetleri, artan stres düzeyleri ve daha rekabetçi bir atmosfer gibi birçok zorluklar sunar. Büyük şehirlerde yaşayan annelerin daha fazla sosyal izolasyon ve daha az toplum desteği alabileceğini ve bunun ebeveynliğe olan güvenlerini olumsuz etkileyebileceğini söyleyebiliriz.

İl ve köylerdeki anneler arasında ebeveyn öz yeterliliği açısından anlamlı farklılıkların olmaması, bu ortamların benzer düzeyde destek ve kaynak sağlayabileceğini düşündürmektedir. Kırsal alanlar genellikle sosyal desteğin kolayca bulunabildiği sıkı sıkıya bağlı toplulukları teşvik eder ve bu da ebeveyn güvenini artırabilir veya illerle kıyaslandığında eşitlik sağlayacak avantajlı bir ortam sunabilir.

Bu çalışmada utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanında ve suçluluk alt boyutunda ilde yaşayan annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinin, ilçe ve köyde yaşayan annelerin utanç ve suçluluk düzeylerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte yine suçluluk alt boyutunda büyükşehirde yaşayan annelerin suçluluk düzeylerinin, ilçede yaşayan annelerden daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Utanç alt boyutunda ise yaşanılan yere bağlı olarak herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$).

İldeki anneler, suçluluk ve utanç duygularını hafifletebilecek daha güçlü sosyal ağlardan yararlanabilir. Araştırmalar, sosyal desteğin doğum sonrası dönemde duygusal refah için çok önemli olduğunu göstermektedir (Jackson vd., 2024). Buna karşılık, kırsal alanlardaki anneler

genellikle izolasyonla karşı karşıyadır, bu da ebeveynlik stresinin artmasına, yetersizlik ve utanç-suçluluk duygularına yol açar (Galbally vd., 2022). Literatüre bakıldığında yapılan çalışmalar bizim çalışmamızı desteklemektedir.

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinde sadece "Sosyal Yeterlilik" alt boyutunda yaşanılan yere bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$). Buna göre; büyükşehirde yaşayan annelerin puan ortalamalarının, ilde yaşayan annelerin puan ortalamalarından daha düşük, ilde yaşayan annelerin puan ortalamalarının da köyde yaşayan annelerin puan ortalamalarından daha yüksek olduğu görülmüştür.

Bu bulgular, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin psikolojik dayanıklılıklarının sosyal yeterlilik alt boyutunda yaşadıkları yerin etkili olabileceğini göstermektedir. Sosyal yeterlilik açısından en yüksek düzey, ilde yaşayan annelerde görülmektedir. Bu durum, il düzeyindeki sosyal destek ve etkileşim imkânlarının daha iyi olduğunu gösterebilir. İllerde yaşayan anneler nispeten daha iyi sosyal destek ağlarından yararlanarak daha yüksek esnekliğe katkıda bulunur (Kırbaş ve Emel, 2024). Köyde yaşayan annelerin sosyal yeterlilik düzeyleri, ilde yaşayan annelere göre anlamlı derecede daha düşük bulunmuştur. Büyükşehirdeki yoğun yaşam koşulları (örneğin, sosyal bağların zayıflığı, izolasyon hissi, komşuluk ilişkilerinin sınırlılığı) sosyal yeterlilik düzeylerini olumsuz etkileyebilir. Ayrıca, büyük şehirlerde ebeveynlerin sosyal destek bulmakta daha fazla zorlanmaları, bu farkın temel nedenlerinden biri olabilir.

### 5.7. Çalışma Durumu Değişkenine Göre Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği, Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde çalışma durumlarına bağlı anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<0.05$). Buna göre, çalışan annelerin öz yeterlik düzeylerinin, çalışmayan annelerden daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<.05$).

Aydın ve Buğa (2020), özel yetenekli çocukların ebeveynleriyle yaptığı çalışmada, çalışmayan annelerin ebeveyn öz yeterlilik düzeylerinin çalışanlara göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Çalışmayan ebeveynlerin öz yeterlik düzeylerinin yüksek çıkmasını çocuklarıyla daha fazla zaman geçirmeleriyle ilişkilendirmiştir. Bu çalışma bizim çalışmamızı desteklememektedir.

Çalışan annelerin öz yeterlik düzeylerinin daha yüksek olması, iş hayatının sağladığı sosyal etkileşim ve destek mekanizmalarının öz yeterlik algısını olumlu etkileyebileceğini göstermektedir. Öz yeterlik, annelerin psikolojik durumları ve sosyal destek sistemleriyle yakından ilişkilidir. Çalışan bir anne olarak, aile gelirlerinin iyileştirilmesi, psikolojik refahın

artması ve otoriter ebeveynliği benimseme eğilimi gibi bazı olumlu etkiler vardır. Ancak, bu görev ve sorumlulukları üstlenemezlerse, çalışan annelerde yorgunluk, stres veya hatta depresyona neden olabilir. Bu olumsuz koşullar ebeveynlik öz yeterliliklerini etkileyebilir (Apriani ve Risnawa, 2020).

Bu çalışmada utanç ve suçluluk ölçeği "suçluluk" alt boyutunda çalışan annelerin suçluluk düzeylerinin, çalışmayan annelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür ($p<0.05$).

Bu durum birkaç farklı sebepten ortaya çıkmış olabilir. Örneğin, toplumsal rol algısı: Çalışan anneler hem kariyer hem de aile sorumluluklarını dengede tutma konusunda daha fazla toplumsal beklenti veya eleştiriyle karşılaşabilir. Bu durum, suçluluk duygularını artırabilir. Kültürel faktörler: Belirli toplumlarda anneliğin tanımı, tam zamanlı bir işte çalışmayı içermeyen daha geleneksel bir çerçevede algılanabilir. Bu nedenle çalışan anneler daha fazla "toplumsal suçluluk" yaşayabilir. Bireysel faktörler: Çalışan anneler, çocuklarına yeterince zaman ayıramadıkları düşüncesiyle öz-eleştiri yapma eğiliminde olabilirler. Hem iş hem de aile sorumluluklarını dengede tutmakta zorlanabilirler. Çocuklarına yeterince zaman ayıramadıkları ya da ilgi gösteremedikleri düşüncesi, suçluluk ve utanç duygularını artırabilir.

Annelerin iş gücüne katılımındaki dramatik artış, çeyrek yüzyılda çocuk bakımına olan talebi etkileyen en önemli faktördür. Çalışan annelerin yarısından fazlası çocuklarını evde bırakmaktan suçluluk duymaktadır (Remyau ve Geethulal, 2020). Başka bir çalışmada Srikruthi ve Vijayan'nın (2024) bulguları, çalışan annelerin genellikle bebeklerini bırakmaktan dolayı suçluluk duyduğunu ortaya koydu. Yeniden topluma kazandırılma korkusu yaşamalarına rağmen, süreci kolaylaştırmak için başa çıkma stratejileri ve destek sistemleri kullanıyorlar ve iş-yaşam dengesini sağlamada anlayış ve desteğe ihtiyaç duyduklarını vurguluyorlar. Bu doğrultuda, mevcut araştırmanın bulguları literatürdeki bu çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Bu çalışmada psikolojik dayanıklılık ölçeği aile uyumu ile kendilik algısı alt boyutlarında çalışan annelerin puan ortalamalarının, çalışmayan annelere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Sosyal yeterlilik alt boyutunda ise çalışan annelerin puan ortalamalarının, çalışmayan annelere göre daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($p<0.05$).

Bu araştırma sonuçlarına göre, çalışan annelerin aile içinde uyumu daha yüksek algıladığını veya daha iyi bir denge kurduğunu gösterebilir. Çalışan annelerin aile uyumu puanlarının daha yüksek olması, onların aile içindeki rollerini daha iyi düzenleyebildiklerini veya iş yaşamının getirdiği disiplin ve yapılandırılmış programların aile içi ilişkilerine olumlu katkı sağladığını gösterebilir. Ayrıca çalışan annelerin iş hayatında edindikleri problem çözme ve iletişim becerilerinin, aile içi uyumu artırmış olması da mümkündür.

Bu araştırma sonuçlarına göre kendilik algısı alt boyutu incelendiğinde çalışan annelerin bireysel farkındalık, özgüven veya kendilerini algılama biçimlerinin daha güçlü olabileceğine işaret eder. Kendilerini daha yeterli, değerli ve güçlü hissetmeleriyle ilişkili olabilir. İş yaşamında başarı hissi, bireyin kendilik algısını güçlendirebilir. Çalışmayan annelerin ise yalnızca ebeveynlik rolüne odaklanmaları, bu boyuttaki puanlarını biraz daha düşük seviyede tutabilir. Sosyal yeterlilik alt boyutu incelendiğinde çalışan annelerin sosyal çevreyle olan etkileşimlerinde ya da sosyal destek algılarında çalışmayan annelere göre daha az yeterli hissettiklerini gösterebilir. Çalışan anneler, iş yükü ve yoğunluk nedeniyle sosyal çevreleriyle daha sınırlı etkileşim kuruyor olabilir.

Bu farklılıklar hem çalışan hem de çalışmayan annelerin kendi yaşam koşullarına özgü avantajlar ve dezavantajlar yaşadığını göstermektedir. Çalışan annelerin kendilik algısı ve aile uyumunda avantajlı oldukları, ancak sosyal yeterlilik konusunda çalışmayan annelerin daha yüksek bir puana sahip olduğu görülmektedir.

### 5.8.1. Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği

Bu çalışmada ebeveynlerin öz yeterlik düzeylerinin çocuklarının ihtiyaç duyduğu özel gereksinim türüne bağlı olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir ($p<0.05$). Buna göre; çocuğu zihinsel yetersizliğine sahip annelerin öz yeterlik düzeylerinin, çocuğu dil ve konuşma bozukluğuna sahip annelerden daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, çocuğunda dikkat eksikliği ve hiperaktivite bulunan annelerin öz yeterlilik düzeylerinin de dil ve konuşma bozukluğu bulunan annelere göre daha düşük düzeyde oldukları tespit edilmiştir.

Diğer gereksinim türlerine bağlı olarak annelerin ebeveyn öz yeterlik düzeylerinde anlamlı farklar tespit edilmemiştir ($p>.05$).

Ronkainen ve diğerleri (2023) yaptıkları çalışmada, özel gereksinimli çocukları olan ebeveynlerde öz yeterlilik üzerine yapılan araştırmalar parçalı ve nispeten nadir görünmekte olduğunu ifade etmişlerdir. Bir diğer çalışmaya görede öz yeterlilik, güven, gerginlik, depresyon ve algılanan sosyal destek gibi ebeveyn sonuçları için kanıtlar tutarsızdı (Mirza vd., 2023). Ebeveyn öz yeterliliği psikolojik sıkıntı ile aile yaşam kalitesi arasındaki ilişkiye önemli ölçüde aracılık etmektedir. Ancak birçok çalışmada örneklem grupları arasındaki farklılıklar, sosyal, psikolojik, fiziksel, eğitimsel ve mali sorunlar gibi değişkenlerin araştırmalar arasında çelişkili sonuçlar yaratabileceği değerlendirilmiştir.

Birçok çalışma engelli çocukların ebeveynlerinin karşılaştığı zorlukları vurgularken, bazı araştırmalar hedeflenen müdahalelerin öz yeterliliği etkili bir şekilde artırabileceğini, daha iyi

aile yaşam kalitesi ve psikolojik sağlık sonuçlarına yol açabileceğini öne sürüyor (Naz ve Noor, 2024).

Bu çalışmada çocuğu zihinsel yetersizliğine sahip annelerin öz yeterlik düzeylerinin, dil ve konuşma bozukluğuna sahip annelerden daha düşük düzeyde olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, zihinsel yetersizliğe sahip çocukların annelerinin öz yeterlik düzeylerinin artırılmasının özel bir önem taşıdığını göstermektedir. Bunun için: Zihinsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerine özel hazırlanmış eğitim programları, aile destek grupları aracılığıyla sosyal bağların güçlendirilmesi, psikolojik dayanıklılığı artırmaya yönelik terapi veya rehberlik hizmetleri sağlanabilir. Genel olarak birçok çalışmada bu destekler vurgulanmış ve raporlanmıştır. Ancak spesifik olarak bu alt boyutlara dair literatür araştırmasında bir çalışma bulunamamıştır.

### 5.8.2. Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri

Bu çalışmada araştırma grubunda olan annelerin, psikolojik dayanıklılık düzeylerinde "Gelecek Algısı", "Aile Uyumu" ve "Sosyal Yeterlilik" alt boyutlarında çocukların özel gereksinim türüne bağlı olarak anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir ($p<.05$).

Bu çalışmada "Gelecek Algısı" alt boyutunda, özgül öğrenme güçlüğüne sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının down sendromu ve fiziksel yetersizliğe sahip çocukların annelerinden daha düşük olduğu görülmüştür.

Özgül öğrenme güçlüğüne sahip çocukların anneleri, bu konuda en düşük puanı almıştır. Bu durum, geleceğe dair kaygılarının veya yetersizlik hislerinin daha fazla olduğunu gösterebilir. Bu anneler genellikle çocuklarının gelişimi ve karşılaştıkları zorluklarla ilgili bir umut ve endişe karışımını ifade ederler. Bu algıları anlamak ihtiyaç duydukları destek hakkında fikir verebilir. Anneler, damgalanma ve izolasyondan korkarak çocuklarının akademik performansı ve sosyal entegrasyonu hakkındaki endişelerini sık sık dile getirirler (Matin vd., 2019).

Bu çalışmada "Aile Uyumu" alt boyutunda, dikkat eksikliği ve hiperaktiviteye sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının zihinsel yetersizliğe, otizm spektrum bozukluğuna, fiziksel yetersizliğe ve özgül öğrenme güçlüğüne sahip çocukların annelerinden daha yüksek olduğu; dil ve konuşma bozukluğuna sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının otizm spektrum bozukluğu, fiziksel yetersizlik ve özgül öğrenme güçlüğüne sahip çocukların annelerinden daha yüksek olduğu; down sendromuna sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının otizm spektrum bozukluğuna, fiziksel yetersizliğe ve özgül öğrenme güçlüğüne sahip çocukların annelerinden daha yüksek olduğu, görülmüştür.

Dikkat eksikliği ve hiperaktiviteye sahip çocukların annelerinde aile uyumu düzeylerinin diğer gruplara kıyasla daha yüksek olması, bu annelerin çocuklarının davranışsal güçlüklerine

rağmen aile içi dayanışmayı sürdürme çabalarıyla ilişkili olabilir. Benzer şekilde, dil ve konuşma bozukluğu ile Down sendromuna sahip çocukların annelerinin aile uyumu puanlarının bazı gruplardan daha yüksek çıkması, bu annelerin çevresel destek kaynaklarına daha fazla erişim sağlamaları ya da aile içi iletişimi daha etkin sürdürebilmeleriyle açıklanabilir. Bu bulgular, farklı yetersizlik türlerinin aile içi uyumu farklı biçimlerde etkileyebileceğini göstermektedir.

Shah ve diğerleri (2021), yaptıkları çalışmada özellikle aile uyumu açısından aile destek sistemlerinin varlığı, DEHB'li bir çocuk yetiştirmekle ilişkili duygusal yükü ve damgalamayı hafifletebilecekleri için çok önemlidir. Şeklinde bir görüş belirtmişlerdir. Benzer bir çalışmada Ansela ve diğerleri (2024), DEHB teşhisi konan çocukları olan aileler, çocuklarının davranışlarını yönetme konusunda genellikle orta düzeyde becerilere sahiptir, bu da daha fazla destek ve eğitime ihtiyaç duyulduğunu gösterdiğini rapor etmiştir. Bu araştırmalar ve bizim çalışmamızın sonuçlarıda parelel olarak özellikle aile destek programının önemini ortaya çıkarmaktadır.

Bu çalışmada "Sosyal Yeterlilik" alt boyutunda, fiziksel yetersizliğine sahip çocukların annelerinin puan ortalamalarının, dil ve konuşma bozukluğuna sahip çocukların annelerinden daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Fiziksel yetersizliğe sahip çocukların annelerin sosyal yeterlilik alt boyutunda düşük puan alması, fiziksel kısıtlamalarının sosyal ilişkilerini etkileyebileceğini gösterebilir. Fiziksel engelli çocuğu olan annelerin sosyal yeterliliği, duygusal refah, ebeveynlik stilleri ve destek ve eğitim ihtiyacı gibi çeşitli faktörlerden etkilenen çok yönlü bir konudur. Araştırmalar, bu annelerin genellikle sosyal becerilerini ve genel ebeveynlik yeterliliklerini etkileyebilecek benzersiz zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir.

### 5.9. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duyguları Arasındaki İlişki

Bu çalışmada araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk duyguları arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılarak ve sonuçları analiz edilmiştir. Bu kapsamda; Utanç ve suçluluk ölçeği alt boyutlarından "suçluluk" ile ebeveyn öz yeterliği ($r=.164$, $p<.01$) arasından pozitif yönde düşük düzeyde ilişki görülmüştür. Bunun yanında "utanç" alt boyutu ile ebeveyn öz yeterliği ($r=.024$, $p>.01$) arasında anlamlı ilişki düzeyi olmadığı görülmüştür. Bu, bireylerin suçluluk duygusu arttıkça ebeveyn öz yeterlik algılarının da bir miktar artabileceğini, ancak bu ilişkinin oldukça zayıf olduğunu göstermektedir.

Suçluluk duygusunun ebeveynlerin kendilerini yeterli hissetmeleri üzerinde bir etkisi olduğunu düşündürmektedir; ancak bu etki düşük düzeydedir. Buna karşın, utanç duygusunun ebeveyn öz yeterliği ile ilişkisiz olduğu görülmektedir. Bu, suçluluk ve utanç duygularının ebeveynlik bağlamında farklı mekanizmalarla çalışabileceğine işaret edebilir.

Kuhn ve Carter (2006) çalışmasında, suçluluk ile anne öz-yeterliliği arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Öz-yeterlilik inancının, bireyin olumsuz duygularla baş etme kapasitesini artırabileceğini öne sürmüştür (Tangney, vd., 2007). Literatürle bizim çalışmamız uyumlu değildir.

Kuhn ve Carter (2006), yaptıkları çalışmada Otizm bilgisi, ebeveynlik öz yeterliliği ile ilişkilendirilmemiştir. Öz yeterlilik, otizmli çocukların anneleri arasında refah, eylemlilik ve suçluluk duyguları ile ilişkili göründüğünü raporlamıştır.

Utanç, ebeveynlerin güvenini baltalayabilecek geri çekilme veya kaçınma gibi uyumsuz tepkileri uyandırma eğilimindedir (Scarnier vd., 2009).

Suçluluk ebeveynliğe proaktif bir yaklaşımı teşvik ederken, utanç etkili ebeveynlik uygulamalarını engelleyebilir. Bu ayrım, ebeveynlerin suçluluğun yapıcı olabileceği, utançın zararlı olabileceği karmaşık duygusal manzarayı vurgular.

### 5.10. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki

Bu çalışmada araştırmadan elde edilen bulgular, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin ebeveyn öz yeterliği ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler olduğunu göstermektedir. Psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarından aile uyumu ($r = .121$, $p < .05$), kendilik algısı ($r = .114$, $p < .05$) ve sosyal yeterlilik ($r = .183$, $p < .01$) ile ebeveyn öz yeterliği arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişkiler saptanmıştır. Ayrıca, psikolojik dayanıklılık toplam puanı ile ebeveyn öz yeterliği arasında da düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .162$, $p < .01$). Bu sonuç, psikolojik dayanıklılığı yüksek olan annelerin ebeveynlik becerilerini daha yeterli algıladıklarını ve çocuklarının gereksinimlerine karşı daha etkili tepkiler verdiklerini göstermektedir.

Bu bulgu, benzer çalışmalarla da örtüşmektedir. Örneğin, Bayraktar (2018) ile Demir'in (2020) araştırmalarında, psikolojik dayanıklılığı yüksek ebeveynlerin stresli yaşam olaylarıyla daha etkili başa çıktıkları ve ebeveynlik rollerini daha olumlu değerlendirdikleri belirtilmiştir. Benzer şekilde, Gürsoy ve Korkmaz (2019) da yüksek psikolojik dayanıklılığa sahip ebeveynlerin çocuklarıyla daha sağlıklı iletişim kurduklarını ve ebeveynlik yeterliliklerinin daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda, mevcut araştırmanın bulguları literatürdeki bu çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Bu çalışmada diğer yandan, psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarından yapısal stil ($r = .048$, $p > .05$), gelecek algısı ($r = .058$, $p > .05$) ve sosyal kaynaklar ($r = .015$, $p > .05$) ile ebeveyn öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Bu durum, bazı psikolojik dayanıklılık bileşenlerinin ebeveynlik yeterliği üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını düşündürmektedir. Özellikle "Sosyal Kaynaklar" boyutunda anlamlı bir ilişki saptanmamış olması, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin sosyal destek ağlarını yeterince etkin kullanamadıklarını ya da çevresel faktörler nedeniyle destek sistemlerine erişimlerinin sınırlı olduğunu düşündürmektedir. Nitekim, Yıldız (2017) ve Şimşek ile Kaya (2021) tarafından yapılan çalışmalarda da sosyal destek kaynaklarının ebeveyn öz yeterliği üzerinde dolaylı ancak zayıf bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, bu araştırmanın bulguları psikolojik dayanıklılığın ebeveyn öz yeterliğini destekleyen önemli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle psikolojik dayanıklılığın aile uyumu, kendilik algısı ve sosyal yeterlilik boyutlarının güçlü olması, annelerin ebeveyn rollerini daha olumlu değerlendirmelerine katkı sağlamaktadır. Bu sonuç, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin ebeveynlik süreçlerinde psikolojik dayanıklılığı destekleyen müdahalelerin (örneğin; grup terapileri, stres yönetimi programları, farkındalık temelli eğitimler, sosyal destek grupları) önemli olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, psikolojik dayanıklılığı yüksek olan annelerin ebeveyn öz yeterliklerinin de yüksek olduğu görülmektedir.

### 5.11. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Duyguları ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki

Araştırmanın bu bölümünde, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanı ile utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanı arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = .182$, $p < .01$). Bu bulgu, utanç ve suçluluk düzeyleri arttıkça annelerin psikolojik dayanıklılıklarının da belirli ölçüde arttığını göstermektedir. Ancak ilişkinin düşük düzeyde olması, bu iki değişkenin birbirini sınırlı biçimde etkilediğine işaret etmektedir.

Bu sonuç, ilk bakışta beklenmedik görünse de bazı literatür bulgularıyla tutarlıdır. Örneğin, Ercan (2019) ve Arslan (2021) çalışmalarında, özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin utanç ve suçluluk duygularını zamanla "telafi edici" bir mekanizma olarak dönüştürüp psikolojik dayanıklılıklarını güçlendirebildiklerini belirtmiştir. Yani, çocuklarının durumuna dair hissettikleri suçluluk, bazı ebeveynlerde daha fazla çaba gösterme, problem çözme ve uyum sağlama davranışlarını tetikleyebilmektedir. Bu durum, utanç ve suçluluk gibi olumsuz

duyguların her zaman zayıflatıcı değil, kimi koşullarda motive edici bir işlev görebileceğini göstermektedir (Tangney ve Dearing, 2002).

Genel olarak değerlendirildiğinde, elde edilen bulgular, utanç ve suçluluk duygularının psikolojik dayanıklılık üzerinde çift yönlü bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir. Bir yandan bu duygular, ebeveynlerin çocuklarının ihtiyaçlarına daha duyarlı hale gelmelerini sağlayarak dayanıklılığı artırabilir; diğer yandan, aşırı düzeyde yaşandığında öz yeterlik ve benlik algısını zayıflatabilir. Bu nedenle, özel gereksinimli çocuğa sahip annelere yönelik psikolojik destek programlarında yalnızca stresle baş etme becerileri değil, duygusal farkındalık ve öz-şefkat temelli yaklaşımlar da yer almalıdır (Neff, 2011). Böylelikle, utanç ve suçluluk duyguları daha sağlıklı biçimlerde dönüştürülerek psikolojik dayanıklılığın güçlendirilmesi mümkün olabilir.

### 5.12. Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duygularının Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi

Araştırma grubunda yer alan, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk duygularının annelerin psikolojik dayanıklılığı üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Çoklu Doğrusal Regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar analiz edilmiştir. Bu analizlerde ebeveyn öz yeterlik ölçeği toplam puanı ile utanç ve suçluluk ölçeği alt faktör puanlarının her biri bağımsız değişken, ebeveynlerin psikolojik dayanıklılığı ise bağımlı değişken olarak ele alınmıştır.

Bulgular incelendiğinde; ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk ölçeği alt boyutlarının psikolojik dayanıklılığı yordama denklemi ($R2=.065$, $F=7.209$, $p<.01$) önemlidir. Ebeveyn öz yeterliği ile utanç ve suçluluk ölçeğini oluşturan alt boyutlar, psikolojik dayanıklılıktaki toplam varyansın %6.5'ini açıklamaktadır. Standardize edilmiş regresyon katsayısına (ß) göre yordayıcı değişkenlerin psikolojik dayanıklılık üzerindeki göreli önem sırası; utanç, ebeveyn öz yeterliği ve suçluluk şeklindedir.

Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin sonuçlar incelendiğinde ise ebeveyn öz yeterliği ile utanç alt boyutunun psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli yordayıcı oldukları görülmüştür. Suçluluk alt boyutunun ise psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Tüm bu sonuçlar doğrultusunda ebeveyn öz yeterliği ile utanç alt boyutunun psikolojik dayanıklılık üzerinde düşük düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu belirlenmiştir.

Psikolojik dayanıklılık denklemi ile ilgili bulgular, ebeveyn öz yeterliliği, utanç ve suçluluk arasındaki karmaşık etkileşimi vurgulamaktadır. Sonuçlar, bu faktörlerin psikolojik dayanıklılıktaki varyansın mütevazı %6.5'ini oluştururken, utanç ve ebeveyn öz yeterliliğinin

önemli öngörücüler olarak ortaya çıktığını, suçluluğun esnekliği önemli ölçüde etkilemediğini göstermektedir. Bu, ebeveyn öz yeterliliğini artırmanın ve utancı ele almanın annelerdeki dayanıklılığı teşvik etmek için önemli olabileceğini düşündürmektedir. Ebeveynlerde daha yüksek öz yeterlilik, çocukların dayanıklılığını olumlu yönde etkileyebilecek daha iyi ebeveynlik uygulamalarıyla ilişkilidir (Aktu, 2024).

# SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterliliği, utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki incelenerek, annelerin bu zorlu süreçte karşılaştıkları duygusal yüklerin ve bu yüklerin psikolojik dayanıklılıkları üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak ve bu alanda destekleyici müdahalelerin geliştirilmesine katkı sağlayabilmek amaçlanmıştır.

Bu bağlamda yaptığımız çalışmada;

Özel gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterlik Düzeyleri incelendiğinde **özel gereksinimli çocuğu olan annelerin ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin (M=95.93, SD=14.797) yüksek seviyede olduğu görülmüştür.** Annelerin yüksek ebeveyn öz yeterliliği, psikolojik iyi olma durumu, stres yönetimi ve toplumsal destek ile esnekliğini gösteren sebepler olabilir. Bu anneler, kısıtlayıcı bakımlarında, yetkin hissetmekte ve bu durum, genel yaşam kalitelerini olumlu yönde etkilemektedir.

Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Utanç ve Suçluluk Düzeyleri incelendiğinde **özel gereksinimli çocuğu olan annelerin, utanç ve suçluluk ölçeği alt boyutlarından "utanç" düzeylerinin (M=42.56, SD=10.667) yüksek, "suçluluk" düzeylerinin ise çok yüksek (M=51.94, SD=11.668) seviyede olduğu görülmüştür.**

Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri incelendiğinde, toplam **psikolojik dayanıklılık düzeylerinin (M=98.63, SD=10.515) orta seviyede olduğu** tespit edilmiştir.

Tüm bu araştırmaların yanısıra bu bulgular ayrıca;

Eğitim Durumu Değişkenine Göre, Sosyo-ekonomik Düzey Değişkenine Göre, Yaşanılan Yer Değişkenine Göre, Çalışma Durumu Değişkenine Göre, Çocuğun Özel Gereksinim Türü Değişkenine Göre alt boyutlarıyla da analiz edilmiş ve sonuçlar tartışma bölümünde ayrıntılı olarak raporlanmıştır.

Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duyguları Arasındaki İlişki incelendiğinde **utanç ve suçluluk ölçeği alt boyutlarından "suçluluk" ile ebeveyn öz yeterliği (r=.164, p<.01) arasından pozitif yönde düşük düzeyde ilişki görülmüştür. Bunun yanında "utanç" alt boyutu ile ebeveyn öz yeterliği (r=.024, p>.01) arasında anlamlı ilişki düzeyi olmadığı** görülmüştür.

Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Annelerin Ebeveyn Öz Yeterliği ile Utanç ve Suçluluk Duygularının Psikolojik Dayanıklılık Üzerindeki Etkisi incelendiğinde sonuçlar incelendiğinde ise **ebeveyn öz yeterliği ile utanç alt boyutunun psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli**

**yordayıcı oldukları görülmüştür. Suçluluk alt boyutunun ise psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.** Ebeveyn öz yeterliği ile utanç alt boyutunun psikolojik dayanıklılık üzerinde düşük düzeyde bir etki büyüklüğüne sahip olduğu belirlenmiştir.

**Araştırmanın Temel Hipotezlerinin Sonuçları:**

**H1:** Ebeveyn öz yeterliliği ile utanç ve suçluluk duyguları arasında negatif yönde anlamlı ilişki vardır. Sonuç; analizler, "suçluluk" ile ebeveyn öz yeterliği arasından pozitif yönde düşük düzeyde ilişki görülmüştür. Bunun yanında "utanç" alt boyutu ile ebeveyn öz yeterliği arasında anlamlı ilişki düzeyi olmadığı görülmüştür. Bu nedenle 1. hipotez desteklenmemiştir.

**H2:** Ebeveyn öz yeterliliği ile psikolojik dayanıklılık toplam puanı arasında pozitif yönde anlamlı ilişki vardır. Bu çalışmanın bulguları 2. hipotezi doğrulamıştır.

**H3:** Utanç ve suçluluk duyguları ile psikolojik dayanıklılık arasında negatif yönde anlamlı ilişki vardır. Bu çalışmanın bulguları psikolojik dayanıklılık ölçeği toplam puanı ile utanç ve suçluluk ölçeği toplam puanı arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu nedenle 3. hipotez desteklenmemiştir.

**H4:** Ebeveyn öz yeterliliği, utanç ve suçluluk duyguları psikolojik dayanıklılığı anlamlı şekilde yordar. Bu çalışmanın bulguları ebeveyn öz yeterliği ile utanç alt boyutunun psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli yordayıcı oldukları görülmüştür. Suçluluk alt boyutunun ise psikolojik dayanıklılık üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir. Bu nedenle 4. hipotez kısmen desteklenmiştir.

**H5:** Eğitim düzeyine göre psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasında anlamlı fark vardır. Bu çalışmanın bulguları 5. hipotezi doğrulamıştır.

**H6:** Sosyo-ekonomik düzeye göre utanç ve suçluluk düzeyleri arasında anlamlı fark vardır. Bu çalışmanın bulguları 6. hipotezi doğrulamıştır.

**H7:** Çocuğun özel gereksinim türüne göre annelerin utanç ve suçluluk düzeyleri arasında anlamlı fark vardır. Bu çalışmanın bulgularına göre anlamlı fark tespit edilmemiştir. 7. Hipotez desteklenmemiştir.

Bu bulgular, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin yüksek ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin olumlu bir kaynak olduğunu, ancak yüksek utanç ve suçluluk duygularının psikolojik dayanıklılıklarını sınırlayabileceğini göstermektedir. Destekleyici müdahalelerin, özellikle utanç ve suçluluk duygularını ele alarak annelerin psikolojik dayanıklılıklarını artırmaya yönelik olarak tasarlanması, bu gruba anlamlı bir fayda sağlayabilir. Tüm bu çalışmaların ışığında şu öneriler verilebilir;

**Psikolojik Destek Programlarının Geliştirilmesi**

- ✓ Utanç ve Suçluluk Duygularını Azaltmak İçin Terapi:

  Anneler için bireysel ve grup terapileri düzenlenerek, suçluluk ve utanç duygularıyla başa çıkmalarına yardımcı olunabilir. Bu terapilerde bilişsel davranışçı terapi (BDT) gibi yaklaşımlar kullanılabilir.
- ✓ Duygusal Dayanıklılık Eğitimleri:

  Stres yönetimi, mindfulness (bilinçli farkındalık) ve pozitif psikoloji temelli müdahaleler uygulanabilir. Bu eğitimler annelerin ruhsal dayanıklılıklarını artırabilir.

**Sosyal Destek Mekanizmalarının Güçlendirilmesi**

- ✓ Aile ve Toplum Destek Programları:

  Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin toplumsal destek sistemlerine erişimlerini artıracak mekanizmalar oluşturulabilir. Örneğin, destek grupları, anne-çocuk etkinlikleri veya çevrimiçi destek platformları.
- ✓ Toplum Farkındalığını Artırma:

  Toplum genelinde özel gereksinimli bireyler ve ailelerine yönelik farkındalık kampanyaları düzenlenebilir. Bu tür kampanyalar, annelerin damgalanma ve yalnızlık hislerini azaltabilir.

**Eğitim ve Bilgilendirme Programları**

- ✓ Ebeveynlik Eğitimleri:

  Annelerin ebeveyn öz yeterliliğini artırmak için özel gereksinimli çocuk bakımı ve gelişimi konusunda eğitim programları düzenlenebilir.
- ✓ Kaynak Yönetimi ve Haklar Bilgilendirmesi:

  Annelerin çocukları için mevcut destek hizmetlerini, yasal haklarını ve finansal yardımları öğrenmelerine olanak sağlayacak rehberlik hizmetleri sağlanabilir.

**Araştırma ve Uygulama Tabanlı Geliştirmeler**

- ✓ Uzun Dönem Takip Çalışmaları:

  Annelerin psikolojik dayanıklılığını artırıcı müdahalelerin uzun vadeli etkilerini incelemek için takip çalışmaları yapılabilir.
- ✓ Kişiselleştirilmiş Müdahaleler:

  Her annenin ihtiyaçları farklı olabileceğinden, bireyselleştirilmiş psikolojik ve sosyal destek programları oluşturulabilir.

**Çocukların İhtiyaçlarına Yönelik Hizmetler**

- ✓ Kapsayıcı Eğitim ve Rehabilitasyon Hizmetleri:
  Çocukların özel eğitim, fiziksel terapi ve diğer gelişimsel ihtiyaçlarına erişimin artırılması, annelerin bakım yükünü hafifletebilir.
- ✓ Bakım Hizmeti Alternatifleri:
  Annelerin ara verebileceği veya nefes alabileceği geçici bakım hizmetleri (respite care) sağlanabilir.

**Toplumsal Politika Önerileri**

- ✓ Esnek Çalışma Modelleri:
  Özel gereksinimli çocuk sahibi ebeveynlerin iş-yaşam dengesini sağlamalarına yardımcı olacak esnek çalışma modelleri sunulabilir.
- ✓ Finansal Destekler:
  Özel gereksinimli bireylerin bakımı için ailelere finansal destek programları geliştirilebilir.

Bu öneriler, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin yaşam kalitelerini artırmayı, psikolojik dayanıklılıklarını desteklemeyi ve toplumsal entegrasyonlarını kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. Hem bireysel hem toplumsal düzeyde uygulanabilecek bu yaklaşımlar, annelerin karşılaştığı duygusal yükleri hafifletmekte etkili olabilir.

# KAYNAKÇA


Abberley, P. (1987). The Concept of Oppression and The Development of a Social Theory of Disability. Disability, Handicap and Society, 2(1), 5-19.

Abdi, P., Kumar, S.(2022) Effects of Parental Support Group on Perceived Stress and SelfEsteem among Parents of Children with Special Needs. *The International Journal of Indian Psychology* ISSN 2348-5396 (Online) | ISSN: 2349-3429 (Print) Volume 10, Issue 4, October- December, 2022 DIP: 18.01.031.20221004, DOI: 10.25215/1004.031

Ahola, A., Stenberg, H., Laitila, A., Kumpulainen, K. (2023). Supporting Parental Self-Efficacy in Family Therapy. *Austin journal of psychiatry and behavioral sciences*. Sci. 9(2): 1096.

Aktu, Y. (2024) Ebeveynlik stresinin Türk ebeveynler arasında ebeveynlik öz yeterliliği ve ebeveyn tükenmişliği üzerindeki rolü: ılımlı bir aracılık modeli. BMC Psikoloji, 12(1) doi: 10.1186/s40359-024-01980-7

Albanese, A. M., Gabrielle, R. R., Pamela, A. G. (2019). The role of parental self-efficacy in parent and child well-being: A systematic review of associated outcomes. Child: Care, Health and Development: Volume 45, Issue 3

Almheiri, A.M.A., Alhammadi, A.S., Alzaman, K.Y., Albedwawi, M.S., Alzaabi, N.S., Alshehhi, H.M., Haq, B.U. (2023) Maternal Mental Health of Children with Special Needs. *European Journal of Health Sciences*ISSN 2520-4645 (online)Vol.9 No 2, pp 37-48, 2023

Apriani, R. ve Risnawa, W. (2020). Parenting Self-Efficacy Among Full-Time Working Mothers in Jabodetabek. 508-513. doi: 10.2991/ASSEHR.K.201209.078

Aslan, T.K., Burucu, R., Akdoğan, Y.(2023). Factors affecting work-life balance and psychological resilience levels of nurses working in internal clinics during COVID-19. *European Journal of Clinical and Experimental Medicine Eur J Clin Exp Med 2023*; 21 (3): 506–512

Augustine, J. M. (2014). The Unequal Importance of Maternal Education and Family Structure for Children's Early Success. Social Forces, 93(2):687-718. doi: 10.1093/SF/SOU072

Aydın, Y. E., ve Buğa, A. (2020). Özel yetenekli çocukların ebeveynlerinin akılcı olmayan inançları ve ebeveyn yetkinliklerinin incelenmesi. *OPUS International Journal of Society Researches*, *15*(22), 1373-1407.

Azevedo, F., André, R., Quintão, A., Jeremias, D., Almeida, C. (2022). Shame and psychopathology. Its role in the genesis and perpetuation of different disorders. European Psychiatry Published online by Cambridge University Press. doi: 10.1192/j.eurpsy.2022.1811

Ballesteros, L. M., Ann, B. Z. D., Maree, E. E., Mae, F. H., Marie, H. C., Miguel, L. A., Gaile, S. C., Epe, J. G., Fudalan, M. V.(2024) Social Support and Perceived Stress among Parents of Children with Special Needs in Tagbilaran City, Bohol. Volume 3 Issue 3, Year 2024ISSN: 2158-8155 (Online), 2832-4854 (Print)DOI: https://doi.org/10.54536/ajmri.v3i3.2766

Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. Psychological Review, 84, 191-215.

Bandura, A. (1997). Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W. H. Freeman, 1997, 606 pages.

Bandura, A. (2012). On the Functional Properties of Perceived Self-Efficacy Revisited. *Journal of Management Journal of Management* Vol. 38 No. 1, January 2012 9-44 DOI: 10.1177/0149206311410606

Basım, H. Nejat ve Çetin, Fatih (2011). Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22, 2, 104-114.

Baumeister, R. F., Stillwell, A. M., Heatherton, T. F. (1994). Guilt: An interpersonal approach. *Psychological Bulletin*, 115(2), 243-267.

Baumeister, R. F., ve Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin, 117*(3), 497–529.

Beata, P. (2016). The Shame of Having a Disabled Child. Wiadomości lekarskie (Warsaw Poland), 69:306-313.

Bek, H., Gülveren, H., ve Şen, B. (2012). Otistik çocuğa sahip ebeveynlerle normal çocuğa sahip olan ebeveynlerin atılganlık, suçluluk ve utanç düzeyleri bakımından incelenmesi. *Turkish International Journal of Special Education and Guidance & Counceling,* 1(2), 1-7.

Bildirici, F. (2014). Özel eğitime gereksinimi olan çocuğa sahip ailelerde aile yükü ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Haliç Üniversitesi.

Buchholz, A., Czerwińska, K., Nowakowska, W. M. (2024). Psychological Resilience and Perceived Social Support of Mothers of Children with Autism Spectrum Disorder (ASD). Lubelski Rocznik Pedagojikzny . https://doi.org/10.17951/lrp.2024.43.1.47-65 .

Burris, B. (1991). Employed Mothers : The Impact of Class and Marital Status on Prioritizing of Family and Work. *Social Science Quarterly,* 72, 50-66.

Cakir, G., Isik, U., Ustun, U.D., Su, N., Gumusgul, O. (2024) Resilience among Turkish adolescents: A multi-level approach. PLoS ONE 19(7): e0300165. https://doi.org/10.1371/journal. pone.0300165

Caldwell, J. G., Shaver, P. R., Li, C. S. (2020). Shame, guilt, and adjustment: Associations with parent-child relationship quality and self-esteem. *Personality and Individual Differences*, 161, 109950. https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.109950

Caldwell, J., Meredith, P., Whittingham, K., Ziviani, J. (2020). Shame and guilt in the postnatal period: A systematic review. *Journal of Reproductive and Infant Psychologycald*, 39(1), 67–85. https://doi.org/10.1080/02646838.2020.1754372

Carollo, A., Bonassi, A., Lim, M., Gabrieli, G., Setoh, P., Dimitriou, D., Esposito, G. (2021). Developmental disabilities across the world: A scientometric review from 1936 to 2020. Research in Developmental Disabilities,117, 104031.

Cauda, L.N. (2017). Raising a Child with a Disability: Coping Mechanisms and Support Needs. PCOM Psychology Dissertations. 432. https://digitalcommons.pcom. edu/psychology_dissertations/432

Cavalera, C., ve Quiroga-Garza, A. (2024). The Resilience Factor: Examining its Potential to Alleviate Shame and Guilt in School Bullying.. *Journal of interpersonal violence*, 8862605241270075 . https://doi.org/10.1177/08862605241270075.

Cavkaytar, A., Aksoy, V. ve Ardıç, A. (2014). Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği geçerlik ve güvenirlik çalışmasının güncellenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 4*(1), 69-76.

Cheng, A.W.Y. ve Lai, C.Y.Y. (2023) Parental stress in families of children with special educational needs: a systematic review. Front. Psychiatry 14:1198302. doi: 10.3389/fpsyt.2023.1198302

Chmitorz, A., Kunzler, A., Helmreich, I., Tüscher, O., Kalisch, R., Kubiak, T., Wessa, M., Lieb, K. (2018). Intervention studies to foster resilience – A systematic review and proposal for a resilience framework in future intervention studies. Clinical Psychology Review 59. 78–100

Connor, K. M., Davidson, J. R. (2003). Development of a newresiliencescale: The conner davidson resiliencescale (CD-RISC). Depression And Anxiety. 18, 76-82.

Craig, F., Savino, R., Fanizza, I., Lucarelli, E., Russo, L., Trabacca, A. (2020). A Systematic Review of Coping Strategies in Parents of Children with Attention Deficit Hyperactivity Disorder (ADHD). Research in Developmental Disabilities, 98, Article ID: 103571. https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31931455/
https://doi.org/10.1016/j.ridd.2020.103571

Çattık, M. (2015). *Gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin sosyal destek ve öz yeterlilik düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Master's thesis, Anadolu University (Turkey)).

Dabrowska, A. ve Pisula, E.(2010). Parenting stress and coping styles in mothers and fathers of pre-school children with autism and Down syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*. volume 54 part 3 pp 266–280 doi: 10.1111/j.1365-2788.2010.01258.x

Davis, N. O. ve Carter, A. S. (2008). Parenting Stress in Mothers and Fathers of Toddlers with Autism Spectrum Disorders: Associations with Child Characteristics, 38:1278–1291 DOI 10.1007/s10803-007-0512-z

Deng, W.,Goh, E.C.L., De Mol, J. (2022). Algılanan ekonomik sıkıntının yörüngeleri: Anne ve çocuğun ruh sağlığı ile ilişkiler ve öz saygının rolü. Güncel Psikoloji , 1–13. https://doi.org/10.1007/s12144-022-03009-x

Eripek, S. (Ed.). (2007). Özel eğitim. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Açiköğretim Fakültesi Yayınları.

Eryılmaz, İ., Dirik, D., Öney, T. (2024). A phenomenological study on psychological resilience of aircraft rescue and fire fighting professionals. Current Psychology, 43:20286–20308 https://doi.org/10.1007/s12144-024-05862-4

Estojero, M. G. V.(2022). Behavioral Challenges of Parents to Children with Special Needs. *European Journal of Education and Pedagogy Published Online*: March 1, 2022 ISSN: 2736-4534 DOI :10.24018/ejedu.2022.3.2.279

Farmad, M. R., Saadi, Z. E., Marashian, F. S., Shoushtari, M. T., Parvin, E. (2024). The Mediating Role of Parental Self-Efficacy in the Relationship Between Social Loneliness and Family Quality of Life Among Mothers of Children with Autism. *Caspian Journal of Health Research*, 9(4):217-224. doi: 10.32598/cjhr.9.4.505.2.1

Feizi, A., Najmi, B., Salesi, A., Chorami, M., Hoveidafar, R. (2014). Parenting stress among mothers of children with different physical, mental, and psychological problems. J Res Med Sci;19:145-52.

Fletcher, D., ve Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: A review and critique of definitions, concepts, and theory. European Psychologist VOL. 18, NO. 1 Doi:https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000124

Fu, W. Li, R. Zhang, Y. G. Ke, H. (2023). Parenting Stress and Parenting Efficacy of Parents Having Children with Disabilities in China: The Role of Social Support. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3):2133-2133. doi: 10.3390/ijerph20032133

Galbally, M., Watson, S. J., Coleman, M. R., Worley, P., Leanda, V., Padmanabhan, V. T., Lewis, A. J. (2022). Rurality as a predictor of perinatal mental health and well-being in an Australian cohort.. *Australian Journal of Rural Health*, 31(2):182-195. doi: 10.1111/ajr.12934

Gao, L., Lu, Y., Zhang3, N., Wang, Y., Yang, W., Deng, X.(2023). Psychological Resilience-Based Multifactorial Framework of Expatriate Adjustment. Psychology Research and Behavior Management 2023:16 3907–3924

Gessulat, J., Oppermann, E, Cohen, F. Anders, Y. (2023). Parental self-efficacy in relation to family characteristics. *Journal of Early Childhood Research*. Vol. 21, pp 224-240

Glatz, T., Buchanan, C. M. (2015). Change and Predictors of Change in Parental Self-Efficacy From Early to Middle Adolescence. Developmental Psychology, Vol. 51, No. 10, 1367–1379 https://doi.org/10.1037/dev0000035

Göçtü, N. G. (2014). Farklı gelişen çocukların kardeşleri ve annelerinin suçluluk ve utanç, depresyon düzeyi ve stresle başa çıkma becerilerinin incelenmesi. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul*.

Güney, E. (2025). Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin psikolojik esneklik, bilişsel esneklik, suçluluk ve utanç düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, Türkiye.

Gyeong, A. P. ve Lee, O. N. (2022) Research Article The Moderating Effect of Social Support on Parental Stress and Depression in Mothers of Children with Disabilities Hindawi Occupational Terapy International Volume 2022, Article ID 5162954, 8 pages https://doi.org/10.1155/2022/5162954

Hammarlund, M., Granqvist, P. ve Forslund, T. (2021). Mothers with Mild Mental Retardation: Emotion Interpretation, Trauma, and Child Attachment Representations. *American Journal of Intellectual and Developmental Disabilities,* 126 4, 341-356. https://doi.org/10.1352/1944-7558-126.4.341.

Hastings, R. P. ve Brown, T. (2002). Behavior problems of children with autism, parental self-efficacy, and mental health. *American Journal on Mental Retardation*, 107(3), 222-232. doi: 10.1352/0895-8017(2002)1072.0.CO;2

Hawkins, L., Centifanti, L. C. M., Holman, N. Taylor, P. (2019). Parental adjustment following pediatric burn injury: The role of guilt, shame, and self-compassion. *Journal of Pediatric Psychology,* 44, 229–237. https://doi.org/10.1093/jpepsy/jsy079

Hayes, S. A. ve Watson, S. L. (2013). The Impact of Parenting Stress: A Meta-Analysis of Studies Comparing the Experience of Parenting Stress in Parents of Children with and without Autism Spectrum Disorder. *Journal of Autism & Developmental Disorders,* 43, 629-642. https://doi.org/10.1007/s10803-012-1604-y

Heiman, T. (2021). Parents' Voice: Parents' Emotional and Practical Coping with a Child with Special Needs. Psychology, 12, 675-691. https://doi.org/10.4236/psych.2021.125042

Hong, R. Y., Ding, X. P., Chan, K. M. Y., Yeung, W-J. J. (2024). The influence of socio-economic status on child temperament and psychological symptom profiles.. British Journal of Psychology, doi: 10.1111/bjop.12701

Hosser, D., Windzio, M., Greve, W. (2008) Guilt and Shame as Predictors of Recidivism. Psychology Criminal Justice and Behavior. Volume 35, Issue 1 https://doi.org/10.1177/0093854807309224

Islam, MZ., Farjana, S., ve Shahnaz, R. (2013). Zihinsel Engelli Çocukların Ebeveynlerinde Stres. *Bangladeş Tıp Bilimleri Dergisi, 12* (1), 74–80.

İnal, A. E. (2022). Özel gereksinimli çocukların ve normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinin psikolojik dayanıklılıkları, aile dayanıklılıkları ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Uluslararası akademik yönetim bilimleri dergisi*, 8(12):21-45. doi: 10.51947/yonbil.1088348

Jackson, J. O'Donoghue, E. M. Helm, J. R. Gentilcore, L. Hussain, A. (2024). "Some Days Are Not a Good Day to Be a Mum": Exploring Guilt and Shame in the Early Postpartum Period. doi: 10.20944/preprints202410.2496.v1

Jang, S.J., Lee, H., Chung, S.J. (2025). Examining the role of self-conscious emotions and perfectionistic self-presentation in workplace bullying among Korean nurses: a cross-sectional study. BMC Nurs 24, 528 https://doi.org/10.1186/s12912-025-03176-9

Jarašiūnaitė, G., Kniežaitė, J., Sakalauskienė, E. ,Ayers, S. Bogaerts,A. Riklikienė, O. (2024). Guilt-and Shame-Proneness, Birth-related Post-traumatic Stress and Post-Traumatic Growth in Women with Preterm Birth INQUIRY: *The Journal of Health Care Organization, Provision, and Financing* Volume 61, https://doi.org/10.1177/00469580241299604

Jespersen, LN, Michelsen, SI, Tjørnhøj-Thomsen, T., Svensson, MK, Holstein, BE ve Due, P. (2019). Engellilikle yaşamak: sosyal ilişkiler, sosyal katılım ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiler üzerine nitel bir çalışma. Engellilik ve Rehabilitasyon, 41 (11), 1275–1286.

Jones, T. L., ve Prinz, R. J. (2005). Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. Clinical Psychology Review, 25(3), 341-363.

Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji*. Koç Üniversitesi Yayınları.

Kahraman, N., Barut, Y., Kahraman,Y. Yıldız, K., Gök,U.D., Atalay,D. (2023) Ebeveynlerin Psikolojik Sağlamlık Düzeyi İle Öz Yeterlilik Düzeyinin Değerlendirilmesi. *Ases Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi Yıl 3 Cilt: 3 Sayı: 1*

Kandel, I., ve Merrick, j. (2003). The Birth of a Child with Disability Coping by Parents and Siblings. *The Scientific World JOURNAL* 3, 741-750 ISSN 1537-744X; DOI 10.1100/tsw.2003.63

Kara, A., ve Yıldırım, F., (2021). The relationship between the paternal participation and psychological resilience of mothers in children with particular mental needs. Psychology Medicine. DOI:10.1111/ppc.12754. Corpus ID: 232123601

Karadağ, G., (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri [Hardships undergone by mothers with handicapped children, hopelessness and social support from family]. TAF Preventive Medicine Bulletin, 8, 315-322.

Karasar, N. (2011). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Nobel Yayınları. Karslı, F. ve Ayas, A. (2010). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilimsel Süreç Becerileri Konusundaki Farkındalıkları ve Performansları, 9. Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi, 23-25 Eylül, İZMİR.

Karasar, N. (2012). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Karimi, M., Najafi, S., Tarkhan, R.A. (2022). Shame over Having a Child with a Learning Disorder and Academic Performance of Affected Students: Mediating Role of Parental Involvement. Mental Health: Research and Practice. ISSN: 2980-8502 2022, Vol. 1, No. 2, 35-42.DOI: 10.22034/MHRP.2022.329435.1008

Kestler–Peleg, M., GreenblattKimron, L., Even-Zohar, A., Lavenda, O. (2023). Parental Self-Efficacy Among Israeli Older Adults. Canadian Journal on Aging / La Revue canadienne du vieillissement 42(4), 631–641. https://doi.org/10.1017/S0714980823000144

Kırbaş, Z .Ö., Emel, N. (2024). Özel gereksinimli çocuk sahibi annelerin aileden aileye destek algıları, genel refah ve psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişki. *Tıp Bilimi | Uluslararası Tıp Dergisi,* 13(3):719-719. doi: 10.5455/medscience.2024.07.083

Kim, S., Thibodeau, R., Jorgensen, R. S. (2011). Shame, guilt, and depressive symptoms: A meta-analytic review. Psychological Bulletin, 137, 68-96. doi: 10.1037/a0021466

Kuhn, J. C., ve Carter, A. S. (2006). Maternal self-efficacy and associated parenting cognitions among mothers of children with autism. *American Journal of Orthopsychiatry*, 76(4), 564–575. https://doi.org/10.1037/0002-9432.76.4.564

Kumaş, Ö. A., ve Sümer, H. M. (2019). Özel gereksinimli küçük çocuğu olan annelerin, öz yetkinlikleri, yılmazlık düzeyleri ve stres düzeyleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 27(1), 163-173. https://doi.org/10.24106/kefdergi.2445

Laird, K. T., Krause, B., Funes, C., Lavretsky, H.(2019). Psychobiological factors of resilience and depression in late life. Translational Psychiatry 9:88 https://doi.org/10.1038/s41398-019-0424-7

Lloyd, T., ve Hastings, R. (2009). Parental locus of control and psychological wellbeing in mothers of children with intellectual disability. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 34(2), 104–115.

Luthar, S. S., Cicchetti, D., ve Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child Development*, 71(3), 543–562. https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164

Maheswari, K., Sasikala, G., Panneerselvam, P. (2020). Association between Stress Scores with Demographic Variables in Mothers of Children Attending Normal School and Special School. *Indian Journal of Public Health Research & Development,* 11(06), 307-311.

Mahoney, F. P.(2009). The relationship between parenting stress andmaternal responsiveness among mothers of children withdevelopmental problems. Case Western Reserve University.

Masten, A. S. (2001). Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, *56*(3), 227–238.

Matambanadzo, P. Rhoda, A. (2024). Contextual factors experienced by mothers of children with special needs. *South African journal of physiotherapy*, 80(1) doi: 10.4102/sajp.v80i1.2060

Matin, H., Ahmadi, S., Jalali, M. (2019). Phenomenology of the experiences of mothers of children with learning disabilities. *Journal of Family Psychology*, 5(2):53-64.

Miodrag N., Burke, M., Tanner, S. E., Hodapp, R.M. (2015) Adverse health in parents of children with disabilities and chronic health conditions: a meta-analysis using the Parenting Stress Index's Health Sub-domain. *Journal of Intellectual Disability Research* 59, 257–271.

Mirza, M., Krischer, A., Stolley, M., Magaña, S., Martin, M. (2018). Review of parental activation interventions for parents of children with special health care needs. Child: Care, Health and Development, 44, 401–426. https://doi.org/10.1111/cch.12554.

Moes, D., Koegel, R. L., Schreibman, L., Loos, L. M. (1992) Stress profiles for mothers and fathers of children with autism. Psychological Reports 71, 1272–4

Montigny, D.F. ve Lacharité, C. (2005). Perceived parental efficacy: Concept analysis. *Journal of advanced nursing*, 49(4), 387-396.

Murphy, N. A., Caplin, B., Young, P. C. (2007) "The health of caregivers for children with disabilities: caregiver perspectives," Child: Care, Health and Development, vol. 33, no. 2, pp. 180– 187

Nalbant, A. (2016). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden 5 yaş çocuklarının mizaç, sosyal yetkinlik özellikleri ile çaba sarf ederek kendini denetleme becerisi arasındaki ilişkinin incelenmesi (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara

Naz, S., Noor, F. (2024). Family Quality of Life and Psychological Health Factors among Parents with Intellectually Disable Children; The Influence of Parenting Self-efficacy. Review of applied management and social sciences, 7(4):513-531. doi: 10.47067/ramss.v7i4.396

Nurlaili, A. S. (2024). Eksistensi wanita karir dalam mendukung keharmonisan rumah tangga. ASA, 6(1):25-37. doi: 10.58293/asa.v6i1.88

Nurlatifah, R. ve Fikrie, F. (2022). Relationship Between Parenting Self Efficacy And Parenting Stress In Parents Of Children With Special Needs. *Healthy-Mu journal* - Vol. 5, Iss: 2, pp 63-69. DOI: https://doi.org/10.35747/hmj.v5i2.207

Nursanti, S. (2024). Mental Health Resilience of Children of Mothers with Special Needs.Hearty . https://doi.org/10.32832/hearty.v12i2.16379.

Orhan, I., Ünal, E., Ağralı, C. (2025). The Relationship Between Employment Guilt and Psychological Resilience Levels of Working Mothers.. *Nursing & health sciences*, 27 2, e70088 . https://doi.org/10.1111/nhs.70088.

Özdemir, C. Ve Kaplan, A.(2024). Factors affecting psychological resilience, self-efficacy and job satisfaction of nurse academics: A cross-sectional study. Int Nurs Rev. 2024;1–9. DOI: 10.1111/inr.13007

Özkubat, S., Elibol, F. (2018). Ebeveyn Özyeterliklerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. 4 th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), Volume 3: Socal Studes, 212-220

Paulík, K. (2022). Pojetí psychické odolnosti českými a slovenskými psychology. Psychologie a její kontexty 13(2), 21–33

Pigeon, S., Fernet, M., Brassard, A., Langevin, R. (2025). Rebuilding what has been ruined. Child Abuse & Neglect. Cilt 165 , Temmuz 2025, 107478 DOI:10,1016/j.chiabu.2025,106393

Potapchuk, E. Ve Polishchuk, O. (2024). Resilience is the potential to restore the individual in difficult life circumstances. *Psychological Journal* , (11), 45–52. https://doi.org/10.31499/2617-2100.11.2023.298404

Pranindita, P. ve Ayriza, Y. (2018). The Relationship of Parenting Self-Efficacy as A Predictor of Resilience to Parents of Children with Special Needs in Inclusive Schools. Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 296 International Conference on Special and Inclusive Education (ICSIE)

Pranindita, Y., ve Ayriza, Y. (2019). The relationship between parental self-efficacy and resilience among parents of children with autism. *International Journal of Instruction*, 12(4), 655–670. https://doi.org/10.29333/iji.2019.12442a

Priscilla K., Coleman, Katherine H., Karraker.(1998). Self-Efficacy and Parenting Quality: Findings and Future Applications. Developmental Review Volume 18, Issue 1, March 1998, Pages 47-85 https://doi.org/10.1006/drev.1997.0448

Rasheed, A. (2022). Hope, quality of life and self-efficacy in mothers of children with special needs. INSPIRA: *Endonezya Journal of Psychological Research.* https://doi.org/10.32505/inspira.v3i1.3850.

Remyau, R. ve Geethulal. (2020). GUILT COMPLEX OF WORKING AND NON WORKING MOTHERS ON CHILD CARE : A COMPARATIVE STUDY. *Global journal for research analysis*, 9.

Resch, J. A., Elliott, T. R., Benz, M. R. (2012) "Depression among parents of children with disabilities," Families, Systems & Health, vol. 30, no. 4, pp. 291–301

Reynolds, C. R. ve Fletcher-Janzen, E. (2007). Encyclopedia of Special Education: A Reference for the Education of Children, Adolescents, and Adults with Disabilities and Other Exceptional Individuals. *Open Journal of Social Sciences* Vol.2 No.8

Rizka, N., Fikrie, F. (2022). Relationship Between Parenting Self Efficacy And Parenting Stress In Parents Of Children With Special Needs. *Healthy-Mu journal*, 5(2):63-69. doi: 10.35747/hmj.v5i2.207

Robertson, WJ. (1994). The Concept of GUILT. *Journal of Psychosocial Nursing and Mental Health Services.* 32(1):15-18. doi:10.3928/0279-3695-19940101-06

Ronkainen, N., Uusiautti, S., Äärelä, T. (2023). SELF-EFFICACY IN PARENTS OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS: A STATE-OF-THE-ART REVIEW OF RESEARCH AND IMPLICATIONS. *European Journal of Special Education Research*. https://doi.org/10.46827/ejse.v9i3.5117.

Rúdólfsdóttir, A. G., Auðardóttir, A. M. (2024). "I feel like I am betraying my child": The socio-politics of maternal guilt and shame. doi: 10.1111/gwao.13124

Rutter, M. (2006). Implications of resilience concepts for scientific understanding. *Annals of the New York Academy of Sciences, 1094*, 1–12.

Sahin, N.H., ve Sahin, N. (1992). Adolescent Guilt, Shame and Depression in Relation to Sociotropy and Autonomy, Paper presented at the World Congress of Cognitive Therapy, June 17-23, Toronto, Canada

Sarah, I., Hofer, J. H., Heine, S., Besharati, J., Yip, C., Frank, R., Brummelman. E. (2024). Self-perceptions as mechanisms of achievement inequality: evidence across 70 countries. npj science of learning, 9 doi: 10.1038/s41539-023-00211-9

Scarnıer, M., Schmader, T., Lıckel, B. (2009). Parental shame and guilt: Distinguishing emotional responses to a child's wrongdoings. Published 1 June 2009 Psychology Personal Relationships. Volume16, Issue 2 Pages 205-220

Schmitt, M. T., Branscombe, N. R., Postmes, T., Garia, A. (2014) "The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: a meta-analytic review," Psychological Bulletin, vol. 140, no. 4, pp. 921–948

Sedova, E., Tokmakova, E. ,Goryacheva, T. ,Gardanova, Z. (2022). Guilt feelings of mothers of children with special needs. European Psychiatry, 65, S234 - S235. https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.607.

Shah, R., Sharma, A., Chauhan, N., Grover, S. (2021). Parenting experiences of raising a child with Attention-deficit / hyperactivity disorder: A pilot study from India. 17(3):57-78.

Shilova, N. P., Brudanov, P. P. (2020). Change of perceptions of the image of the future among youth.. 45-59. doi: 10.25136/2409-8701.2020.4.32736

Shorey, S., Chan, S., Chong, Y., He, H. (2015). Predictors of Maternal Parental Self-Efficacy in Primiparas in the Early Postpartum Period. *Western Journal of Nursing Research* , 37, 1604 - 1622. https://doi.org/10.1177/0193945914537724 .

Sisto, A., Vicinanza, F., Campanozzi, L.L., Ricci, G., Tartaglini, D., Tambone, V. (2019). Towards a Transversal Definition of Psychological Resilience: A Literature Review. Medicina, 55, 745; doi:10.3390/medicina55110745

Skalski-Bednarz, S.B., Toussaint, L.L., Webb JR. Wilson, C.M., Worthington, E., Williams, D.R., Reid, S.D., Surzykiewicz, J. (2024) Religion and flourishing among Afro-Trinidadians: the influence of proneness to guilt/shame and forgiveness by God on the relationship between religious commitment and health. Front. Public Health 12:1443960. doi: 10.3389/fpubh.2024.1443960

Srikruthi,C.H. ve Vijayan, D. (2024). Fear of Reintegration and Maternal Guilt in Working Women-Post Maternity Leave. *International Journal of Health Sciences and Research*, doi: 10.52403/ijhsr.20240551

Sümer, N., Aktürk, G.E., Helvacı, E. (2010). Anne-baba tutum ve davranışlarının psikolojik etkileri: Türkiye'de yapılan çalışmalara toplu bakış. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 42-59.

Şen Ün, Y., ve Akgül, E. (2022). Özel eğitim gereksinimli çocuk annelerinin sorunlarla baş etme yöntemleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Sustainable Educational Studies (JSES),* (Ö1), 247-270.

Şener, Ö., Tutlu, M. G., ve Başgül, Ş. S. (2019). Gelişim Geriliği Olan Çocukların Annelerinin Suçluluk ve Utanç Düzeyleri ile Yaşam Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 36-55.

Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2013). Using multivariate statistics (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.

Tangney, J. P., Stuewig, J., ve Mashek, D. J. (2007). Moral emotions and moral behavior. *Annual Review of Psychology*, 58, 345–372. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070145

Tekbıyık, A. (2014). İlişkisel tarama (M. Metin, ed.). Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri (99-114). Ankara: Pegem A.

Teti, D. M. ve Gelfand, D. M. (1991). Behavioral competence among mothers of infants in the first year: The mediational role of maternal self-efficacy. Child development, 62(5), 918-929

Tien,L.P,. Atiqah, N., Vytialingam, N., Rashid, M. A., Kabir,M. S., Farzana, Y., Nirmala, P., Shirin, L., Gupalo, S., Nazmul, M. H. M. (2022) Stress and quality of life among fathers of special needs children in klang valley *Journal of Pharmaceutical Negative Results*.Volume 13.Special Issue 6 .2022 DOI: 10.47750/pnr.2022.13.S06.135

Toraman, Ç., Sarıgedik, E., Toraman, M.Ç., Noyan, C.O. (2023). Kurum bakımında kalan ergenlerin, psikolojik dayanıklılık, öz yeterlilik ve sosyal duygusal öğrenme becerilerinin değerlendirilmesi. Toplum ve Sosyal Hizmet, 34(1), 169- 184. DOI: 10.33417/tsh.1062003

Trihastuti, M. C. W., Panggabean, H. R. G., Marta, R. F. (2023). Parenting Self-Efficacy Ibu dalam Mengasuh Anak dengan Disabilitas. *Inklusi journal of disability studies,* doi: 10.14421/ijds.100103

Turan, N., Cohen, T. (2016). Shame and Guilt. Encyclopedia of Mental Health (Second Edition), Pages 144-146 DOI:10.1016/B978-0-12-397045-9.00067-7

Unvanli,Y. Ilhan, E.L., Válková, H.(2023). Examination of Resilience and Self-esteem Levels of Parents of Children with Disability. Studia Sportiva, Vol. 17, No. 2

Vanestanagh, F. F., Taklavi, S., Gaffari, A.(2020). The Effectiveness of Self-Compassion Education on the Shame and Guilt of Mothers of Children with Learning Disorders. *Journal of Health.* 11(3):422-431. DOI: 10.29252/j.health.11.3.422

Wahab, R. ve Ramli, F. F. A. (2022). Psychological Distress Among Parents Of Children With Special Needs. *International Journal of Education*, *Psychology and Counseling*, 7 (46), 498-511. DOI: 10.35631/IJEPC.746037

Wang, Q. Gong, L. Huang, H. Wang, Y. Xu, T. Dong, X. (2023). Psychological resilience and related influencing factors in patients diagnosed with major depressive disorder in remission: *A cross-sectional study Journal of Psychiatric and Mental Health* Nursing: Volume 30, Pages 492-500

Weijia Li, Florrie Fei-Yin Ng ve Chui-De Chiu (2024): When Parents Areat Fault: Development and Validation of the Parental Guilt and Shame Proneness Scale, *Journalof Personality Assessment,* DOI: 10.1080/00223891.2024.2311208

Young, S. L.(2011). Exploring the relationship between parental self-efficacy and social support systems. Master of scıence. Iowa State University

Yüksel, H., ve Tanrıverdi, A. (2019). Özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelerin yaşadıkları sosyal sorunlar ve baş etme yolları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 20(3), 535-559. doi: 10.21565/ozelegitimdergisi.493089

Zelman, J. J. ve Ferro, M. A. (2018) "The parental stress scale: psychometric properties in families of children with chronic health conditions," Family Relations, vol. 67, no. 2, pp. 240– 252

Zhou, E. S. (2014). Social Support. In: Michalos, A.C. (eds) Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research. Springer, Dordrecht. SpringerLink. https://shorturl.at/DFRUY

# EKLER

## Ek 1: Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği

| EBEVEYN ÖZ YETERLİK ÖLÇEĞİ | Kesinlikle katılmıyorum | Katılmıyorum | Kısmen katılmıyorum | Kararsızım | Kısmen katılıyorum | Katılıyorum | Kesinlikle katılıyorum |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. İhtiyacım olduğu zaman, çocuğumun sorununu daha iyi anlamak için gerekli olan bilgilere ulaşabilirim. | | | | | | | |
| 2. Çocuğumun ev dışında (Alış-verişte, lokantada, ev gezmelerinde, vb.) gösterdiği davranış problemleri ile baş edebilirim. | | | | | | | |
| 3. Çocuğum benimle iletişim kurmaya çalıştığında, çocuğumun ne istediğini ve neye gereksinim duyduğunu anlayabilirim. | | | | | | | |
| 4. Çocuğumun başarılı olmasına yardımcı olma konusunda yeterliyim. | | | | | | | |
| 5. Çocuğum sorun yaşadığı zaman, onun için yapabileceğim birçok şey vardır. | | | | | | | |
| 6. Çocuğumun günlük yaşamına ilişkin kararları çoğu zaman alabilirim. | | | | | | | |
| 7. Çeşitli sosyal ortamlarda (ev ziyaretleri, oyun alanları vb.), çocuğumun diğer çocuklarla ve yetişkinlerle iletişim kurmasına yardımcı olabilirim. | | | | | | | |
| 8. Çocuğumdaki sorunun ne olduğunu çoğu zaman anlayabilirim. | | | | | | | |
| 9. Çoğu zaman iyi bir ebeveyn (anne/baba) olduğuma inanıyorum. | | | | | | | |
| 10. Çocuğumun günlük yaşam becerilerini geliştirmesine yardımcı olacak farklı stratejiler (yollar) kullanabilirim. | | | | | | | |
| 11. Genellikle çocuğumun aldığı terapinin/eğitimin amaç ve işlevini genellikle bilirim (örn.,Çocuğumun aldığı terapi/eğitim niçin uygulanmaktadır ve neden önemlidir?). | | | | | | | |
| 12. Çocuğumun güçlü yönleri ve gereksinimleri hakkında çocuğumun terapisti veya öğretmeni ile konuşabilecek derecede kendime güvenirim. | | | | | | | |
| 13. Çocuğumun daha iyi iletişim kurması için onu cesaretlendirecek çeşitli yollar kullanabilirim. | | | | | | | |
| 14. Çocuğumun okulda başarılı olabilmesi için gerekli bilgilere ve kaynaklara ulaşabilirim. | | | | | | | |
| 15. Çocuğumun eğitim durumuna ilişkin toplantılar yapıldığı zaman, bu toplantılardaki konuları anlayabilirim ve görüş alış-verişinde bulunabilirim. | | | | | | | |
| 16. Çocuğum için uygun olan gereksinim duyduğu eğitimi/terapiyi araştırıp bulabilirim. | | | | | | | |
| 17. Gerektiğinde çocuğumun terapisti veya öğretmeni ile kaygılarımı paylaşabilirim. | | | | | | | |

## Ek 2: Suçluluk ve Utanç Ölçeği

| SUÇLULUK VE UTANÇ ÖLÇEĞİ | Hiç Rahatsızlık Duymazdım | Biraz Rahatsızlık Duyardım | Oldukça Rahatsızlık Duyardım | Epey Rahatsızlık Duyardım | Çok Rahatsızlık Duyardım |
|---|---|---|---|---|---|
| 1. Bir tartışma sırasında büyük bir hararetle savunduğunuz bir fikrin yanlış olduğunu öğrenmek. | | | | | |
| 2. Evinizin çok dağınık olduğu bir sırada beklenmeyen bazı misafirlerin gelmesi. | | | | | |
| 3. Birinin size verdiği bir sırrı istemeyerek başkalarına açıklamak. | | | | | |
| 4. Karşı cinsten birinin kalabalık bir yerde herkesin dikkatini çekecek şekilde size açıkça ilgi göstermesi. | | | | | |
| 5. Giysinizin, vücudunuzda kapalı tuttuğunuz bir yeri açığa çıkaracak şekilde buruşması ya da kıvrılması. | | | | | |
| 6. Bir aşk ilişkisi içinde sadece kendi isteklerinizi elde etmeye çalıştığınızı ve karşı tarafı sömürdüğünüzü fark etmeniz. | | | | | |
| 7. Sorumlusu siz olduğunuz halde bir kusur ya da bir yanlış için bir başkasının suçlanmasına seyirci kalmak. | | | | | |
| 8. Uzman olmanız gereken bir konuda, bir konuşma yaptıktan sonra dinleyicilerin sizin söylediğinizin yanlış olduğunu göstermesi. | | | | | |
| 9. Çok işlek bir iş merkezinin bulunduğu bir köşede herkesin size bakmasına sebep olacak bir olay yaşamak. | | | | | |
| 10. Lüks bir restoranda çatal bıçak kullanmanız gereken yerde elle yemek yediğinizin fark edilmesi. | | | | | |
| 11. Başkalarını aldatarak ve onları sömürerek büyük kazanç sağlamak. | | | | | |
| 12. İşçilerinizin sağlığına zarar vereceğini bildiğiniz halde, bir yönetici olarak çalışma koşullarında bir değişiklik yapmamak | | | | | |
| 13. Sözlü bir sınav sırasında kekelediğiniz ve heyecandan şaşırdığınızda, hocanın sizin bu halinizi kötü bir sınav örneği olarak bütün sınıfa göstermesi. | | | | | |
| 14. Tanıdığınız birinin sıkıntıda olduğunu bildiğiniz ve yardım edebileceğiniz halde yardım etmemek. | | | | | |
| 15. Bir partide yeni tanıştığınız insanlara açık saçık bir fıkra anlattığınızda birçoğunun bundan rahatsız olması. | | | | | |
| 16. Akılsızca, bencilce ya da gereksizce büyük bir harcama yaptıktan sonra ebeveyninizin mali bir sıkıntı içinde olduğunu öğrenmek. | | | | | |
| 17. Arkadaşınızdan bir şeyler çaldığınız halde arkadaşınızın hırsızlık yapanın siz olduğunuzu hiçbir zaman anlamaması. | | | | | |
| 18. Bir davete ya da toplantıya rahat gündelik giysilerle gidip herkesin resmi giyindiğini görmek. | | | | | |
| 19. Bir yemek davetinde bir tabak dolusu yiyeceği yere düşürmek. | | | | | |
| 20. Herkesten sakladığınız ve hoş olmayan bir davranışın açığa çıkarılması. | | | | | |
| 21. Bir kişiye hak etmediği halde zarar vermek. | | | | | |
| 22. Alış-veriş sırasında paranızın üstünü fazla verdikleri halde sesinizi çıkarmamak. | | | | | |
| 23. Ailenizin sizden beklediklerini yerine getirememek. | | | | | |
| 24. Çeşitli bahaneler bularak yapmanız gereken işlerden kaçmak. | | | | | |

## Ek 3: Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 1. Beklenmedik bir olay olduğunda… | | | | | | | |
| Her zaman bir çözüm bulurum | | | | | | | Çoğu kez ne yapacağımı kestiremem |
| 2. Gelecek için yaptığım planların… | | | | | | | |
| Başarılması zordur | | | | | | | Başarılması mümkündür |
| 3. En iyi olduğum durumlar şu durumlardır… | | | | | | | |
| Ulaşmak istediğim açık bir hedefim olduğunda | | | | | | | Tam bir günlük boş bir vaktim olduğunda |
| 4. …olmaktan hoşlanıyorum | | | | | | | |
| Diğer kişilerle birlikte | | | | | | | Kendi başıma |
| 5. Ailemin, hayatta neyin önemli olduğu konusundaki anlayışı… | | | | | | | |
| Benimkinden farklıdır | | | | | | | Benimkiyle aynıdır |
| 6. Kişisel konuları… | | | | | | | |
| Hiç kimseyle tartışmam | | | | | | | Arkadaşlarımla/Aile-üyeleriyle tartışabilirim |
| 7. Kişisel problemlerimi… | | | | | | | |
| Çözemem | | | | | | | Nasıl çözebileceğimi bilirim |
| 8. Gelecekteki hedeflerimi… | | | | | | | |
| Nasıl başaracağımı bilirim | | | | | | | Nasıl başaracağımdan emin değilim |
| 9. Yeni bir işe/projeye başladığımda… | | | | | | | |
| İleriye dönük planlama yapmam, derhal işe başlarım | | | | | | | Ayrıntılı bir plan yapmayı tercih ederim |
| 10. Benim için sosyal ortamlarda rahat/esnek olmak | | | | | | | |
| Önemli değildir | | | | | | | Çok önemlidir |
| 11. Ailemle birlikteyken kendimi … hissederim | | | | | | | |
| Çok mutlu | | | | | | | Çok mutsuz |
| 12. Beni… | | | | | | | |
| Bazı yakın arkadaşlarım/aile üyelerim cesaretlendirebilir | | | | | | | Hiç kimse cesaretlendiremez |
| 13. Yeteneklerim… | | | | | | | |
| Olduğuna çok inanırım | | | | | | | Konusunda emin değilim |
| 14. Geleceğimin … olduğunu hissediyorum | | | | | | | |
| Ümit verici | | | | | | | Belirsiz |
| 15. Şu konuda iyiyimdir… | | | | | | | |
| Zamanımı planlama | | | | | | | Zamanımı harcama |
| 16. Yeni arkadaşlık konusu … bir şeydir | | | | | | | |
| Kolayca yapabildiğim | | | | | | | Yapmakta zorlandığım |
| 17. Ailem şöyle tanımlanabilir … | | | | | | | |
| Birbirinden bağımsız | | | | | | | Birbirine sıkı biçimde kenetlenmiş |
| 18. Arkadaşlarımın arasındaki ilişkiler … | | | | | | | |
| Zayıftır | | | | | | | Güçlüdür |
| 19. Yargılarıma ve kararlarıma … | | | | | | | |
| Çok fazla güvenmem | | | | | | | Tamamen güvenirim |
| 20. Geleceğe dönük amaçlarım … | | | | | | | |
| Belirsizdir | | | | | | | İyi düşünülmüştür |
| 21. Kurallar ve düzenli alışkanlıklar … | | | | | | | |
| Günlük yaşamımda yoktur | | | | | | | Günlük yaşamımı kolaylaştırır |
| 22. Yeni insanlarla tanışmak … | | | | | | | |
| Benim için zordur | | | | | | | Benim iyi olduğum bir konudur |
| 23. Zor zamanlarda, ailem … | | | | | | | |
| Geleceğe pozitif bakar | | | | | | | Geleceği umutsuz görür |
| 24. Ailemden birisi acil bir durumla karşılaştığında… | | | | | | | |
| Bana hemen haber verilir | | | | | | | Bana söylenmesi bir hayli zaman alır |
| 25. Diğerleriyle beraberken… | | | | | | | |
| Kolayca gülerim | | | | | | | Nadiren gülerim |
| 26. Başka kişiler söz konusu olduğunda, ailem şöyle davranır: | | | | | | | |
| Birbirlerini desteklemez biçimde | | | | | | | Birbirlerine bağlı biçimde |

| | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| 27. Destek alırım | | | | | | | |
| Arkadaşlarımdan/aile üyelerinden | | | | | | | Hiç kimseden |
| 28. Zor zamanlarda … eğilimim vardır | | | | | | | |
| Her şeyi umutsuzca gören bir | | | | | | | Beni başarıya götürebilecek iyi bir şey bulma |
| 29. Karşılıklı konuşma için güzel konuların düşünülmesi, benim için … | | | | | | | |
| Zordur | | | | | | | Kolaydır |
| 30. İhtiyacım olduğunda … | | | | | | | |
| Bana yardım edebilecek kimse yoktur | | | | | | | Her zaman bana yardım edebilen birisi vardır |
| 31. Hayatımdaki kontrol edemediğim olaylar (ile) … | | | | | | | |
| Başa çıkmaya çalışırım | | | | | | | Sürekli bir endişe/kaygı kaynağıdır |
| 32. Ailemde şunu severiz … | | | | | | | |
| İşleri bağımsız olarak yapmayı | | | | | | | İşleri hep beraber yapmayı |
| 33. Yakın arkadaşlarım/aile üyeleri … | | | | | | | |
| Yeteneklerimi beğenirler | | | | | | | Yeteneklerimi beğenmezler |

## Ek 4: Sosyo-Demografik Bilgi Formu

| | |
|---|---|
| **1** | **Yaşınız** |
| **2** | **Medeni Durum**<br><br>a) Bekar<br>b) Evli<br>c) Boşanmış<br>d) Eşi vefat etmiş |
| **3** | **Eğitim Düzeyi**<br><br>a) İlköğretim<br>b) Lise<br>c) Lisans<br>d) Lisansüstü<br>f) Doktora |
| **4** | **Sosyo-Ekonomik Düzey**<br><br>a) Çok İyi<br>b) İyi<br>c) Orta<br>d) Kötü<br>e) Çok kötü |
| **5** | **Yaşanılan Yer**<br><br>a) Büyükşehir<br>b) İl<br>c) İlçe<br>d) Köy |
| **6** | **Çalışma Durumu**<br><br>a) Çalışıyorum<br>b) Çalışmıyorum |
| **7** | **Özel Gereksinimli Çocuğun Yaşı**<br><br>a) 0-3 yaş<br>b) 4-6 yaş<br>c) 7-10 yaş<br>d) 11-14 yaş<br>e) 15 yaş ve üzeri |
| **8** | **Çocuğun Özel Gereksinim Türü**<br><br>a) Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu<br>b) Dil ve Konuşma Bozukluğu<br>c) Down Sendromu<br>d) Fiziksel Yetersizlik<br>e) Otizm Spektrum Bozukluğu<br>f) Özgül Öğrenme Güçlüğü<br>g) Zihinsel Yetersizlik |

# ÖZ GEÇMİŞ

Aleyna Işık 2022 yılında İstanbul Okan Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden mezun olmuştur. Lisans eğitimi sırasında çeşitli kurumlarda gönüllü stajlar yaparak alan deneyimi kazanmıştır. Mesleki gelişimine katkı sağlamak amacıyla farklı psikoloji alanlarına yönelik eğitimler almış ve süpervizyonlara katılmıştır. 2023 yılında İstanbul Kent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klinik Psikoloji Anabilim Dalı tezli yüksek lisans programına başlamış ve 2026 yılında yüksek lisans eğitimini başarıyla tamamlamıştır.